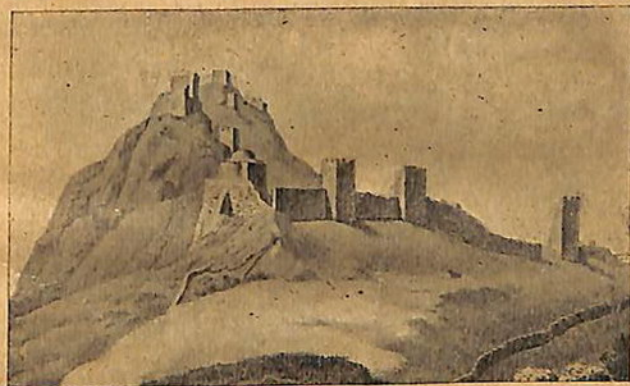

Հ. ՀԱՄԱԶԱՍԳ ԹԵՐԻՄԱՆԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Հ Ա Յ Ո Ց

ՎԵՆԵՏԻԿ - ՍՈՒՐԲ ՂԱԶԱՐ

1913

9(47.925)

20850

p-54

Քերթնանքանի 7

Հանրային ստորագրություն

նկար:

ՀԱՄԱՌՈՑ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Խստիւ վերապահուած է պատկերաց ընդօրինակումիւնը:

USA 44007 E 1961

9(47925)1
P-54

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Տ

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Հ Ա Յ Ո Յ

Շ Ա Ր Ա Գ Ր Ե Յ

Հ. Հ Ա Մ Ա Ջ Ա Ս Պ Պ Թ Ե Ր Ճ Ի Մ Ա Ն Ե Ա Ն

Մ Ի Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն

A II
33377

~~20.950~~

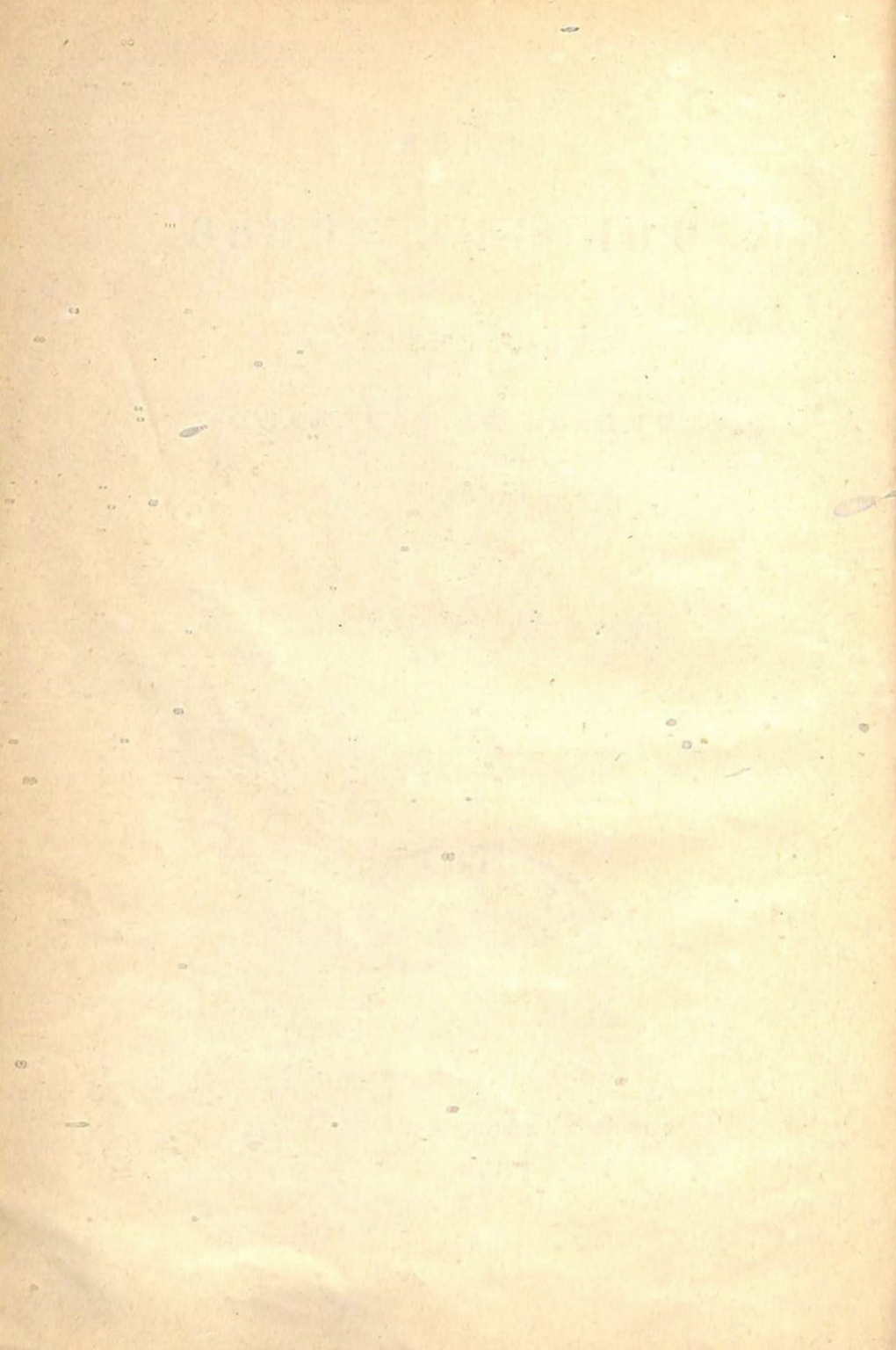
ՈՒԹԵՐՈՐԻ ՏԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Վ Ե Ն Ե Տ Ի Կ

Ս ՈՒՐԲ Ղ Ա Ջ Ա Ր ՈՒ Վ Ա Ն Ք Ը

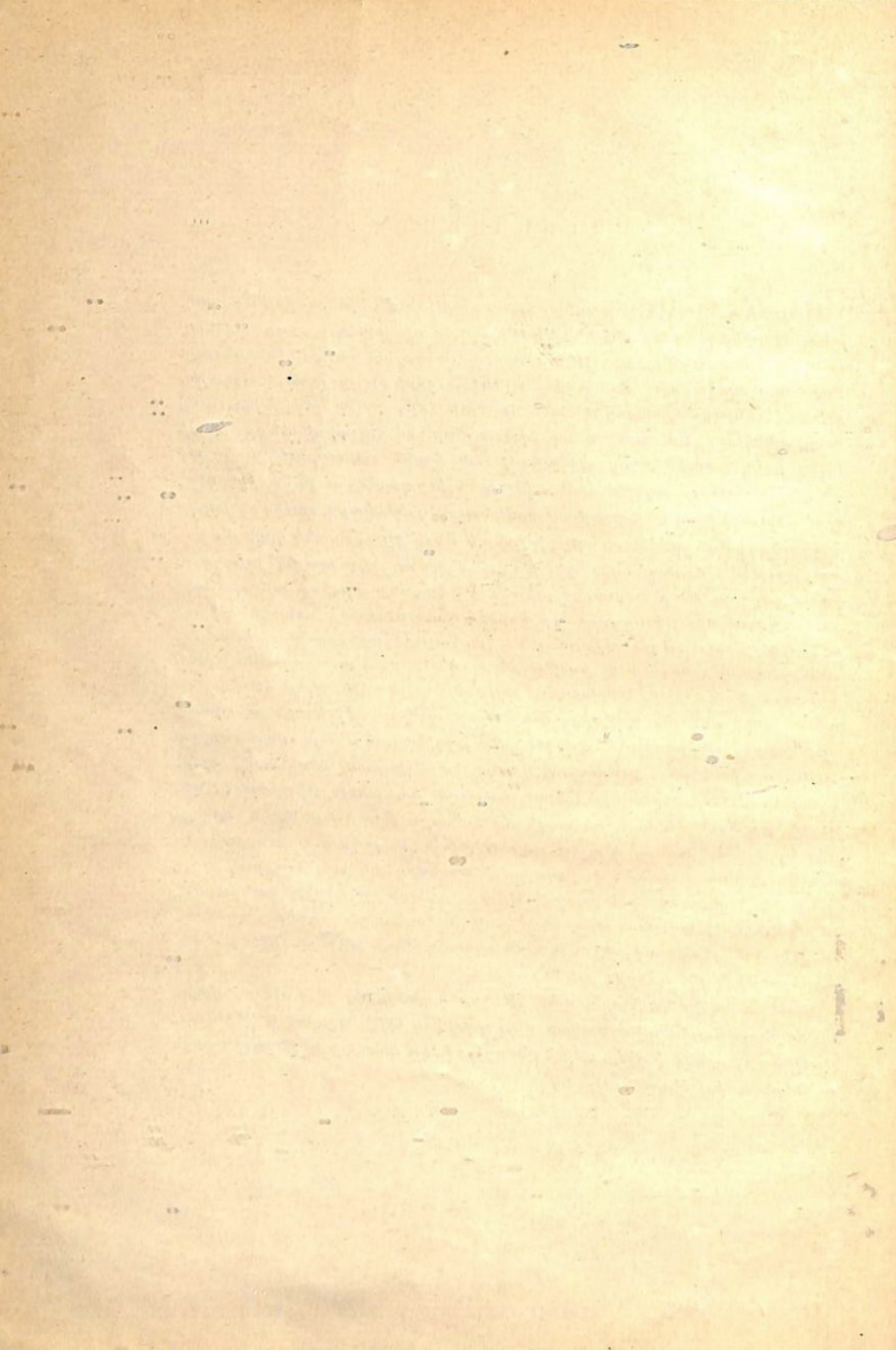
1913

Ծ Ա Ն Ո Ւ Յ Ո Ւ Մ Ն

Յայտնի ու ամենէն ծանուցեալ ճշմարտութիւն մ'է, թէ գործք մը ամենուն միօրինակ հաճոյ ընելն՝ եթէ անկարելի ալ չըսենք, բայց ամենադժուար բան է: Աս դժուարութիւնս տարակոյտ չկայ որ անհամեմատ կ'աւելնայ գրքի մը համար, մանաւանդ այնպիսի գրքի մը որ յատուկ ազգային ըլլալով՝ ինչպէս է ազգային պատմութիւն մը, բոլոր ազգը իրաւունք ունի քննելու. ևս առաւել որ դասատետր ալ ըլլալով ինքը պիտի ըլլայ բոլոր ազգին տղոց ազգայնութեան հոգին տպաւորողն. և չէ թէ միայն ընդհանուր ազգին՝ հապա իւրաքանչիւր գործոց ու ինչ և իցէ կերպով անուանի եղող անհատիցն ալ արժանաւոր գաղափարը տուող ու յարգը ճանչցնող: Աս պատճառաւ որչափ ջանք և փոյթ ըլլայ ասանկ գրքի մը կատարելութեան համար՝ դեռ քիչ է: Եւ մենք որ այս պղտիկ բայց կարևոր գործքիս ձեռք գարկինք, չգիտեմ թէ կրցանք արդեօք այն պահանջուած կատարելութիւնը տալ այս փոքրիկ դասատետրիս: Ջանացինք իրաւաւելցնել ըստ տեղոյն յարմար ու հարկաւոր խորհրդածութիւններն, առանց որոնց անօգուտ ու նիւթական ուսմունք մը կ'ըլլայ պատմութիւնն տղայոց: Ջանացինք նմանապէս յայտնել ու առելի ընել՝ չարաց, որ ամեն ազգի մէջ չեն պակսիր, փնտասակար պակասութիւններն ու խիտերը, առանց անիրաւելու և ընդհանուր ազգին տալու այն մասնաւորաց պակասութիւններն: Ջանացինք վերջապէս փոխանակ ընդունայն պարծանքներու՝ յայտնել այն ամենայն ազգային կատարելութիւններն ու զեղեցիկ յատկութիւնները, որ ազգի մը ճշմարիտ պարծանք են, և որոնցմով սիրելի ու յարգոյ կ'ըլլայ պատմութիւնն ազգայնոց ու օտարաց: Եւ որովհետև մեր վախճանն էր տղայոց և ժողովրդեան առ հասարակ դիւրընթեանի ընել ազգային պատմութիւնը, աւելորդ սեպեցինք ծանրաբեռնել զայն երկրորդական պարագաներով ու այնպիսի մասնաւոր ու առանձնական դէպքերով, որ ազգային պատմութեան հետ անմիջապէս վերաբերութիւն մը չունին:

Բախտաւոր կը համարինք զմեզ՝ թէ որ կրցանք քիչ շատ դիտած վախճաններնուս հասնելով օգտակար ընել զասիկայ եթէ՛ տղայոց և եթէ՛ վարժապետաց, որոնց ի դիւրութիւն ընծայելով, կը յուսանք որ թերութեանցն ալ ներողամիտ կ'ըլլան:

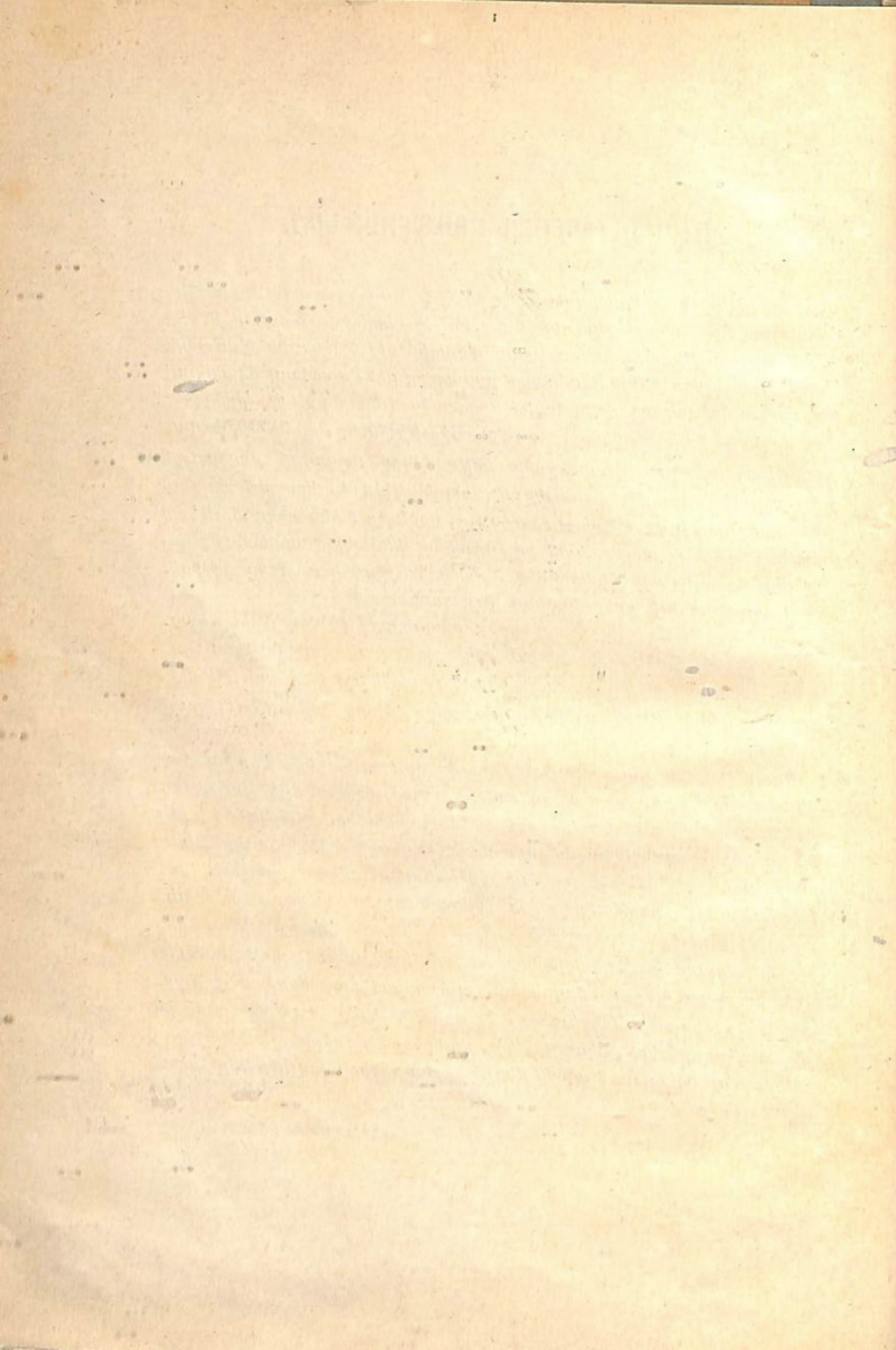

Ա.Ձ.Գ. ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Նոյնութեամբ կը հրատարակենք ներկայ հայոց պատմութեան հիւնաւորց համառօտը՝ նկատելով որ ո՛նեւիցէ ազգի մը ծագումը եւ իր հիւն պատմութիւնը վիպական շամանդադին մէջ ծածկուած կ'աւանդի այս կամ ասոր նման համառօտ դասագրոց մէջ. դարձեալ նկատելով որ ազգային աւանդական հոգին մեծ խանդով կը փարի եւ կ'ընդգրկէ իր վիպական զիւցագները ու անոնց քաջութիւնները, որ եթէ քննադատութեան անաչառ խարագանի ենթարկելով ազգային մանկտույն հաղորդուին՝ դա մի ազգային սրբապղծութիւն է. կրօնքին համար ինչպէս սրբագան է Աստուածաշունչը, նոյնպէս նաեւ ազգայնութեան համար սուրբ եւ նուիրական իր նախնեաց վիպական պատմութիւնը, որ իր տարրական վիճակին մէջ փոփոխութիւն կրելով կը կորսնցընէ պատկանելի երեսակայեալ խանդադատանքը:

Բայց փութեամբ բսելով՝ որ երբեք արդարացի չէ մեր յիշեալ դրութիւնը պահել նաեւ ուրիշ ո՛նեւիցէ ընդարձակ հայ պատմութեան կամ անոր պատկանող գրքի մը եւ կամ ուսումնասիրութեան մը մէջ, որ կը պահանջուի քննական, լրատարանող, ճշդող ողջամիտ եւ լուրջ հոգի մը:

Պարզելով մեր այս գաղափարները կը հրատարակենք ներկայ համառօտ դասագիրքը, որ առաջիններուն վրայ ոչ միայն իր յաւելումով, այլ իր բովանդակած զանազան պատկերներով ունի մեծ առաւելութիւններ: Ուսանող մտնկտին իր նախնեաց վաբքը, քաբքը, քաջութիւնը, խեղճութիւնը, յաղթանակը եւ պարտութիւնը կարդացած ատեն մատամբ մը երեսակայեալ մեծ համոյք մը պիտի զգայ իր աչաց առջեւ ունենալով իր նահապետաց եւ նախնեաց անխօս պատկերները, պատերազմին դաշտը, հայրենիք, պաշտպան արիական քաջ մարտիկներ ու եռանդուն կուրները. եւ ողբալի երկրին ամենէն զեղեցիկ յիշատակարանները, եկեղեցիները, վանքերը, զուղերը, լեռները. այդ ամենը հայ մանկտույն պիտի ներշնչեն հայրենիքի անշխշանելի սէրն՝ սիրուն ու սիրելի:

Ի Շ Խ Ա Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Հ Ա Յ Կ Ա Զ Ա Ն Յ

Գ Ա Ս Ա .

Հայկէն սկսեալ մինչև Արամ:

Հ. Մեր Հայոց ազգն ո՞ւսկից ատաջ եկած է.

Պ. Նոյ նահապետին Յաբեթ որդիէն:

Հ. Ո՞վ եղաւ մեր ազգին նահապետը.

Պ. Հայկ, որ էր թորգոմայ որդին, թորգոմն ալ Գամերայ. Գամերն ալ Յաբեթայ:

Հ. Ի՞նչպէս մեր ազգին նահապետ եղաւ Հայկ.

Պ. Իր ազգատոհմին վրայ տէր և գլուխ ըլլալով, և զանոնք իր ա նուամբն Հայք անուանելով. որոնցմէ մենք ալ իջած ենք:

Հ. Ե՞րբ սկսաւ մեր ազգին տէրութիւնը.

Պ. Անմիջապէս ջրհեղեղէն քիչ մը ետքը:

Հ. Ի՞նչ կերպով սկսաւ Հայկ իր տէրութիւնը.

Պ. Երբոր Բաբելոն գացող և աշտարակը շինել ուզող մարդկանց լեզուն խառնուեցաւ, և ազգերն պիտի ցրուէին, Բէլ ուզեց ամենուն վրայ բռնութեամբ իշխել ու Աստուծոյ պէտ պաշտուիլ. Հայկ ալ աս բանիս չզիմացաւ, ու Հայաստան դարձաւ իր իրեք հարիւր կտրիճներով, որ էին իրեն որդիքն, թոռունքն, և անոնց ընկերացած հաւատարիմ մարդիկ ներ (2346):

Հ. Բէլ երբոր աս բանս լսեց ի՞նչ ըրաւ.

Պ. Հպարտութեամբ պատգամ զրկեց Հայկայ որ զայ հնազանդի իրեն, թէ չէ տնով տեղով զինքը թրէ կ'անցընէ:

Հ. Հայկ աս բաներս լսելով հնազանդեցա՞ւ Բելայ.

Պ. Չէ. հասկա իրեն կտրիճ տղաքներով, ծառաներով և ուրիշ հաւատարիմ մարդիկներով Բելայ անհամար բազմութեան գէմ ելաւ, որոնք եկեր էին իր վրայ:

Հ. Ինչպէս սրտերագմեցան Հայկն ու Բէլ.
 Պ. Նախ Հայկ յաղթեց Բելայ զօրքերուն. վերջը երբոր Բէլ ետ կը
 քաշուէր քիչ զօրքով, Հայկ մէկէն վրան վազեց զարկաւ նետովն. ու հոն
 սպաննած փոեց ամբարտաւան հսկան, Աստուծոյ և մարդկութեան թշնա-
 մին:

Հայկ

Հ. Հայկ Բելայ մարմինը ինչ ըրաւ.
 Պ. Զմտեկ տալով տարաւ Հայաստանի Հայր ըսուած երկիրն, ու ըլլի
 մը վրայ թաղեց, ուզելով որ ամենքն ալ տեսնեն և իմանան ամբարտա-
 վան մարդուն վիճակը, և իրեն ալ աշխարհքիտ ըրած բարիքը:

Հ. Հայկ Բէլը սպաննելէն ետքը ինչ ըրաւ, ու սրչափ ապրեցաւ.

Պ. Արգելով իմացընէլ իր արդարատէր և անաշխարհակալ ոգին՝ թշուա մին հալածելէն ետքը դարձաւ Հայաստան եկաւ. քաղաքներ շինեց ու բարեկարգութիւններ ըրաւ ու 400 տարիի չափ ապրելէն ետքը խաղաղութեամբ մեռաւ (2265)

Հ. Ի՞նչ բնութիւն և ի՞նչ ձիրքեր ունէր Հայկ.

Պ. Մարմնով կարիճ մարդ էր, մեծահասակ և զեղեցիկ, գուռ մազերով, կարմիր երեսով, վառվռուն աչքերով, ձեռքով ալ շատ ճարպիկ ու արագաշարժ. իսկ մտք՝ բարակամիտ, հնարագէտ, անվախ սրտով և աշխարհաշէն:

Պատերազմ Հայկայ

Հ. Հայկայ ատեն ինչ մասնաւոր բան պատահեցաւ Հայաստանի մէջ.

Պ. Նոյ 950 տարուան վախճանեցաւ, ու թաղուեցաւ, ինչպէս կ'ըստի, Նպատ լեռան վրայ. նոյնպէս Նոյեմբարա՝ Նոյայ կիներ ալ թաղուեցաւ Մարանդ գաւառին մէջ:

Հ. Հայկայ տեղն ո՞վ անցաւ.

Պ. Արմենակ Հայկայ քաջ և հայրենատէր անդրանիկ որդին:

Հ. Արմենակ ինչ գործ ըրաւ իր հայրենասիրութեան վայել.

Պ. Իր խոտ և Մանուազ եղբայրները Հարք գաւառը թողուց ու ինքն արևելեան կողմերն գնաց, հոն տեղուանքն ալ շէնցուց:

Հ. Արմենակայ մեկալ եղբարքն ինչ եղան.

Պ. Երկու եղբարքն ալ անանկ բազմացան, որ հազարաւոր տարի ցեղերնին գիմացաւ, իրենց անունով Խորխոտունիք ու Մանաւազեանք ըսուելով: Նոյնպէս Բագ՝ Արմենակայ որդւոյն ցեղն ալ իր անունովն Բզնու նիք ըսուեցաւ:

Հ. Արմենակայ ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Արամայիս իր որդին, որ Արմաւիր քաղաքը շինեց Երասխ գետին քով (1975):

Հ. Ո՞վ էր Շարա.

Պ. Շարա Արամայիսի որդւոց մէկն է որ շատ կերուխում կը սիրէր, հայրն ալ զինքն բարեբեր երկիր մը զրկեց որ իր անունովն Շիրակ կոչուեցաւ:

Հ. Արամայիսին տեղը ո՞վ անցաւ.

Պ. Ամասիա իրեն որդին, որ իր անունովն Մասիս անուանեց Արարատ լեռը:

Հ. Ամասիայի որդւոց վրայ ինչ գիտելիք կայ.

Պ. Ամասիա իրեք տղայ ունէր՝ Փառոս, Յուլակ և Գեղամ. առջի երկուքին համար մէկ մէկ քաղաք շինեց, որ անոնց անունովն Փառախոտ և Յուլակըտ ըսուեցան. իսկ երրորդն Գեղամ իր տեղն յաջորդեց:

Հ. Գեղամայ վրայ ինչ կը պատմուի.

Պ. Քանի մը տարի իշխելէն ետքը՝ յանձնեց տէրութիւնը իր Հարմա տղուն, ու ինքն Սեան ծովին եզերքները բնակելով ան տեղը իր անունովն կոչեց Գեղարքունիք ու ծովն ալ Գեղամայ ծով:

Հ. Սիսակ Գեղամայ որդւոյն վրայ ինչ գիտելիք կայ.

Պ. Սիսակ իր քաղցր նայուածքին և խօսուածքին համար Ալու ըսուեցաւ. ասոր բնակած տեղին անունն Սիսական ըսուեցաւ կամ Սիւնիք:

Հ. Ո՞վ էր Հարմա և իր վրայ ինչ մասնաւոր գործը կը պատմուի.

Պ. Գեղամայ որդին էր. ասոր ատենն սկսան թշնամիք Հայաստանի վրայ վազել ու տիրել, որոնք Հայկայ և իրեն որդւոց քաջութեան գործքերը լսելով առաջ վախցեր ու թուլցեր էին. բայց ատեն անցնելով մոտցուեր էր աս իրաւացի վախն, ինչուան որ Արամ նորէն վախ ձգեց անոնց սիրտն:

ԳՍՍ Բ

Արամեն միևէկ Պարոյր:

Հ. Ո՞վ էր Արամ.

Պ. Հարմայի որդին և յաջորդն:

Հ. Արամին առջի թշնամին ո՞վ էր.

Պ. Նիւբար՝ Մարաց իշխանն, որուն դէմ երթալով Արամ յիտուն հազար զօրքով. յաղթեց ու զինքը բռնեց աշտարակի մը ծայրն գամեց (1828):

Աշտարակիմ ծայրը Նիւբարայ գամուելիմ

Հ. Հայոց երկրորդ թշնամին ո՞վ էր.

Պ. Բարշամ Բաբելացոց իշխանն, որ, նոյնպէս յաղթուելով սպաննուեցաւ Արամէն:

Հ. Հապա երրորդ թշնամին ո՞վ էր.

Պ. Պոյապիս Ապապոզիկիոյ իշխանն, որ յաղթուելով, փախաւ Միջերկրական ծովուն մէջ:

Հ. Արամ ի՞նչ ըրաւ Պոյապիսին երկիրները.

Պ. Բոյոբին ալ տիրելով Մշակ անունով մէկն զրաւ հոն, ու պատուիրեց որ ամենքն ալ հայերէն խօսին, որով ան տեղին անունն ալ Փոքր

Հայր ըսուեցաւ: Մշակայ բնակած տեղն ալ՝ Մածակ, որ է Գայտերի քաղաքն:

Հ. Արամայ վրայ ուրիշ ի՞նչ գիտնալու բան կայ.

Պ. Նինոս Ասորեստանցոց թագաւորէն մարգարտագարդ պսակ մը ընդունեցաւ, և անոր երկրորդն կոչուեցաւ:

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ Նինոս թագը զրկեց.

Պ. Վասն զի Արամայ քաջութիւններէն անկնածելով ուզեց անոր բաւրեկամութիւնը ստանալ:

Հ. Արամ սրջափ ատեն իշխեց ու էրբ մեռաւ.

Պ. Յիսունըութ տարի իշխեց, ու մեռնելով իրեն յաջորդ թողուց Արայ որդին:

Հ. Արայ ինչո՞ւ համար պատերազմի ելաւ Շամիրամայ զէմ.

Պ. Արայ շատ գեղեցիկ ըլլալով Շամիրամ Ասորեստանցոց փեսայութիւն թագունին ուզեց հետը կարգուիլ. բայց Արայ յանձն չստաւ ու պատերազմի ելաւ.

Հ. Պատերազմին վերջն ի՞նչպէս եղաւ.

Պ. Արայ քաջութեամբ կոտուեցաւ բայց պատերազմին տաքցած ատեն զարնուեցաւ ու մեռաւ. թէպէտեւ Շամիրամ ապսպրեր էր իր գորաց որ զինքը չսպաննեն, ողջ բռնեն (1769):

Հ. Շամիրամ ի՞նչ ըրաւ Հայաստանի մէջ.

Պ. Հաննելով մեր աշխարհքին զրիցն և օգին գեղեցկութեանն, ամուր քաղաք մը և բերդ մը շինել տուաւ Շամիրամակերտ անունով, որ Վան ալ կ'ըսուի. և ինչուան հիմայ կեցած են ան ատենուան շինած պատերն:

Հ. Արայի սփ յաջորդեց.

Պ. Շամիրամ Հայոց վրայ իշխան դրաւ Արայի Կարգոս որդին:

Հ. Շամիրամ ու Կարգոս ի՞նչպէս մեռան.

Պ. Շամիրամ ու Կարգոս Նինուասայ վրայ պատերազմի ելան՝ որ Շամիրամին որդին էր, ու իրմէ ապրտամբած. բայց յաղթուելով երկուքն ալ մեռան:

Հ. Կարգոսին սփ յաջորդեց.

Պ. Անուշաւան իր որդին, որ թէպէտ և զերի ընկած էր Նինուասայ ձեռքը, բայց սիրելի ըլլալով անոր, ազատեցաւ գերութենէն, ու եկաւ տիրեց իր հայրենեաց. երկար ատեն իշխեց շատ խելքով ու մեռաւ:

Հ. Ո՞վ էր Պարետ.

Պ. Հայկայ մէկալ որդւոց ցեղերէն իջած կարիճ մ'էր, որ Անուշաւանին տեղը նահապետ եղաւ, որովհետեւ Անուշաւան որդի չունէր (1662)

Հ. Պարետի վրայ ի՞նչ գիտելիք կայ, ու իրեն սփ յաջորդեց.

Պ. Պարետ շատ քաջութիւններ ըրած ունի, իրեն յաջորդեց Արբակ:

Հ. Արբակին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Զաւան. Զաւանին յաջորդեց Փառնակ. Փառնակին՝ Սուր.

Հ. Սուր նահապետին վրայ ի՞նչ գիտելիք կայ.

Պ. Սուր որ իրեն քաջութեանց համար աս անունը ժառանգեց, շատ յաղթութիւններ ըրաւ. ընդդէմ՝ թշնամեաց: Իրեն ատենն Քանանացիք իտրայելացիներէն հալածուելով՝ ոմանք հայտատան եկան, որոնցմէ ձեացաւ Քանանիդեանց կամ Գնդունեաց նախարարութիւնը:

Հ. Սուրայ ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Ետեւէ ետեւ յաջորդեցին Հաւանակ և Վաշտակ, որոնց վրայ տեղեկութիւն չունինք:

Արայ գեղեցիկ դիակն և Շամիրամ

Հ. Հայկակ Ա. նահապետն ի՞նչ քաջութեան գործք ըրած ունի.

Պ. Ամինդէս Ասորւոց թագաւորին յաղթեց, բայց անոր Բելորոս յաջորդէն յաղթուեցաւ ու մեռաւ (1369):

Հ. Որո՞նք յաջորդեցին Հայկակէն ետեւ.

Պ. Գրեթէ երկու հարիւր տարւան միջոցի մէջ իշխեցին Հայոց վրայ ասոնք. Ամբակ Ա, Աննակ, Շաւարշ Ա, Կորայր, Վստամ, Կար, Գոռակ, Հրանտ, Ընձակ, Գրակ, և Հօրոյ, որոնց վրայ գիտելիք մը չկայ:

Հ. Զարմայրի վրայ ի՞նչ կը պատմուի.

Պ. Տրոյացւոց օգնութեան գնաց ու շատ քաջութիւններ ըրաւ. բայց Աքիւլէսի հետ պատերազմելով մեռաւ (1182):

- Հ. Զարմայրէն ինչուան Հսկայորդի սրչափ նահապետներ նստան.
 Պ. Գրեթէ չորս հարիւր տարուան միջոցի մէջ տասնի չափ նահապետ

Զարմայր Արիլէսէն վիրատուած

ներ նստան, որոնց վրայ տեղեկութիւն մը չունինք. և են ասոնք. Շաւարշ
 Բ, Պերճ Ա, Աբբուն, Պերճ Բ, Բագուկ, Հոյ, Յուսակ, Ամբակ Բ, Փանոս,
 Լազ Ա, Փանոսակ Բ, ու Հսկայորդի:

ԳԱՍ Գ.

Պարոյրէն միևնչև Հայկազանց քազաշորչրեան կործանիլն և կոշակայաց
իշխանոքիւնն:

Հ. Ո՞վ էր Պարոյր.

Պ. Հօկայորդւոյն որդին էր, որ Հայոց առաջին թագաւորն եղաւ:

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ թագաւոր պատկուեցաւ.

Պ. Սարգանաբաղ Ասորոց թագաւորին դէմ օգնութեան գնաց Վար-
բակէս իշխանին, ու միաբան յաղթեցնին անոր. ու ինքն Վարբակէսէն
թագ առաւ (746):

Հ. Պարոյրին ատենն ուրիշ ի՞նչ գիտնալու արժանի բան եղաւ.

Պ. Ագրամէլէք և Սանասար Ասորեստանցոց թագաւորին տղաքն Հայ-
աստան փախան, որոնք վերջէն մեծամեծ նախարարութիւններ եղան, այս-
ինքն Արծրունիք և Սանատունք կամ Սասունցիք:

Հ. Պարոյրէն ետև որոնք թագաւորեցին.

Պ. Հարիւր տարուան չափ միջոցի մէջ հինգ թագաւոր նստեցան, որոնց
վրայ յիշատակութիւն մը չունինք. ասոնք են. Հրաշեայ, Փառնաւազ Բ,
Պաճոյճ, Կոռնակ. փաւոս:

Հ. Հայկակ Աին վրայ ի՞նչ գիտելիք կայ.

Պ. Նարուզողոնտորին հետ Երուսաղեմի վրայ գնաց, ու հոնկէ Հայաս-
տան բերաւ Շամբատ անունով իշխան մը. ուսկից սերեցան Բագրատունեաց
ցեղն, Բագրատա երեւի իշխանին անունէն առնելով (605):

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Հայկակին.

Պ. Իր որդին Երուանդ առաջին, որ չորս տարի միայն թագաւորելով
մեռաւ, անոր համար Սակաւակեաց ըստեցաւ (565):

Հ. Ո՞վ է Տիգրան Ա.

Պ. Երուանդայ տղան ու Հայկազանց ամենէն երեւելի թագաւորն:

Հ. Ինչո՞ւ համար Աժդահակ Մարաց թագաւորն Տիգրանայ հետ թշնա-
մացաւ.

Պ. Վասն զի Տիգրան բարեկամութիւն ըրաւ Կիւրոսի հետ՝ որ իր թըշ-
նամին էր:

Հ. Աժդահակ ի՞նչ վարպետութիւն բանեցուց Տիգրանը մեղքընելու.

Պ. Տիգրանին Տիգրանուհի քոյրը՝ իրեն կին առաւ, ու անոր ձեռքով
ուզեց սպաննել զՏիգրան:

A 33377

20.9.50

Հ. Աժդահակայ չարութեան խորհուրդն առաջ գնաց.

Պ. Չէ. վասն զի Տիգրանուհին Աժդահակայ խորհուրդը ծածուկ խնայուց իր եղբորն:

Հ. Ասով Տիգրանուհին վնաս մը եղաւ.

Պ. Չէ. որովհետև Տիգրան պատերազմը ուշացուց, որ քոյրն առնէ գանձելով փախչի Աժդահակին քովէն:

Հ. Պատերազմն ինչպէս եղաւ.

Պ. Երբոր Կիւրոս իր զօրքովն եկաւ հասաւ, Տիգրան անոր հետ մէկ-մեկ Աժդահակայ դէմ եկաւ. պատերազմն տար միջոց Տիգրան քաջութեամբ սպաննեց զԱժդահակ, որով պատերազմն լնացաւ:

Տիգրանուհի և Աժդահակ

Հ. Տիգրան պատերազմէն դառնալէն ետքն ինչ ըրաւ.

Պ. Աժդահակին կինն, ընտանիքը և ուրիշ զերինները Հայաստանի մէջ բնակեցուց, ուսկից սերեցան Վիշապագունք կամ Մուրացան ըստած ցեղը: Իսկ Տիգրանուհի քոյրը Տիգրանակերտի կողմերն բնակեցուց, ուսկից սերեցաւ Ռոտան կամ Ռոտանիկ ըստած ազատ ցեղն.

Հ. Տիգրան ինչպէս թագաւորութիւն ըրաւ.

Պ. Շատ խելքով շարժեցաւ, շատ շինութիւններ որ բարեկարգութիւններ ըրաւ. և քառասունըհինգ տարի թագաւորելէն ետև մեղաւ. իրեն տեղն յաջորդեց Վահագն իր որդին:

Հ. Վահագնի վրայ բնէ կը պատմուի.

Պ. Շատ քաջ բլլալուն համար՝ վրան շատ առասպելներ զուրցեցին և վրացիք զինքը կը պաշտէին: Ասոր ցեղն Վահունիք ըսուեցաւ (520):

Հ. Վահագնի ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Որդւոց սրբի յաջորդեցին Առաւան, Ներսէս, Զրարեճ, Արգոմ, Արգամ, Վան և Վահէ (351):

Հ. Ինչո՞ւ համար Աղեքսանդր Վահէին վրայ եկաւ.

Պ. Վասն զի Վարեճ Պարսից թագաւորին օգնութիւն զրկեր էր Վահէ:

Վահագն

Հ. Ինչպէս մեռաւ Վահէ.

Պ. Աղեքսանդրի դէմ պատերազմելով շատ քաջութիւններ ընելէն ետքը պատերազմին մէջ ինկաւ մեռաւ, ու ասով Հայկազանց թագաւորութիւնն վերջացաւ 1800 տարի զիմանալէն ետքը (323):

Հ. Վահէէն վերջն Հայաստանի ո՞վ կ'իշխեր.

Պ. Մահեդոնացւոց կամ Ասորւոց թագաւորները մէկ իշխան մը կը զրկէին որ Հայաստանը կառավարէ. աս իշխաններն կուսակալք կ'ըսուին:

Հ. Ո՞վ եղաւ առջի կուսակալ.

Պ. Միհրան, որ Աղեքսանդրէն զրկուեցաւ, ու հինգ տարի կենալէն վերջը ետ կանչուեցաւ (319):

Հ. Միհրանայ տեղ ո՞վ եղաւ կուսակալ.

Պ. Նէսպարոմէոս, որ Հայոց վրայ գէշ աչքով կը նայէր, ու շատ նեղութիւններ տուաւ Հայոց:

Հ. Ո՞վ ազատեց զիրենք աս նեղութենէն.

Պ. Ագուարդ մեր քաջ նախարարն, որ Նէսպարոմէոսը փախուց Հաւաստանէն:

Հ. Ագուարդ մինանկ իշխեց Հայոց վրայ.

Պ. Զէ. վասն զի Եւմենէոս մակեդոնացի իշխանին միջնորդութեամբ նուրէն եկաւ Նէսպարոմէոս ու իբրև Ագուարդին երկրորդը կը կենար (317):

Հ. Ագուարդ որչափ ատեն իշխեց.

Պ. Ուրիշ շատ քաջութիւններ ընելէն ետքը հաստատուեցաւ իր իշխանութեան մէջ, ու երեսուն և երեք տարի իշխելէն ետքը մեռաւ:

Հ. Ագուարդին տեղն ո՞վ զրկուեցաւ կուսակալ.

Պ. Հրանտ. ասոր ալ յաջորդեց Արտաւագ անունով իշխան մը, որ ապրջտամբեկով Սելևկացուց Անտիոքոս Գ. թագաւորէն՝ ինքնազուրիս իշխեց:

Հ. Յաջողեցա՞ւ Արտաւագին ապստամբութիւնն.

Պ. Վախնալով Անտիոքոսէն ընծաներով խոտտացաւ հարկը տալ, ու անով նորէն կուսակալ եղաւ:

Հ. Արտաւագին տեղն ո՞վ զրկուեցաւ կուսակալ.

Պ. Արտաշիաս և Զահրատ հայ իշխաններն:

Հ. Զահրատ և Արտաշիաս մինչև վերջն հաւատարիմ մնացին Սելևկացուց.

Պ. Զէ. հապա Հռովմայեցոց օգնութեամբն ապրջտամբեցան ու երկուքն ալ թագաւորեցին. Զահրատ Փոքր Հայոց վրայ, Արտաշիաս ալ Մեծ Հայոց վրայ ուր Աննիբադ Կարթեղոնացի մեծ զօրապետին խրատով Արտաշատ քաղաքը շինեց:

Հ. Անտիոքոս Եպիփան երբոր լսեց աս բանս ի՞նչ քրաւ.

Պ. Արտաշիասին վրայ պատերազմի ելլելով բռնութեամբ հնազանդեցուց:

Հ. Արտաշիասէն և Զահրատէն վերջը որո՞նք իշխեցին Հայոց.

Պ. Ատոնցմէն վերջը քոսի մը թագաւորներ ալ նստան Հայաստան մինչև Արշակունեաց ատեն, բայց պատմութիւնին չփոթ ըլլալով՝ որոշ բան մը չի գիտցուիր վրանին: Միայն թէ անոնց վերջի թագաւորն եղաւ Մորփիլիկէոս Զահրատին տղան (159):

1. Ասորիք՝ Սելևկացիք ալ ըսուեցան իրենց առաջին թագաւորին Սելևկոսին անուամբը

Թ Ա Գ Ա Ի Ռ Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Ա Ր Շ Ա Կ Ո Ի Ն Ե Ա Յ

Դ Ա Ս Գ .

Վաղարշակեն սկսեալ մինչև Արտաշատի Ա .

Հ . Ո՞վ էին Արշակունիք .

Պ . Պարթևն ըստած ազգէն էին, որոնցմէ Արշակ անունով կարիճ մը թագաւոր եղաւ իր ազգին . իր թոռն Արշակ ալ շատ զօրաւոր ըլլալով

Արշակի Պարթևն զՎաղարշակ կը պսակէ

Թագաւորութիւնը մեծցուց, Հայաստանին ալ տիրեց, և իր Վաղարշակ եղբայրը հոն թագաւոր դրաւ (149):

Հ . Վաղարշակ թագաւոր ըլլալէն ետքն ինչ պատերազմ ըրաւ .

Պ . Մորփիլիկեսի հետ պատերազմ ընելով զինքը սպաննեց ու անով Բոլոր Հայոց տիրեց :

Հ. Վաղարշակ ռը դրաւ իր աթոռը.

Պ. Մծբին քաղաքն, որ Ատուրոց երկրին և Հայաստանին մէջտեղու-
անքն է:

Հ. Վաղարշակ Հայերը սիրեց.

Պ. Տեսնելով անոնց քաջութիւնը և տիրասիրութիւնն ան աստիճան
սիրեց զՀայերը, որ ետևէ եղաւ գիտնալ ու իմանալ այնպիսի պատուա-
կան ազգին պատմութիւնը:

Հ. Ուրեմն Վաղարշակ գտան ուղած պատմութիւնները.

Պ. Հայաստանի մէջ չգտնելով, Մարիբաս Կատինա անունով մէկը
զրկեց Նինուէ. որ երթայ հոն գրատան մէջէն գտնէ Հայոց պատմութիւ-
նը, ինչպէս որ գտաւ ալ:

Հայր զՄորիսիւլիկէս կը սպաննեն

Հ. Վաղարշակ ուրիշ ինչ բարեկարգութիւններ ըրաւ.

Պ. Նախարարաց և արքունեաց մէջ շատ կարգեր դնելէն ետքն, որո-
շեց ալ որ թագաւորին հետ միայն անդրանիկ որդին մնայ, մէկալններն
ուրիշ տեղ կենան:

Հ. Վաղարշակայ սիլ յաջորդեց.

Պ. Արշակ Ա. իւր սրդին, որ շատ բարեկարգութիւններ ու քաջութիւն-
ներ ըրաւ (127).

Հ. Գլխաւոր քաջութիւնն սրն է.

Պ. Պոնտացիները նուաճեց ու իրեն յաղթութեան նշան կոթող մը

անկեց ծովուն եզերքն, ու նիզակը զարնելով ծակեց քարը:

Հ. Արշակ Աին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Իր որդին Արտաշէս Ա. որ. Յունաստանի և բոլոր փոքր Ասիոյ տիրեց:

Հ. Ի՞նչ բան ըրաւ Պարսկաստանի մէջ.

Պ. Իր անուշտօյն զրամ կոխեց. ու Պարսից թագաւորն որ մինչև ան ատեն պատուով առաջին էր իրեն երկրորդն ըրաւ:

Հ. Արտաշեսի զօրաց բազմութեան վրայ ի՞նչ կը պատմուի.

Պ. Կ'ըսեն թէ երբոր ամենքն միաբան նեա նեաէին՝ արևը կը խափանէր, ու թէ որ մէկմէկ քար նեաէին՝ բլուր մը կը ձևանար:

Հ. Արտաշէս ինչպէ՞ս մնաւ.

Պ. Զօրաց մէջ խռովութիւն ինկնալով զինքը սպաննեցին (87):

Հ. Արտաշեսին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Տիգրան իր որդին, որ արգէն երկու տարիէ ի վեր հօրը հեա կը թագաւորէր:

Մարիբաս Կատիմա Վաղարշակայ առջև

Հ. Տիգրան Բին առջի գործքն ինչ եղաւ.

Պ. Յայները նուաճեց, որոնք Արտաշեսի մահը լսելով ապստամբեր էին:

Հ. Տիգրան գո՞վ դրաւ իրեն փոխանորդ Պոնտոսի մէջ, ու Յոյները նուաճող.
 Պ. Իր Միհրդատ անունով քեռայրը, որ քաջ ու խելացի մարդ էր:

Հ. Տիգրան Բ. Ինչ կրօնական գործողութիւններ ըրաւ.
 Պ. Այլ և այլ տեղեր մեհեաններ շինելով՝ Յունաստանէն բերած աստուած-
 ներու արձանները կանգնեց ու անոնց քուրմեր հաստատեց:

Հ. Ատորուց երկիրն ինչ բան ըրաւ Տիգրան.
 Պ. Ատորուց երկրին տիրեց և անոնց Աեղենէ թագուհին բռնեց սպան-
 նեց. վասն զի Աելիկացիքը յորդորեր էր Տիգրանէն ապստամբելու:

Արշակ Ա. Յիգակով կը ծակէ կոթողը

Հ. Հրեայք երբոր լսեցին Աեղենէ թագուհոյն սպաննուիլն՝ ինչ ըրին:
 Պ. Շատ ընծաներ տուին Տիգրանայ որ իրենց Աղեքսանդրա թագու-
 հւոյն փրաս մը չհասցընէ:

Հ. Ինչ պատճառաւ Հռովմայեցիք Միհրդատայ հետ թշնամացան.
 Պ. Վասն զի Միհրդատ կապաղովկիոյ իշխելով իր Արիարաթ տղան
 անոնց վրայ թագաւոր դրաւ. կապաղովկացիք ալ Հռովմայեցուց գի-
 մեցին:

Հ. Հռովմայեցիք ալ ինչ ըրին.
 Պ. Մէկէն Մելլա քաջ զօրապետը զրկեցին, որ եկաւ Արիարաթը և
 իրեն Գորգիաս զօրապետը հալածեց, և Արիուբարգան կապաղովկացին
 թագաւորեցուց:

Հ. Միհրդատ ան առեն ինչ ըրաւ.
 Պ. Տիգրանէն օգնութիւն առնելով նորէն հալածեց Հռովմայեցիները և Արիարաթը թագաւորեցուց:

Տիգրան Բ.

Հ. Հռովմայեցիք նորէն զօրք զրկեցին Միհրդատայ վրայ.
 Պ. Այլ և այլ զօրավարներ զրկեցին, որոնց շատ անգամ յաղթեց Միհրդատ, և Ափրդատ զօրավարնին սպաննեց բերնէն հալած ոսկի լեցընելով:

Հ. Հոովմայեցիք զո՞վ զրկեցին զօրավար.

Պ. Լուկուլլոսը, որ շատ հեղ կոռւելով էրբեմն յաղթուեցաւ երբեմն ալ յաղթեց Միհրդատայ:

Հ. Ինչո՞ւ համար Տիգրան Միհրդատայ վրայ բարկացաւ.

Պ. Վասն զի անգամ մը չարաչար յաղթուելով Լուկուլլոսէն փախաւ Տիգրանայ քով, և Լուկուլլոս շատ տեղերու տիրեց. բայց վերջէն նորէն հաշտուեցաւ Տիգրանի:

Հ. Տիգրան ինչ պատերազմի մէջ յաղթուեցաւ Լուկուլլոսէն.

Պ. Լուկուլլոս Հայաստան մտաւ Տիգրանակերտը պաշարեց. Տիգրան Հոովմայեցոց քիչուորութիւնը տեսնելով անհոգ կեցեր էր. բայց Լուկուլլոս յանկարծ վրայ վագելով Տիգրանին զօրքերը հալածեց ու Տիգրան սակերտը առաւ:

Հ. Լուկուլլոս կրցա՞ւ իր յաղթութեան վրայ ուրախանալ.

Պ. Չէ. վասն զի լսեց որ Տիգրան՝ իր ուրիշ թողուցած զօրաց վրայ հասնելով լաւ մը ջարդ տուեր էր. ու քիչ մ'ատենէն իր վրան ալ հասնելով Միհրդատին հետ, վերջապէս Հայաստանէն հալածեց:

Հ. Հոովմայեցիք Լուկուլլոսին տեղ զո՞վ զրկեցին.

Պ. Պոմպէոսը, ու Լուկուլլոսը ետ կանչեցին:

Հ. Միհրդատ ինչո՞ւ ինքզինքը սպաննեց.

Պ. Իր փառնակէտ որդին և կաստոր նախարարն կաշտք առած Հոովմայեցոց կողմն անցան. ինքն ալ բերդի մը մէջ անօգնական պաշարուելով ինքզինքը սպաննեց Պոմպէոսին ձեռքն չինկնալու համար (50):

Հ. Տիգրան երբոր լսեց Միհրդատայ մեռնիլը ինչ ըրաւ.

Պ. Տեսնելով որ իր Տիգրան որդին ալ ապստամբեր է իրմէ ու ինքն ալ ծերացած, հաշտութիւն ըրաւ Պոմպէոսի հետ, ու ասով պատերազմն լնցաւ:

Հ. Տիգրան Պոմպէոսի երթալէն ետքը Հոովմայեցոցմէ վրէժը առա՞ւ.

Պ. Միջագետաց նորէն տիրեց, ու Գաբրիանոս Հոովմայեցոց զօրավար տը եզկպտոս փախուց:

Հ. Տիգրան ինչո՞ւ Արշէգի Պարսից թագաւորին տուաւ նորէն նախագահութեան պատիւը.

Պ. Վասն զի տեսաւ որ Հոովմայեցիք նորէն Ասորոց ու Միջագետաց տիրելով իր վրայ կու գային, որոնց չէր կրնար դէմ դնել ծերութեան պատճառաւ, ուստի Արշէգի տուաւ նախագահութիւնը՝ որ իրեն օգնէ:

Հ. Հոովմայեցիք Գաբրիանոսին տեղն զո՞վ զրկեցին.

Պ. Կրատոսը, որ յաղթուելով սպաննուեցաւ Հայերէն ու Պարթևներէն:

Հ. Ո՞վ եղաւ Հայոց զօրավար Տիգրանայ ծերութեան առեւ.

Պ. Բարգապիւրան քաջ նախարարն, որ Հայոց ու Պարսից բանակին ընդհանուր սպարապետն էր:

Հ. Բարձրագիւրան ինչ գործողութիւններ ըրաւ Ասորոց երկրին մէջ.
Պ. Բոլոր Ասորոց երկրին տիրեց. և Երուսաղէմն ալ առաւ խաբէութեամբ. թէպէտ և վերջը նորէն առին Հռովմայեցիք Հայոց ձեռքէն:

Հ. Աս յաղթութիւններէն ետքը Տիգրան սրջափ ապրեցաւ.
Պ. Շատ քիչ. ութսուհինգ տարուան մեռաւ յիսունըչորս տարի թագաւորէլնուն ետքը (35):

ԴԱՍ Ե.

Արտաւազդ Ա. Արշամ և Արգար.

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Տիգրանայ.
Պ. Արտաւազդ Ա. Տիգրանայ որդին:

Հ. Արտաւազդ ինչ ճամբայ բռնեց.
Պ. Ինքզինքը կերուխումի տուաւ, որով Անտոնինոս Հռովմայեցոց զօրապետն բոլոր Ասորոց երկրին և ուրիշ տեղերու տիրեց:

Հ. Անտոնինոս ինչ պատճառաւ Արտաւազդայ հետ թշնամացաւ.
Պ. Վասն զի Արտաւազդ ընդդէմ իրեն խոստման ծածուկ Պարսից օգնէր էր, փոխանակ զի Անտոնինոսին օգնելու խօսք տուեր էր:

Հ. Անտոնինոս ինչ կերպով Արտաւազդը բռնեց.
Պ. Աւելի խաբւելբելով քան թէ քաջութեամբ բռնեց զինքը ու սոկիէ չլիթայի զարկած Եգիպտոս տարաւ (30):

Հ. Արտաւազդին բռնուելէն ետքը Հայաստանի վիճակն ինչ եղաւ.
Պ. Անտոնինոս տիրեց Հայաստանի ու ստորին Հայքը իր Աղեքսանդր տղուն տուաւ, և վերինը Մարաց:

Հ. Արտաւազդը ո՞վ սպաննեց.
Պ. Կղէտպատրա թագուհին, որ զլուխը կտրել տուաւ:

Հ. Ո՞րչափ ատեն Հռովմայեցիք Հայաստանի տիրեցին.
Պ. Շատ քիչ. վասն զի Արշամ Տիգրանին Եղբորորդին՝ Պարսից օգնութեամբն Հռովմայեցիները հալածեց ու մինչև Կեսարիա տիրեց (28):

Հ. Ինչո՞ւ համար Արշամ սկսաւ Հռովմայեցոց հարկ տալ.
Պ. Օգոստոսէն խնդրեց Արտաւազդայ երկու տղաքը որ Հռովմ գերի էին. երբոր անիկայ չի տուաւ, ան ատեն Արշամ յանձն առաւ հարկ տալ, միայն թէ անոնք ազատին. ինչպէս որ ազատեց ան:

Հ. Ինչ պատճառաւ Հայոց թագաւորութիւնն երկու բաժնուեցաւ, այսօրինքն Վերին և Ստորին.

Պ. Վասն զի Վերին Հայաստանի Հայերն որ Պարսից տակն էին, ձանձրացած անոնց տուած բռնութիւններէն, Օգոստոս կայսեր զիմեցին. ան ալ Արտաւազդայ տղան Տիգրանը թագաւոր դրաւ անոնց, որ Փոքր

Տիգրան ըսուեցաւ: Աս վերին Հայոց թագաւորութիւնն յիսունըինն տարի տեւելէն ետքը, Երուանդ՝ Ստորին Հայոց թագաւորութեան հետ միացուց:

Հ. Արշամ սրջափ ատեն թագաւոր եղաւ.

Պ. Քսանըինն տարի խաղաղութեամբ թագաւորեց:

Հ. Աբգար Արշամայ որդին իր հօրը յաջորդելով ինչ անուն հանեց.

Պ. Իր խելացիութեան, հեղաբարոյութեան համար ամենքն ալ սկսան Աւագ այր ըսել իրեն, որ վերջէն աղաւաղելով Աբգար ըսուեցաւ:

Հ. Ինչո՞ւ համար Հերովդէս Աբգարու հետ թշնամացաւ.

Պ. Վասն զի Հերովդէս կ'ուզէր որ իր պատկերն ալ Օգոստոսի պատկերին հետ մէկտեղ մեհեաններուն մէջ կախուի. Աբգար աս բանս յանձն չառաւ, ու պատերազմ բացուելով մէջերնին՝ Հերովդէս չարաչար յաղթուեցաւ:

Հ. Ինչո՞ւ համար Աբգար Հռովմ գնաց.

Պ. Վասն զի Հերովդէսի կողմն եղողներն ուս պահելով Աբգարու վրայ ամբաստանութիւններ ըրին Օգոստոս կայսեր, ան ալ Հռովմ գնաց ու ինքզինքն արդարացուց:

Հ. Ինչո՞ւ համար թագաւորական ամթոնն Մծբինէն Եղեսիա փոխադրուեցաւ.

Պ. Վասն զի Աբգար կ'ուզէր Հռովմայեցոցմէ՛ ապրտամբիլ. ուստի ամթոռը Եղեսիա փոխեց ու սկսաւ ամրացնել զանիկայ:

Հ. Ինչ բանէն զրգուեցաւ Աբգար ապտամբելու Հռովմայեցոցմէ.

Պ. Տիբերիոս կայսեր ուրախակցութեան համար զրկուած Հայ գեսպաններն անարգուեցան Հռովմայեցոցմէ՛ ունայն պատճառի մը համար:

Հ. Ինչ արգելք եղաւ որ Աբգար չկրցաւ ապտամբիլ.

Պ. Արտաշիւր Պարսից թագաւորն մեռնելով նոյն օրերն՝ Պարսկաստան գնաց Աբգար, ու անոր որդւոց մէջ ինկած խռովութիւնը խաղաղուց, Քրիստոսի 21 թուին:

Հ. Ինչ ձախորդութիւն հանդիպեցաւ Աբգարու Պարսկաստան.

Պ. Սաստիկ բորտեցաւ, որ բժիշկներն չկրցան առողջացնել վերջը, Թաղէոս առաքեալն բժշկեց:

Հ. Ինչ կերպով Աբգար Քրիստոսի ծանօթացաւ.

Պ. Իմանալով որ իր ապտամբութեան խորհուրդը Տիբերիոս կայսեր ականջն հասեր է, գեսպաններ զրկեց Հռովմայեցոց Պաղեստին կեցող զօրապետին որ զինքը արդարացնեն. դեսպաններն տեսնելով հոն Քրիստոսի ըրած հրաշագործութիւնները՝ եկան պատմեցին իրեն:

Հ. Աբգար ինչ ըրաւ ան ատեն.

Պ. Թուղթ գրեց Քրիստոսի և իր Անանէ սուրհանդակն ալ զրկեց որ երթայ աղաչէ Քրիստոսի Հայաստան գալ ու զինքը բժշկել. իսկ թէ որ չկարենայ գալ, Քրիստոսի դիմաց պատակերը օրինակէ ու բերէ:

Հ. Քրիստոս կատարեց Աբգարու խնդիրքը.

Պ. Ձէ. բայց պատասխան գրեց Աբգարու, ու խօսք տուաւ որ համբառանալէն ետքը իր աշակերտներէն մէկը կը դրկէ որ զինքը բժշկէ. ինչպէս որ եղաւ Թաղէոս առաքելոյն ձեռքովն Քրիստոսի 31 թուին:

Հ. Աբգար Քրիստոսի հաւատալէն ու բժշկուելէն ետեւ ինչ ըրաւ.

Պ. Իրեք տարի ապրեցաւ ու մէկմէկ թուղթ գրեց Տիբեր կայսեր, Պարսից և Ասորոց թագաւորներուն, ցուցնելով Քրիստոսի աստուածութիւնը. ու ընդ ամենն երեսունըութ տարի թագաւորելէն ետեւ սրբութեամբ մեռաւ:

ԴԱՍ Զ.

Անանկ, Սանատրուկ և Երուանդ.

Հ. Աբգարու մեռնելէն ետեւ ինչո՞ւ խոսովութիւն ինկաւ Հայաստանի մէջ.

Պ. Վասն զի Անանկ Աբգարու որդին Եդեսիոյ մէջ թագաւորեց ու նորէն կոսապաշտութիւն սկսաւ. իսկ Սանատրուկ Աբգարու քեռորդին Դաւարշանի մէջ թագաւորեց ու կ'ուզէր բոլոր Հայաստանի տիրել:

Հ. Անանկ ինչպէս մեռաւ.

Պ. Երբոր իր թագաւորական պալատը նորոգել կու տար, սիւն մը ինկնալով վրան սպաննեց զինքը, չորս տարի թագաւորելէն ետքը (38):

Հ. Անանկի մեռնելէն ետեւ ո՞վ թագաւոր եղաւ Հայաստանի.

Պ. Սանատրուկ՝ որ Եդեսացոց երգում տուաւ՝ թողլու որ ազատ պաշտեն զքրիստոս: Թէպէտ վերջէն ստեց իր երդմանն ու շատ մարդ նահատակեց, ինչպէս նաև իր Սանդուխտ աղջիկը:

Հ. Սանատրուկ քաղաքական շինութեանց մէջ ինչ երևելի գործ ըրաւ.

Պ. Մծբինը, որ երկրաշարժէ մ'արուեր էր, սքանչելի կերպով նորոգեց, ու քաղքին մէջտեղն իր արձանը կանգնեց ձեռքն դրամ մը տուած, իմացնել ուզելով որ բոլոր ունեցածը ծախսեր է:

Հ. Սանատրուկ ինչ կերպով մեռաւ.

Պ. Որսի ատեն դիպուածով նետէ մը գարնուելով մեռաւ, երեսունընչորս տարի թագաւորելէն ետքը:

Հ. Սանատրուկին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Երուանդ Բ. որ թէպէտ Արշակունի էր, բայց թագաւորական ցեղէ չէր:

Հ. Երուանդ ինչպէս թագաւոր եղաւ.

Պ. Իրեն ըրած քաջութիւններովն և քաղցրաբարոյութեամբն ամենուն սիրտը իրեն քաշեց, որով Սանատրուկի մեռնելէն ետեւ զինքը թագաւոր դրին նախարարներն:

Հ. Երուանդ իր թագաւորութիւնը սպահովցընելու համար ի՞նչ բան ըրաւ.

Պ. Բոլոր Սանատրկոյ ցեղը թրէ անցնել տուաւ, որոնցմէ միայն Արտաշէս անունով տղան Պարսկաստան փախաւ Սմբատ Բագրատունիին ձեռքովն:

Հ. Ինչո՞ւ համար Երուանդ Միշագեաքը Հոովմայեցոց տուաւ ու ինքն վէրին Հայքը առաւ.

Պ. Վասն զի լսեց Արտաշեսի Պարսկաստան փախչիլը՝ ուզեց իր թագաւորութիւնը աս կերպով զօրացնել. աս սլատճառաւ ամօռն ալ Արմաւիր փոխադրեց:

Մարտիրոսութիւն Սըրունոյժ Սամբուխով

Հ. Երուանդայ ըրած շինութիւններուն մէջ ո՞րն է երեւելին.

Պ. Երուանդաշատ քաղաքը իրեն գեղեցկութեանը համար, ուր որ վերջէն ամօռն ալ փոխադրեց, ու Բագարանը՝ իրեն մեհեաններուն համար:

Հ. Ի՞նչ կերպով Արտաշէս իր թագաւորութիւնը առաւ.

Պ. Դարեհ Պարսից թագաւորին օգնութեամբ, որուն միջնորդ եղան Սմբատ և Պարսից նախարարներն (88):

Հ. Երբոր Երուանդ լսեց Արտաշեսի գալը իր վրայ ի՞նչ ըրաւ.

Պ. Որովհետև Ուտացոց վրայ սլատերազմի գացած էր, մէկէն հաշտութիւն ըրաւ ու առատ վարձքով շատ զօրք ժողոված սկսաւ Արտաշեսի վրայ երթալ:

Հ. Երբոր Հայերը լսեցին Արտաշեսի գալը ինչ կերպով ընդունեցան գինքը.

Պ. Շատ ուրախութեամբ. որով շատ նախարարներ ամբողջ իրենց գնդովն Արտաշեսի կողմն անցան, որոնցմէ մէկն էր Արգամ, որ շատ քաջ մարդ էր:

Հ. Ո՞ր կողմն յաղթեց.

Պ. Արտաշեսի կողմն, որով ստիպուեցաւ Երուանդ փախչիլ Երուանդաշատ:

Հ. Երուանդ ինչպէս մեռաւ.

Պ. Նորէն պատերազմն սաստկանալով Երուանդաշատ անուեցաւ, ու հոն իր պալատին մէջ Երուանդն ալ սպաննուեցաւ Արտաշեսի գործերէն (89):

ԳԱՍ Է.

Արտաշէս Երկիրորդէն մինչև Տրդատ.

Հ. Արտաշէս Բ. թագաւորելով իր առջի գործքն ինչ էկաւ.

Պ. Իրեն բարերարները մեծ պարգևներով պատուեց. Սմբատը ընդհաւնուր սպարապետ ըրաւ, Արգամը իրեն երկրորդ:

Հ. Ուրիշ որո՞ւ բարիք ըրաւ Արտաշէս.

Պ. Գիտակ նախարարին Ներսէս անունով որդւոյն, որ մեծ նախարարութիւն ըրաւ Գիմարսեան կամ Կամսարական անուանելով. որովհետև Գիտակ գէմքին կէսը կորսնցուցեր էր պատերազմի մէջ Արտաշէսը ազատելու համար:

Հ. Արտաշէս որո՞նց հետ պատերազմ ըրաւ.

Պ. Ալանաց հետ, որոնց յաղթեց և թագաւորին տղան պատերազմի մէջ գերի բռնեց:

Հ. Ինչպէս լմնցաւ պատերազմն.

Պ. Ալանաց թագաւորին Սաթինիկ աղջիկն Արտաշեսի աղաչելով իր եղբայրը ազատեց ու պատերազմը լմնցուց, և ինքն ալ Արտաշեսի թագուհի եկաւ:

Հ. Արտաշէս քաղաքական բաներու մէջ ինչ բարեկարգութիւններ ըրաւ.

Պ. Ամենայն բանի կարգ կանոն դրաւ և ծաղկեցուց Հայաստանը. որով իրեններուն սիրելի և օտարաց նախանձելի եղաւ թէ ինքն և թէ իր աշխարհքն:

Հ. Ինչ մասնաւոր նախարարութիւն հաստատեց Արտաշէս.

Պ. Ալանաց կողմանէ Սաթինիկայ համար եկած հարսնածուները մասնաւոր ցեղ որոշեց Առաւելեան անուանելով:

Հ. Արտաշէս ետե՞լ եղա՞ւ Հռովմայեցիներէն ապստամբելու.

Պ. Շատ ջանք ըրաւ աս բանիս. Տրայիանոսի տուրք տալը զաղբրցուց, և Հռովմայեցուց զօրաց քանի մը անգամ յաղթեց:

Հ. Արտաշէս Բ. կրցան իր խորհուրդը առաջ տանիլ.
 Պ. Ձէ. վասն զի երբոր լսեց Տրայիանոսի անթիւ բազմութեամբ գալը,
 վախնալով շատ ընծաներ առած դիմացն ելաւ ու անոր բարկութիւնը
 իջեցուց:

Արտաշէս Բ. թագաւոր

Հ. Ո՞ւր մեռաւ Արտաշէս.

Պ. Մարանդ գաւառը՝ Մարաց կողմերէն դանալու տունն, քառասու-
 նըմէկ տարի թագաւորելէն ետքը. այնպէս սգացին զինքը Հայերն՝ որ
 շաք իրենք զիրենք սպաննեցին գերեզմանին վրայ (129):

Հ. Արտաւազդ Բ. իր հօր տեղը յաջորդելով ինչ գործողութիւն ըրաւ.
 Պ. Զբօսասէր և անկարգ կեանք ունեցաւ. բոլոր իր եղբայրները քովէն հեռացուց, միայն Տիրանը քովը պահեց, իրեն յաջորդեցընելու համար:

Սաթիմիկ

Հ. Արտաւազդ ինչպէս մեռաւ.

Պ. Որտի էլած ատենն վհի մը մէջ ինկաւ ու կորսուեցաւ, երկու տարի թագաւորեւէն ետքը:

Հ. Տիրան Ա. իր եղբորը յաջորդելով ինչ ճամբայ բռնեց.

Պ. Եղբորն անկարգ անհոգ ճամբան. ան պատճառաւ տասուիրէք տարի

Թագաւորելէն ետև կառավարութիւնը Երախնաւու անունով իշխանին յաննեց ու ինքն Եկեղեաց գաւառը քաշուեցաւ:

Հ. Ասոր ատենն Հոովմայեցիք ինչպէս էին Հայոց հետ.

Պ. Երբոր Անտոնինոս Պիոս կայսր եղաւ, Տիրան ինդակցութեան դեպան զրկեց իրեն հարկն ալ մէկտեղ. Անտոնինոս սիրով ընդունեցաւ, և թագ ու ծիրանի զրկեց Տիրանայ, և դրամ մը կոխել տուաւ ձեռքն Տիրանայ ուսին վրայ դրած:

Հ. Տիրան ինչպէս մեռաւ.

Պ. Քսանուերկու տարի թագաւորելէն ետքը օր մը ճամբայ ընելու ատեն՝ ձեան հիւս մը վրան փլաւ ու խղղեց զինքը (151):

Հ. Տիրանին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Տիրան Գ. իր սգտի եղբայրն, որ Պերոզ Պարսից թագաւորին հետ միացած յաղթեց Հոովմայեցւոց և Սևերիանոս զօրավարնին ալ սպաննեց:

Յուդարկաւորութիւն Արտաշէսի

Հ. Տիրան աս յաղթութենէն ետքը ինչ ձախորդութեան հանդիպեցաւ.

Պ. Արեղիոս կայսրը լսելով աս եղածները՝ վերոս Ղուկիոս իր կայսերակիցը զրկեց, որ եկաւ իր թշնամիներուն յաղթեց, ու Տիրանին վրան խղճալով գերութենէ ազատեց, որ կնկանէ մը խաբուելով բռնուեր էր Միշակեաթի կողմերն գացած ատենն.

Հ. Տիրան Գին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Վաղարշ իր որդին. ասոր ատենն Հայաստանի վրայ եկան Հիւսի-

սային ազգերն, ինքն ալ քաջութեամբ պատերազմելով հալածեց. բայց ինքն ալ զարնուելով մեռաւ, քսան տարի թագաւորելէն ետքը:

Հ. Խոսրով Ա. թագաւորելէն ետե իր առջի գործողութիւնն ո՞րն եղաւ.

Պ. Հիւսիսային ազգաց վրայ պատերազմի ելաւ, իր հօր մահուան վրէժը ստնելու համար ու յաղթեց (214):

Մուղղ չէր վեր տոծարածն

Հ. Անտոնինոս Կարակալա խոսրովու ինչ բան ըրաւ.

Պ. Կարակալա երբոր Միջագետքի կողմերն եկեր էր, խոսրով գիմացը գնաց պատուելու համար գինքը. բայց Կարակալա գինքը չթողուց որ դառնայ, ինչուան որ Հայերը կատղած սկսան Կարակալալային վրայ վազել:

Հ. Ինչո՞ւ համար Արտաշիր Պարսից թագաւորն ետէ՛ եղաւ Խոսրովը սպաննելու .

Պ. Արտաշիր Պարսից Արտաւան թագաւորը սպաննեց որ Արշակունի էր ազգաւ ու ինքը թագաւոր եղաւ . աս բանիս համար Խոսրով անոր դէմ ելաւ , և շատ անգամ յաղթելով ինչուան Հնդկաստան փախուց զինքը և չէր թողուր որ հանգիստ թագաւորէ :

Հ. Արտաշիր երբոր պատերազմով չկրցաւ Խոսրովու յաղթել ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Մեծամեծ բաներ խոստացաւ ան մարդուն որ Հայաստան երթալով Խոսրովը սպաննէ :

Խոսրով Ա. յաթող չխախայիմ ազգաց

Հ. Ո՞վ յանձն առաւ աս բանս .

Պ. Անակ Պահլաւունին, որ Հայաստան եկաւ , ձեացնելով որ Արտաշիր բռնութիւններէն փախեր է : Ճամբան զալու ատենն որդի մը ունեցաւ , այն իսկ է մեր սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչն :

Հ. Անակ ի՞նչպէս կատարեց իր չարութեան խորհուրդը .

Պ. Օր մը որսի ատեն նետով զարկաւ սպաննեց Խոսրովը , ու երբոր թագաւորին քովի մարդիկներն զինքը կ'ուզէին սպաննել , փախչելու ատեն զեան ինկաւ ու խեղդուեցաւ (259) .

Տրդատ և Խոսրով Բ.

Հ. Մեծին Խոսրովու մեռնելէն ետև Հայոց վիճակն ի՞նչպէս եղաւ.

Պ. Երաւ Արտաշիր ու բոլոր Հայոց տիրեց և Խոսրովու ցեղը ջնջել տուաւ, որոնցմէ Տրդատ անունով տղայ մը և անոր Խոսրովիդուխտ քոյրն ազատեցան Արտաւազդ Մանգակունիին և Օտա Ամատունիին ձեռքով:

Հ. Տրդատը ո՞ր փախուց Արտաւազդ Մանգակունին.

Պ. Նախ կեսարիա ու վերջը Հռովմ, ուր շատ քաջութիւններ ընելով մեծ պատուոյ հասաւ:

Խոսրովիդուխտ, Օտա և Տրդատ

Հ. Արտաշիր որչափ ատեն տիրեց Հայոց վրայ և ի՞նչ գործողութիւն ըրաւ.

Պ. Արտաշեսի անկաճ սահմանազլիս քարերուն վրայի արձանագրու-
թիւնները աւրել տալով իր անունը գրել տուաւ պարսկերէն. քսանը վեց
տարի իշխեց Հայոց և Պարսից վրայ ու մեռաւ:

Հ. Արտաշին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Իր Շապուհ որդին, որուն ատենն Տրդատ Հաովմայեցի զօրքով եկաւ
ու ատաւ իր հայրենական ժառանգութիւնը:

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ

Հ. Տրդատ ի՞նչ արդիւնք բրաւ որ Հաովմայեցիք իրեն օգնութիւն
տուին.

Պ. Գիտկեախանոսի կողմանէ Գոթացոց Հռչէ հսկայ ու քաջ թագաւո-

րին հետ մենամարտութիւն ընելով, յաղթեց անոր ու Հռովմայեցիքը մեծ նախատինքէ մը ազատեց:

Հ. Երբոր Տրդատ Կեսարիա հասաւ՝ Հայերն ինչպէս ընդունեցան զինքը.

Պ. Ամեն նախարարներն դիմացն ելլելով զինքը նորէն թագաւոր դրին, ու բոլոր Հայաստան մեծ խնտում եղաւ (286):

Հ. Տրդատ Հայաստանի տիրելէն առաջ ուրիշ ինչ գործողութիւն ըրաւ.

Պ. Եկեղեցաց գաւառը գնաց Անահտայ շնորհակալութիւն ընելու համար, և հոն իմանալով որ Գրիգոր Լուսաւորիչ քրիստոնեայ ու Անակայ որդին է, շատ շարջարեւէն ետև զինքը խոր վիրապի մը մէջ ձգել տուաւ:

Հ. Ինչպէս Տրդատ Շապուհը հալածեց Հայաստանէն.

Պ. Երեք անգամ Շապուհ պարերագմի ելաւ, բայց երեք անգամ ալ յաղթուելով՝ Հայաստանը ձգեց ու ինչուան Ատրպատական աշխարհքը փախաւ: Ուրիշ շատ յաղթութիւններ և քաջութիւններ ընելով Տրդատ՝ բոլոր մտակայ ազգերուն սիրտը վախ ձգեց:

Հ. Տրդատ քրիստոնեաները հալածելուն համար ինչ պատիժ կրեց.

Պ. Որովհետև Հռովմէն եկած Հռիփսիմեան կուսանքները նահատակեց, ինքն ալ Աստուծմէ պատժուելով որսի առնել խոզի կերպարանք փոխուեցաւ ու վայրենացաւ. իշխաններէն շատն ալ նոյն պատիժները ունեցան:

Հ. Ո՞վ բժշկեց զՏրդատ.

Պ. Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ, որ տասնը չորս տարի վիրապին մէջ կենալէն ետքն զեռ ողջ էր Աստուծոյ հրաշքով. վիրապէն ելլելով բժշկեց զՏրդատը և բոլոր նախարարները, և զԳրիստոս քարոզելով զամենքը մկրտեց. ինքն ալ Կեսարիա ղրկուելով արքեպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ:

Հ. Տրդատ քրիստոնեայ ըլլալէն ետև ինչ մասնաւոր գործողութիւն ըրաւ.

Պ. Լսելով որ Կոստանդիանոս ալ քրիստոնեայ եղեր է, սրբոյն Գրիգորի հետ մէկտեղ Հռովմ գնաց, ուր որ սուրբ Աղբէստիոս պապն հրաման տուաւ որ Լուսաւորչայ աթոռն ալ պատրիարգական աթոռ սեպուի (319):

Հ. Տրդատ Հռովմէն դառնալէն ետև ինչպէս գտաւ Հայաստանը.

Պ. Շապուհ Հիւսիսային ազգաց հետ միացած Հայաստանի վրայ վազեր էր. Տրդատ շուտով մը պատերազմի պատրաստուելով զամենքը հալածեց, և Հիւսիսային ազգաց Գեղեհհոն անունով քաջ զօրավարը մէկ զարնուածքով ձիով մէկտեղ երկու ճղթեց: Աս պատերազմներով Տրդատ բոլոր Հայոց քաղաքները ազատեց Պարսից ձեռքէն՝ որոնց որ բռնու թեամբ տիրեր էին:

Հ. Ինչպէս մեռաւ Տրդատ.

Պ. Տեսնելով նախարարաց անկարգութիւնները, թողուց թագաւորութիւնը ու Լուսաւորչայ ճգնարանն քաջուելով՝ հոն կը բնակէր. նախարարները կրկին անգամ զինքը կանչելէն ետքը թոյն տուին իրեն, ու այսպէս մեռուցին յիսուներկու տարի թագաւորելէն ետքը (341):

Հ. Տրդատայ մեռնելէն ետև ի՞նչ խռովութիւններ եղան Հայաստանի մէջ.

Պ. Աղուանք ապստամբեցան ու Սանատրուկ անունով մէկն իրենց վրայ թագաւոր դրին. նոյնպէս նաև Բակուր Արձնեաց իշխանն. իսկ Բգնունիք, Մանաւազեանք և Որդունիք իրարու դէմ ելլելով մէկգմէկ ջարդեցին:

Հ. Տրդատայ մի յաջորդեց.

Պ. Նախարարներն տեսնելով առ անկարգութիւնները սուրբ վշտով անէս կարողիկոսին հետ միացած Տրդատայ որդին խոսրով Բ. թագաւոր դրին Կոստանդ կայսեր հաճութեամբն որ թագ ու ծիրանի զրկեց:

Տրդատ և Ս. Գ. Լուսաւորիչ

Հ. Խոսրով Բ. թագաւորելէն ետև ի՞նչ գործողութիւններ ըրաւ.

Պ. Իրեն մեղկութեամբն ու անհոգութեամբ ամենևին յիշատակի արժանի գործողութիւն մը չըրաւ. Կուին (պրաւ. Բլուշր) քաղաքը շինեց ու ամրոց հոն փոխադրեց:

Հ. Խոսրովու ատեն ի՞նչ երևելի գորավար կար Հայաստան.

Պ. Վահան Ամատունին, որ մեծ յաղթութիւն մը ըրաւ Շապհոյ և Հիւսիսային ազգաց դէմ, որոնք առաջ Խոսրովու յաղթելով մինչև Վաղարշապատ հասեր էին:

Հ. Խոսրով մրչափ ատեն թագաւորեց.

Պ. Ինն տարի. իրեն յաջորդեց իր որդին Տիրան Բ. (353)

Տիրան Բ. և Արշակ.

Հ. Տիրան Բ. ի՞նչ կերպով թագաւորեց.

Պ. Սուրբ վրթանեսին հետ կոստանդնուպօլիս գնաց ու հոն կոստանդ կայսրն թագաւորեցուց զինքը:

Հ. Դապուհ երբոր լսեց Տիրանայ կոստանդնուպօլիս երթալը ի՞նչ քրաւ.

Պ. Անթիւ գօրք տալով իր Ներսէս եղբօրն ձեռքն Հայաստան զրկեց որ երթայ թագաւորէ Հայոց վրայ. բայց Արշաւիր կամսարական, որուն յանձնուած էր Հայաստանը, նախարարները միացընելով յաղթեց ու հաւ լածեց զՆերսէս:

Հ. Տիրան երբոր Հայաստան դարձաւ ի՞նչպէս սկսաւ կառավարել իր տէրութիւնը.

Պ. Բոլորովին անկարգութեամբ ու թուլութեամբ. ան պատճառաւ Դապուհին հետ հաշտութիւն խօսեցաւ ու սկսաւ տուրք տալ անոր ալ, ինչպէս Յունաց կու տար:

Հ. Տիրան ինչո՞ւ համար սուրբ Յուսիկ հայրապետը սպաննեց.

Պ. Վասն զի երբոր Յուլիանոս ուրացող կայսրն Պարսից վրայ կ'երթար, իր պիղծ պատկերը զրկեց Տիրանայ որ եկեղեցւոյ մէջ կախէ. երբոր սուրբ Յուսիկ դէմ դրաւ աս բանիս և պատկերքը ոտքին տակն առնելով կտարտեց, թագաւորն բարկութենէն այնչափ ծեծել տուաւ սուրբ հայրապետը՝ որ մեռաւ:

Հ. Ինչո՞ւ համար Դապուհ Տիրանին աչքերը փորել տուաւ.

Պ. Վասն զի Տիրան իր երդման դէմ Յուլիանոսին օգներ էր Պարսից վրայ երթալու ատեն. Դապուհ ալ աս բանիս վրէժք աննելու համար խաբէութեամբ իրեն կանչեց Տիրանը ու աչքերը փորել տալով կուսաւ աւանը զրկեց (362):

Հ. Տիրան ի՞նչպէս մեռաւ.

Պ. Անգամ մը Տիրան իր Արշակ տղուն յանդիմանութեան թուղթ մը քրեց. Արշակ ալ բարկանալով սպաննել տուաւ զհայրը:

Հ. Արշակ իր հօր տեղն յաջորդելով ի՞նչպէս կառավարութիւն ունեցաւ:

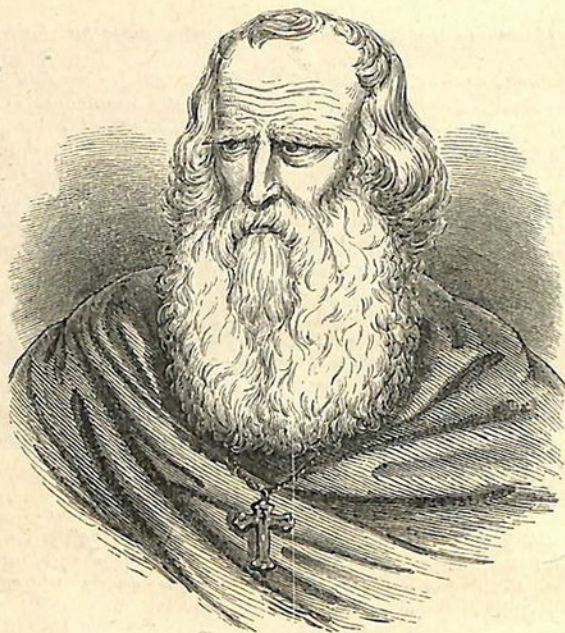
Պ. Հօրը պէտ անկարգ և քան զանալ գէշ. որով ազգին մէջի եղած ամեն տեսակ խեղճութեանց և անկարգութեանց պատճառ և յառաջացուցիչ եղաւ:

Հ. Արշակայ ատեն ի՞նչ երևելի մարդ կար Հայաստանի մէջ.

Պ. Մեծն Ներսէս մեր սուրբ հայրապետն որ լուսաւորչայ թոռան թոռն էր. ու շատ մեծամեծ բարիքներ քրաւ թէ ազգին և թէ թագաւորութեան. բայց ափսոս որ իշխաններն և անօրէն թագաւորը՝ չգիտցան իրեն յարգը:

Հ. Ինչո՞ւ համար վաղենտինոս Արշակայ վրայ պատերազմ բացաւ.
 Պ. Վասն զի Արշակ վաղենտինոսի զրկած գեսպանները, որոնք եկեր էին համոզել զԱրշակ որ Պարսից ծառայութենէն ետ կենայ՝ արհամարհեց. ան առեն վաղենտինոս ալ մեծ պատրաստութեամբ իր թէոզոս գորպետը զրկեց որ երթայ աս արհամարհանաց վրէժը լուծանէ:

Հ. Ո՞վ իջեցուց վաղենտինոսի բարկութիւնը.
 Պ. Մեծն Ներսէս որ կոտանդնուպօլիս գնաց ու իրեն սքանչելի և քաղցր խօսուածքովն թագաւորը համոզեց, ու ամեն բան կարգի դրաւ:

Մեծն Ներսէս Պարթև

Հ. Արշակայ ըրած անիրաւ սպանութիւնն ո՞րն է.
 Պ. Իր Տրդատ եղբօր Գնէլ որդւոյն սպանութիւնը, ունեցած հարստութեանն ու կնկան վրայ նախանձելով. որով Գնէլայ Փառանձեմ կինը իրեն երկրորդ կին առաւ. ան ալ գձլիմպիազա Արշակին կինը թու նաւորեց:

Հ. Արշակ ի՞նչպէս շէնցուց Արշակաւան քաղաքը.
 Պ. Աս քաղաքը իր անուշովն շինել սկսաւ և հրաման հանեց որ ամեն

անգզամ և չարագործ մարդիկ հոն փախչելով ազատին, քիչ ատենի մէջ բոլոր քաղաքը լեցուեցաւ:

Հ. Աս անիրաւ հրամանին հետեանքէն ինչ ելաւ.

Պ. Նախարարներն բարկացած Շապուհը իրենց օգնութեան կանչեցին, ու անոր օգնութեամբն Արշակաւանը կործանեցին, բնակիչները ջարդեցին բաց ի պզտի տղոցմէ, և Արշակն ալ փախուցին որ գնաց Վրաց ապաւի- նեցաւ:

Հ. Արշակ Վրացուցմէ օգնութիւն գտաւ.

Պ. Շատ մը զօրք ժողոված նախարարներուն հետ սկսաւ պատերազմիւ. և երկու տարիի չափ երկու կողմէն ալ մեծամեծ ջարդեր եղան. ան մի- ջոցին Վաղէս կայսրն ալ Արշակայ դէմ զօրք դրկեց իմանալով որ Շա- պուհին օգներ է Յունաց դէմ:

Արշակայ ամծնապանութիւնը

Հ. Արշակ երբոր ամեն կողմանէ թշնամիներէ պաշարուեցաւ, ինչ հնարք մտածեց.

Պ. Ուրիշ անգամներուն պէս նորէն սուրբ Ներսեսի ապաւինեցաւ. ան ալ շատ դժուարութեամբ նախարարները հաշտեցուց թագաւորին հետ, և վերջն Արշակին որդին Պապը պատանով առած՝ Աստանդնուպօլիս Վաղէս կայսր գնաց. բայց Վաղէս արիտեսան ըլլալով մէկէն արտօրել տուաւ սուրբ Ներսէսը և գաշինքն ալ չընդունեցաւ:

Հ. Երբոր լսեց Արշակ սուրբ Ներսեսի արտօրուիլը ինչ ըրաւ.

Պ. Սկսաւ արձակ համարձակ իր անկարգութիւնները ընել. շատ մարդ անիրաւութեամբ սպաննեց, որով նորէն խռովութիւններ սկսան:

Հ. Արշակ ինչպէս բռնուեցաւ.

Պ. Շապուհ որս ունենալով Արշակայ վրայ՝ նորէն շատ զօրք զրկեց, որոնց հետ միացան նաև նախարարներն, ու Արշակը ան աստիճան նեղն ձգեցին որ Պարսից անձնատուր եղաւ:

Հ. Շապուհ ինչ ըրաւ զԱրշակը.

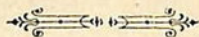
Պ. Լաւ մը յանդիմանելէն ետքը Անյուշ ըսուած բերդը զրկեց:

Հ. Շապուհ ինչ կերպով ետեկ եղաւ Հայերը արևապաշտ ընելու.

Պ. Մերուժան Արծրունի և Վահան Մամիկոնեան ուրացող նախարարներուն թագ խոստացաւ և շատ զօրք տուաւ ձեռքերնին որ երթան Հայերը արևապաշտ ընեն, անոնք ալ ամէն չարիք հասուցին Հայոց (378):

Հ. Արշակ ինչպէս մեռաւ.

Պ. Լսելով բոլոր աս եղած չարիքները, յուսահատելով ինքզինք սպաննեց, քսան տարիի չափ թագաւորելէն ետքը:

ԳԱՍ Ժ.

Պայ և վարպետ.

Հ. Ի՞նչ կերպով Հայերն աս թշուառութիւններէն ազատեցան.

Պ. Սրբոյն Ներսէսի աղաչանքովն՝ Մեծն Թէոդոս Արշակին որդին Պապը թագաւոր դրաւ Հայոց վրայ, և Յունաց զօրքով Հայաստան զրկեց, որոնք եկան Պարսիկները հալածեցին (381):

Մերութան տաքցուցած Համփուրով կը պսակուի

Հ. Աս պատերազմին ատենն սուրբ Ներսէս քնչպէս օգնեց բանակին.

Պ. Երբոր երկու կողմն ալ անեղ պատրաստութեամբ կը պատերազմէին՝ սուրբ Ներսէս Նպատ լերան վրայ ելաւ ու բազկատարած սկսաւ աղօթել, որով հով մը ելաւ որ Պարսից նետերը իրենց վրայ կը դարձընէր. և արեւուն դէմ ամպ մը գալով արեւ ծածկեց որ Հայերը չնեղէ:

Հ. Ո՞վ լմնցուց պատերազմը.

Պ. Սմբատ բագրատունին, որ Մերութան Հայ ուրացող իշխանին ետևէն վագելով բռնեց շինքը ու տաքցուցած Համփուրի երկաթը պսակածև գլուխը դնելով ըսաւ. «Ասով կը պսակեմ գրեզ, Մերութան, որ կ'ուզէիր թագաւոր ըլլալ Հայոց». ու այնպէս սպաննեց զինքը, որով և պատերազմն լմնցաւ:

Հ. Պապ երբոր թագաւորեց ինչ գործողութիւն ըրաւ:
 Պ. Յունաց զօրքը առատ պարգևով ետ ճամբեց, և ինքն ու նախարար-
 ներն ալ մէկտեղ խօսք տուին սրբոյն Ներսեսի որ անկէ ետքը հաւատար-
 մութեամբ ծառայեն Աստուծոյ:

Հ. Ինչո՞ւ համար Պապ սուրբ Ներսեսի թոյն տուաւ.

Պ. Վասն զի սկսաւ իրեն ըրած չարութիւններն և անկարգութիւնները
 յանդիմանել. Պապ չկրնալով յայտնի մեղցնել՝ թոյն տուաւ անոր (383)

Հ. Ինչո՞ւ համար Թէոդոս կայսր Պապը սպաննել տուաւ.

Պ. Վասն զի Պապ՝ կայսերէն ապստամբելով, Տերենտիանոս կայսեր
 զօրավարը՝ հալածեց Հայաստանէն. բայց վերջը յողթուելով բռնուե-
 ցաւ. Թէոդոս կայսրն ալ զլուխը կտրել տուաւ երեք տարի թագաւորելէն
 ետքը:

Վարագղատ սինգ լոնգորարտացիներ կը սպաննէ:

Հ. Պապին տեղն ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Թէոդոս՝ Վարագղատ Արշակունի կտրիճը թագաւորեցուց, որ իրեն
 քաջութիւններովն երեկի եղած էր Յունաց մէջ:

Հ. Վարագղատայ գլխաւոր քաջութիւններն որո՞նք են.

Պ. Թագաւոր չեղած՝ անգամ մը հինգ լոնգորարտացիի գէմ ելլալով

մէկմէկու ետեւէ հինգն ալ սպաննեց. բերդի մը վրայ վազելով տասնըեօթ հոգի ետեւէ ետե նետով սպաննեց ու ինքը չմնասուեցաւ. դարձեալ քսան ու երկու կանգուն գետի մը վրայէն մէկ շնչով ցատկեց:

Հ. Ինչո՞ւ համար վարազդատ կայսերէն ապստամբեցաւ:

Պ. Տեսնելով որ Յունաց զօրավարները կ'ուզեն իր վրայ իշխել՝ չդիմանալով աս բանիս, Շապուհին օգնութեամբն ուզեց ապստամբիլ:

Հ. Առաջ գնաց վարազդատայ ապստամբութեան խորհուրդն.

Պ. Զէ. վասն զի լսելով որ կայսրն իմացեր է աս բանս, կոտտանդիւ նուաջօրիս գնաց որ զինքը արդարացընէ. կայսրը բարկութենէն առանց տեսնալու մէկէն արքորել տուաւ զինքը հետու կղզի մը:

Հ. Վարազդատայ արքորուելէն ետքը ինչ փոփոխութիւն եղաւ Հայոց թագաւորութեան մէջ.

Պ. Թէ՛ողոս՝ Պապայ երկու որդիքը, այսինքն Արշակն ու Վաղարշակը թագաւոր դրաւ Հայոց վրայ, որպէս զի թէ որ մէկն ապրտամբի՝ մէկաւն հաւատարիմ՝ մնայ:

Հ. Աս երկու թագաւորներն ո՞ր դրին իրենց աթոռները.

Պ. Արշակ Գուին դրաւ իր աթոռը, իսկ Վաղարշակ Երեզա դրաւ, որ և ոչ արի մը թագաւորելով մեռաւ (388).

Հ. Վաղարշակին մեռնելէն ետև ուրիշ ինչ նոր փոփոխութիւն եղաւ.

Պ. Յոյնք և Պարսիկք որոշեցին նոյն միջոցին որ Հայաստանին Արևելեան կտորն Պարսից իշխանութեան տակն ըլլայ, Արևմտեանը՝ Յունաց. աս պատճառաւ Արշակ չուզելով Պարսից ծառայել՝ Յունաց մասն գնաց ու աթոռը Երեզա փոխեց:

ԳԱՍ ԺԱ.

Խոսրով Գ. Վաւաճապուհ և Այրտաշու Գ.

Հ. Երբոր Արշակ իրեն նախարարներովն մէկտեղ Յունաց մասն գնաց, Պարսիկք զո՞վ դրին թագաւոր իրենց մասին մէջ.

Պ. Խոսրով անունով մէկը Արշակունեաց ցեղէն:

Հ. Ինչո՞ւ համար Արշակայ և Խոսրովու մէջ պատերազմ բացուեցաւ.

Պ. Վասն զի քանի մը նախարարներ Արշակայ կողմէն Խոսրովին մասն անցնելու առենին, յափշտակեցին Արշակայ գանձերը և Խոսրովի տալին: Արշակ ազաւանքով ուզեց իր գանձերը. բայց երբոր Խոսրով մտիկ չըբաւ, պատերազմ բացուեցաւ մէջերնին.

Հ. Ո՞ր կողմն յաղթեց.

Պ. Երկու կողմանէ ալ սաստիկ ջարդ ըլլալէն ետքը Խոսրով յաղթեց: Արշակ քիչ մ'առտն ալ ապրելէն ետքը մեռաւ:

Հ. Արշակայ տեղն զով թագաւոր դրին Յոյներն:

Պ. Թագաւորի տեղ յոյն կոմս մը դրին ու Վագաւոն քաջ հայ իշխանն ալ սպարապետ:

Հ. Յունաց բաժնին Հայերն աս բանս երբոր տեսնն ինչ ըրին.

Պ. Նախարարներն աղաչեցին խոսրովու որ զիրենք ալ իր մասին մէջն ընդունի և իրենց առջի կալուածները տայ. խոսրով յանձն առաւ և ասով զօրացած կայսեր խօսք տուաւ, որ բոլոր հարկը կը վճարէ թէ որ ինքը իշխէ Յունաց բաժնին ալ. կայսրն ալ հաւանեցաւ:

Հ. Ինչո՞ւ համար Շապուհ խոսրովին վրայ զրկեց իր Արտաշիր որդին.

Պ. Նախարարներէն ոմանք թշնամութիւն ունենալով խոսրովին հետ զացին սուտ ամբաստանութիւն ըրին Շապուհին թէ խոսրով կ'ուզէ աւելցնուածքիլ. ան ալ շատ զօրքով իր Արտաշիր որդին զրկեց:

Հ. Արտաշիր ինչ կերպով բռնեց խոսրովը.

Պ. խոսրով տեսնելով որ ամեն կողմանէ անօգնական մնաց՝ Արտաշիր քով գնաց. ան ալ շղթայի զարկած Անյուշ բերդը զրկեց զինքը՝ ու խոսրովին վաճառարու հերայրը թագաւորեցուց (392):

Հ. Վաճառարուհի ինչպէս թագաւորութիւն ըրաւ.

Պ. Խաղաղութեամբ ու խելացի կերպով, և իրեն հաւատարիմ հպատակութեամբն Պարսից վաճառարման թագաւորին ալ շատ սիրելի եղաւ:

Հ. Վաճառարուհի ինչ փոխարէն ըրաւ Վաճառարուհին հաւատարմութեանն.

Պ. Իր խոսրով եղբայրը Անյուշ բերդէն հանեց ու պատուով կը պահէր:

Հ. Վաճառարուհի ատեն ինչ ուսումնական յառաջադիմութիւն ըրաւ ազգերնիս.

Պ. Սուրբ Սահակ և սուրբ Մեսրոպ տեսնելով ազգին խաղաղութիւնը և Վաճառարուհին ուսումնասիրութիւնը, ետեւ եղան հայերէն գիրերը գտնաւորու, դպրոցներ բանալով ազգին ուսումնական կենդանութիւն տուն (406):

Հ. Վաճառարուհի սրջափ ատեն թագաւորեց.

Պ. Քսանթմէկ տարի՝ ամենայն բարեկարգութիւն և ուղղութիւն ընելով:

Հ. Վաճառարուհին տեղն ո՞վ թագաւորեց.

Պ. Նորէն խոսրով թագաւորեց երկրորդ անգամ, որովհետեւ Վաճառարուհին Արտաշէս որդին ղեռ պզտիկ էր:

Հ. խոսրով Գ. երկրորդ անգամ սրջափ ատեն թագաւորեց.

Պ. Մէկ տարի միայն ու մեռաւ (414):

Հ. խոսրով Գ-էն ետքը ինչ պատճառաւ Հայաստան տակնուվրայ եղաւ.

Պ. Վասն զի Յազկերտ ուզելով որ Հայերը կրակապաշտ ընէ որդին Շապուհը Հայոց թագաւոր դրաւ:

Հ. Ինչ կերպով Յազկերտի աս խորհուրդն առաջ չգնաց.

Պ. Քանի մը տարիէն Յագիերտ հիւանդացաւ. ան պատճառաւ Շապուհ ալ Պարսկաստան գնաց որ թագաւորութիւնը առնէ. բայց Յագիերտ մեռաւ ու ինքն ալ սպաննուեցաւ:

Հ. Շապուհին երթալէն ետե նախարարներն ինչ ըրին.

Պ. Շապուհին թողուցած զօրաց վրայ վագեցին ու աղէկ ջարդ մը տալով փախուցին. բայց Վրամ Պարսից թագաւորէն վախնալով ամենքն ալ ցրուեցան ու իրենց բերդերն քաշուեցան:

Հ. Վրամ Խոսրովին տեղն զո՞վ թագաւոր դրաւ Հայոց վրայ.

Պ. Ազգերնիս լաւ մը չարչարելէն ետքը, թագաւոր դրաւ Վրամշապու-

Արտաշէի զոտսրով գահընկէց կ'ընէ

հին Արտաշէս որդին, տասնըութը տարուան, ու անունն ալ փոխելով Արտաշէի դրաւ:

Հ. Արտաշէս կամ Արտաշէի ինչպիսի՞ կառավարութիւն ունեցաւ.

Պ. Անկարգ ու մոլի ըլլալով ամենուն առելի եղաւ:

Հ. Ի՞նչպէս վերջացաւ Արշակունեաց թագաւորութիւնն.

Պ. Նախարարներն ձանձրացած Արտաշէսի անկարգութիւններէն, Վրա-

մին աղաչեցին որ թագաւորութիւնին վերցրնէ ու իրենց վրայ պարսիկ մարզպան մը դնէ. Վասմ ալ կատարեց խնդիրքնին:

Ս. Սահակ

Հ. Չեղան մէկն որ թագաւորութեան վերցուելուն դէմ կենայ.
Պ. Սուրբ Սահակ հայրապետն շատ ջանաց նախարարներուն չար միտ-

քը փոխել, նաև Վրամայ առջին ալ պաշտպանեց Արտաշէսը. բայց Վրամ մտիկ չընելով բանտ դնել տուաւ զինքը ու Արտաշէսն ալ արտօրեց (428):

Ս. Մեսրոպ

Հ. Արտաշէս իրչափ առեն թագաւորեց.
 Պ. Վեց տարի, արտօրուելէն վերջն ալ քանի մը տարի ապրեցաւ ու մեռաւ:

Մ Ա Ր Զ Պ Ա Ն Ա Յ Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ը

ԳՍԱ ԺԲ.

Վեհմխիհրչապուհն և Վարդանանց պատերազմք:

Հ. Արշակունեաց թագաւորութիւնն վերնալէն ետև Հայաստանի ո՞վ կ'իշխէր.

Պ. Պարսից թագաւորն իր կողմէն իշխան մը կը դրկէր որ Հայաստանի հարկը ժողովէ, և հոն նստելով աչք ունենայ Հայոց հաւատարմութեան վրայ. աս իշխանը Մարգալան կ'ըսուէր:

Հ. Ո՞վ եղաւ տուալին Մարգալանն.

Պ. Վեհմխիհրչապուհն անունով պարսիկ մը:

Հ. Ի՞նչ աչքով կը նայէր ասիկայ Հայոց վրայ.

Պ. Բնութեամբ լաւ մարդ ըլլալով՝ շատ ազգիկ նայեցաւ ազգը՝ տասնընցորս տարի:

Հ. Վեհմխիհրչապուհին տեղն ո՞վ դրուեցաւ մարգալան:

Պ. Վասակ Սիւնեաց իշխանն, որ իր ազգին ամենայն չարիք հասուց (442):

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ Յագկերտ պարսիկ մարգալանի տեղ Վասակը դրաւ:

Պ. Որպէս զի անով Հայոց սիրտը վատտըլիկ և վերջն ուզածը ընէ:

Հ. Ուրիշ Ի՞նչ հնարք բանեցուց Յագկերտ Հայերը կրակապաշտ ընելու.

Պ. Հրաման հանեց որ Հայերն իրեն զօրք տան որպէս զի անով ազգին մեծերը և պատերազմական զօրութիւնը հետացնէ որ չկարենան իրեն դէմ դնել:

Հ. Հայերն Յագկերտին հրամանը կատարեցին.

Պ. Միաբան խորհրդով բազմաթիւ գունդ մը դրկեցին. որոնց հետ մէկտեղ զացին շատ մը նախարարներ ու քահանաներ:

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Յագկերտ աս զօրքերը.

Պ. Հոնաց վրայ պատերազմի տարաւ, ուր որ վեց եօթը տարի պատերազմով յոգնեցնելէն ետև, սկսաւ զամենքն ալ կրակապաշտութեան ստիպել:

Հ. Նախարարներէն ո՞վ յայտնի թագաւորին հրամանին դէմ դնելով նահատակուեցաւ:

Պ. Գարեգին քաջ նախարարը, որ թագաւորին ըսածներուն դէմ գնեւ լով խաղը ըրաւ զինքը ու նահատակուեցաւ:

Հ. Ուրիշ որոնք նահատակուեցան.

Պ. Ատովմ Գնունի և Մանածիսր Ոչտունի իրենց զօրքերովն. որոնք տեսնելով Յազկերտին անօրէն հրամանը՝ փախեր էին. բայց Յազկերտ ետեսնէն զօրք զրկեց ու զամենքն ալ թրէ անցընել տուաւ:

Հ. Ան միջոցին որ նախարարներէն ոմանք Պարսկաստան էին՝ Հայաստան ինչ վիճակի մէջ էր.

Պ. Յազկերտ՝ Դենշապուհ անունով քննիչ մը զրկեց որ Հայերը շատ նեղեց, ու բաց ասկէ թուզթ մ'ալ գրել տուաւ Հայոց ստիպելով որ կամ պատասխանը տան և կամ Պարսից կրօնքը ընդունին. Յովսէփ կաթմազիկոսն ազգին միաբան հաւանութեամբն թղթին պատասխանը գրեց:

Հ. Յազկերտ երբոր սուա թղթին պատասխանը ինչ ըրաւ.

Պ. Սաստիկ բարկացաւ, ու հրաման գրեց որ բոլոր ազգին մեծամեծ նախարարներն Պարսկաստան գան:

Հ. Նախարարներն հնազանդեցան.

Պ. Ճարերինին հասնելով ելան գնացին՝ որոնց զլիաւորներն էին Վասակ և Վարդան:

Հ. Երբոր նախարարներն Պարսկաստան հասան, Յազկերտ հետերին ինչպէս վարուեցաւ.

Պ. Մէկէն բանտ դնել տուաւ ու սկսաւ ստիպել որ կամ հաւատքնին ուրանան ու իրենց առջի պատուոյն հասնին, և կամ մեռնին:

Հ. Նախարարներն աս երկուքէն ո՞րը յանձն առին.

Պ. Տեսնելով որ եթէ իրենք մեռնին, Հայաստան ուրքի տակ կ'երթայ, դրսուանց յանձն առին, ու արևու երկրպագութիւն ըրին, և շատ մոզելով Հայաստան դարձան:

Հ. Հայերն երբոր իմացան մոզերուն գալը ինչ ըրին.

Պ. Սուրբ Գևորգ և ուրիշ աստուածընտիր քահանաներ ժողովրդեան հետ միացած՝ վրանին վազեցին ու լաւ մը ջարդ տալով լեղապատառ փախուցին մոզպետը իրեն մոզերովն:

Հ. Ինչ կերպով հանդարտեցաւ ժողովուրդն.

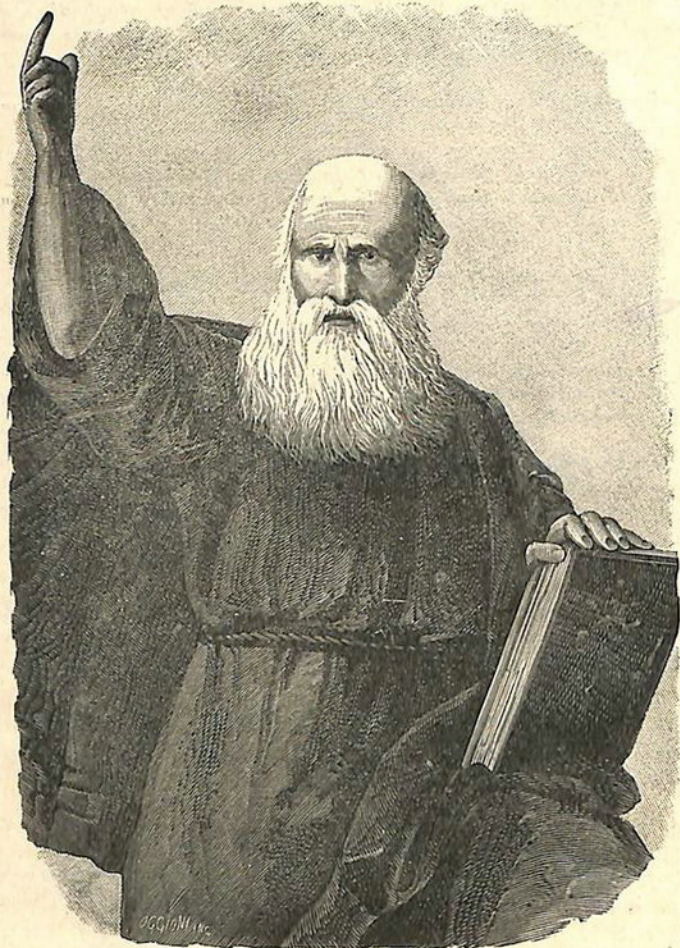
Պ. Սուրբ Վարդան՝ Յովսէփ կաթողիկոսին ուղբը ինկնալով իրեն մեղացը թողութիւն խնդրեց. իսկ Վասակ ստույթեամբ համոզեց քահանաները որ առ ժամն դէմ չդնեն մոզերուն՝ որպէս զի Յազկերտի առջև յանցաւոր չտեսնուին, ու վերջը կամաց կամաց արտասահման ընեն:

Հ. Վասակայ աս խորհուրդն ինչ հետեանք ունեցաւ.

Պ. Նախարարներն տեսնելով որ կամաց կամաց կրակապաշտութիւն կը հաստատուի Հայաստանի մէջ եւ Վասակ Պարսից հետ միացած չաւերներ կը հասցնէ Հայոց, վրան վազեցին փախուցին պարսիկները ու զինքն ալ բռնեցին. բայց աւետարանին վրայ երբում ընելուն համար նորէն ազատ թողուցին:

Հ. Հայերն իրենց աս ներութիւններուն մէջ ուրիշներէ օգնութիւն չուզեցին.

Պ. Յունաց Թէոդոս փոքր կայսերէն օգնութիւն խնդրեցին. բայց երբոր անիկայ մեռաւ, իր յաջորդն Վարկիանոս չօգնեց:

Ս. Ղևոնդ

Հ. Երբոր Հայերն յոյսերնին կտրեցին Յոյներէն, ինչ ըրին.

Պ. Հարիւր հազարի չափ մարդիկ Շահապիվան քաղաքն ժողովուելով, երեք գունդ բաժնեցին բոլոր զօրքը:

Հ. Աս գունդերուն զօրավար որմնը դրուեցան.
 Պ. Պարսից դէմ՝ կենալու գնդին զօրավար դրուեցաւ Ներշապուհ Արծ-
 րունի. երկրորդին վարդան, որ Աղուանից օգնութեան գնաց. ու եր-
 րորդ գունդը տուին վասակայ՝ Հայաստանը պահելու համար:

Քաջն վարդան Մամիկոնեան

Հ. վարդան Աղուանից երկիրն ինչ քաջութիւն ըրաւ.
 Պ. Պարսից զօրքերը փախուց, մոգերը ջարդեց, ու համարձակ քրիստո-
 նէութիւնը պաշտել տուաւ:

Հ. Ան միջոցին որ վարդան Աղուանից կողմերն էր, վասակ ինչ կ'ը-

նէր Հայաստան.

Պ. Հաւատքը ուրացած՝ նորէն սկսաւ եկեղեցիներն աւրել ու կրակապաշտութիւն մտցնել Հայաստանի մէջ:

Հ. Յազկերտ տեսնելով Հայոց պատրաստութիւնները ինչ ըրաւ.

Պ. Միհրներսէս անունով պարսիկ հազարապետը զրկեց, որ երթայ պատերազմը լմնցնէ, որուն կողմն անցաւ համարձակ Վասակ, ու ինքը վրան աւած պատերազմին հոգը՝ ամեն չարիք կ'ընէր:

Ս. Ղևոնդ կը խրախուսէ զՍ. Վարդամ

Հ. Հայերն վերջի պատերազմին ինչպէս պատրաստուեցան.

Պ. Վարդանայ հրամանաւ վաթսուն հազար հոգի ժողովուեցան, պատերազմի պատրաստուեցան Աւարայր գեղին քովերն:

Հ. Ինչպէս լմնցաւ աս վերջի պատերազմն.

Պ. Մեծն Վարդան և իրեներն շատ քաջութիւններ ընելն ետքը, Վարդան քաջութեամբ զարնուելով մեռաւ, և երկու հարիւր իննսուն հոգի ալ իր ընկերներէն մեռան նոյն օրը. բաց ասոնցմէ նոյն օրերը բոլոր հաւաքի և հայրենեաց վրայ մեռնողներուն թիւն եղաւ հազար երեսունը վեց հոգի (451):

Հ. Վասակ ուրիշ ինչ չարիք հասուց Հայոց.

Պ. Ջեռքն ինկածն կամ կը սպաններ և կամ հաւատքը ուրացնել կու տար. նոյնպէս բռնեց ան պատուաւոր քահանաները որոնք սուրբ Ղևոնդի

անուսուցիչ Ղևոնդեանք ըսուեցան, ու շղթայակապ կը պահէր, որ վերջը Պարսկաստան տարուելով հոն նահատակուեցան:

Հ. Վասակ իրեն չարութեան պատիժը ինչպէս գտաւ.

Պ. Յանցաւոր գտնուելով Յազկերտի առջև, որ աս ամեն չարիքէն ետքը չկրցաւ Հայերը արևապաշտ ընել, բանտ դրուեցաւ, ուր որ որդնոտելով մեռաւ ու կորսուեցաւ անյիշատակ:

ԴԱՍ ԺԳ.

Ատրորմիզդ և Ատրվշնասպ և Վասնասյ ըրած պատերազմները:

Հ. Վասակին տեղն ո՞վ դրուեցաւ մարզպան.

Պ. Ատրորմիզդ, որ շատ մը քահանաներ բռնեց ու շղթայի զարկաւ:

Հ. Ատրորմզդայ ատենը քրիստոնէութիւնն ինչ վիճակի մէջ էր.

Պ. Առ արտաքս հրաման տուաւ որ ամենքն իրենց հաւատքը պաշտեն, թէպէտ և կրակատուններն ալ պակաս չէին: Աս ընելով սկսաւ նախաբարները ստիպել որ Յազկերտին երթան առանց վախի՝ երդուըննալով որ իրենց վտանգ մը չըլլար:

Հ. Նախարարներն երբոր Պարսկաստան հասան՝ Յազկերտ ինչ կերպով ընդունեցաւ զիրենք.

Պ. Մէկէն բանտ դնել տուաւ ու սկսաւ զիրենք ստիպել որ հաւատքնին ուրանան. բայց և ոչ մէկն թուցաւ հաւատքէն:

Հ. Նախարարներն ո՞րչափ ատեն բանտը կեցան.

Պ. Երկար ատեն բանտը կենալէն և շատ տանջանքներ քաշելէն ետև, Շիրմշապուհ անուսուցի իշխանին աղաչանքովն ազատեցան բանտէն ու Պարսկաստան կը կենային:

Հ. Դեռ ո՞րչափ ատեն ալ Պարսկաստան կեցան նախարարներն.

Պ. Ութ տարի ալ կենալէն ետև՝ երբոր Ատրվշնասպ մարզպան կու գար Հայաստան, իրենք ալ մէկտեղ եկան (464):

Հ. Ո՞վ էր մեծն Վահան.

Պ. Մեծին Վարդանայ Հմայեակ եղբորը մեծ որդին էր:

Հ. Ի՞նչու համար հաւատքը ուրացաւ.

Պ. Վասն զի իրեն անթիւ կատարելութիւններովն ամենուն սիրելի էր. ուստի Պարսկաստան գտնուող ուրացեալ նախարարներն վրան նախանձելով զինքը ամբաստանեցին Պերոզի. Վահան ալ անոր աչքէն չինկնալու համար հաւատքը ուրացաւ:

Հ. Վահան ինչպէս նորէն քրիստոնէութեան հաւատքը դարձաւ.

Պ. Լսելով որ Վախթանկ Վրաց թագաւորն Պարսիկներէն ապրտտամբեր է, իրեն հետ եղած Հայերն ալ յորդորեց որ իրենք ալ ապստամբ

բին, ու նորէն քրիստոնէութեան համար պատերազմին:

Հ. Վահանայ ըրած առաջարկութիւնը յանձն առին.

Պ. Շատերն յանձն առին. Վահանը սպարապետ դրին՝ և Սահակ Բագրատունին ալ մարզպան Ատրվշնասպայ տեղը՝ զոր պատերազմի մէջ սպաննեցին (481):

Հ. Վահան երբոր ուրիշ նախարարներու ալ իմացուց իրեն ալըստամբելը ի՛նչ ըրին անոնք.

Պ. Փոխանակ օգնելու՝ ուրիշ զացողներու ալ արգելք եղան, ու ետննէն վազելով խափանեցին. բայց քանի մը հոգի իրեն հետ միաբան կեցան:

Հ. Պերոզ երբոր լսեց Վահանայ ապստամբելը ի՛նչ ըրաւ.

Պ. Ատրներսեհին ձեռքովն շատ զօրք դրկեց, ապսպրելով որ Վահանը ողջ բռնեն:

Հ. Վահան Ատրներսեհին դէմ քանի՛ հոգով գնաց.

Պ. Շատ քիչ հոգով, Յովհան Մանդակունին ալ հետն առած. անոր համար քաջութեան հետ աստուածային զօրութիւնը և հաւատքը օգնական առած՝ մեծ ջարդ մը տուաւ թշնամեաց բանակին:

Հ. Ո՛վ դրկուեցաւ նորէն Վահանայ դէմ.

Պ. Մեհրանը, Հայոց և Վախթանկ Վրաց թագաւորին դէմ:

Հ. Վահան ինչո՞ւ համար վրաստան գնաց.

Պ. Վասն զի Վախթանկ օգնութիւն ուզեր էր Հայերէն պարսից դէմ դնելու համար. Վահան ալ գնաց իրեն խոտտման դէմ՝ չընելու համար:

Հ. Վախթանկ ի՛նչ խարդախութիւն ըրաւ Վահանայ.

Պ. Մեհրանայ հետ խօսքը մէկ ընելով, Վահանը անտընացուց ան տեղուանքը, ինչուան որ Մեհրան իր անթիւ զօրքերովն հասաւ, որ Վահան յանկարծակիի գալով՝ չկրցաւ պատրաստուիլ, որով և յաղթուեցաւ:

Հ. Ի՛նչ երևելի մարդիկ մնաւն աս պատերազմիս մէջ.

Պ. Սահակ Բագրատունին ու Վասակ՝ Վահանայ եղբայրն. իսկ մնացածներէն շատն Մեհրանայ կողմն անցան ու մնաց հարիւր հոգի, որոնք Տայոց կողմերն փախան:

Հ. Մեհրանին տեղ ո՞վ սպարապետ դրուեցաւ:

Պ. Հազարաուխտ, որ նոյնպէս չկրցաւ Վահանայ անպարտելի արութեան յաղթել:

Հ. Վահան Հազարաուխտին ձեռքէն ի՛նչպէս ազատեցաւ.

Պ. Հազարաուխտ իմանալով որ Վահան Գուին փախեր է՝ գնաց Գուինը պաշարեց. Վահան չուզելով որ իր պատճառաւ քաղքին փնաս մը հասնի, իրեն քիչ մագիկներով ելաւ քաղքէն ու Պարսիկները ճղբեկով գնաց Շաղագոմ գաւառն:

Հ. Հազարաուխտին տեղն ո՞վ դրկուեցաւ.

Պ. Շապուհ Մեհրանեան պարսիկն, որ իմանալով Վահանայ ուր տեղ ըլլալն՝ եկաւ պաշարեց:

Հ. Վահան ինչ կերպով ազատեցաւ Շապուհին ձեռքէն.

Պ. Շատ մը գեղացոց ձեռքն վահաններ ու բահեր տալով իր կեցած տեղը շարեց, ու ինքն ուրիշ ճամբով Պարսից վրայ վազեց գիշերանց, ու խոտլութիւն ձգելով Պարսից բանակին մէջ վեց հարիւր հոգւոյ չափ մեծ ու մնացածներն ալ փախան:

Հ. Վահան ուրիշ ինչ քաջութիւններ ըրած ունի.

Պ. Անգամ մը երեսուն հոգւով Շապուհին դէմ ուրիշ մեծ յաղթութիւն մ'ալ ըրաւ՝ նոյնպէս յանկարծակի վրանին վազելով՝ երբոր անոնք անփոյթ կեցեր էին տեսնելով Վահանին զօրաց քիչուորութիւնը:

Քաջն Վահան Մամիկոնեան

Հ. Պարսիկք ինչ կերպով Վահանայ հետ հաշտուեցան.

Պ. Երբոր Պերոզ մեռաւ ու Վաղարշ իր եղբայրն թագաւորեց, ասիկայ լսած ըլլալով Վահանայ քաջութիւնները ու իրեն արդար պահանջմունքը, ուզեց հաշտուիլ հետը. ուստի Նիխոր անունով խաղաղասէր մարդը զրկեց, որ երթայ աս բանս կատարէ:

Հ. Ինչ կերպով կատարուեցաւ աս հաշտութիւնն.

Պ. Վահան դաշինք դրաւ Նիխորայ հետ, որոնց գլխաւորն էր՝ թէ քրիստոնէութիւնը ազատ պաշտուի Հայաստանի մէջ ու Պարսիկք բնաւ չխառնուին. Նիխոր յանձն առաւ. ան ատեն Վահան գնաց Պարսից դուռը ու նորէն երգում առաւ թագաւորէն, և ընդհանուր սպարապետ դրուելով դարձաւ Հայաստան:

Հ. Ի՞նչպէս մարզպան եղաւ Վահան.

Պ. Երբոր Անդեկան մարզպանն Պարսկաստան դարձաւ՝ այնչափ զովեց զՎահան, որ Վաղարշ ալ զինքը մարզպան դրաւ, ու Վահանին Վարդ եղբայրն ալ սպարապետ:

Հ. Ինչո՞ւ համար վերջը նորէն Վահանին տեղը Պարսիկ մարզպան դրուեցաւ.

Պ. Երբոր Վաղարշ մեռաւ, Պերոզին որդին Կաւասը թագաւորեց. աւսիկայ մոզերէն յորդորուած՝ Վահանայ տեղ մարզպան մը զրկեց և հետն ալ շատ քուրմեր. ասով նորէն խռովութիւն ինկաւ Հայաստան:

Հ. Հայերը ընդունեցան նոր մարզպանն ու քուրմերը.

Պ. Վահան ուրիշ նախարարաց հետ միաբանելով վազեց նոր մարզպանին վրայ ու հալածեց Հայաստանէն:

Հ. Վահան զորչափ ատեն մարզպանութիւն ըրաւ.

Պ. Քսանըվեց տարի ամեն զովելի հանգամանքներով (491):

ԳՍՍ ԺԳ.

Վարդէն միևչև Սմբատին Կիւրապադատուորիւնը:

Հ. Վահանին տեղն ո՞վ դրուեցաւ մարզպան.

Պ. Վարդ՝ Վահանին պզտի եղբայրը, որ չորս տարիէն մարզպանութենէն ինկաւ, վրան սուտ ամբաստանութիւններ ընելնուն համար:

Հ. Վարդին տեղն ո՞վ դրուեցաւ.

Պ. Բուրղան անունով անպիտան պարսիկն, որ երեք տարի Հայերը շատ նեղեց:

Հ. Ի՞նչ մարդ է Մծեծ Գնունի.

Պ. Կարիճ մարդ մ'էր, որ երբոր Հոնք Հայաստանի վրայ վազելով աւերմունք կ'ընէին, ղէմերնին ելլելով յաղթեց անոնց ու հալածեց Հայաստանէն:

Հ. Մծեծ իրեն աս արդեանց համար ի՞նչ փոխարէն ընդունեցաւ Կաւասէն.

Պ. Բուրղանն տեղն մարզպան դրուեցաւ՝ որ երեսուն տարի մարզպանութիւն ըրաւ:

Հ. Մծեծին տեղն որո՞նք մարզպան դրուեցան.

Պ. Գենչապուհ պարսիկն, որ Հայերը շատ կը նեղէր հաւատքի համար, ու Մովսէս կաթողիկոսին ազաջանքով փոխուեցաւ ու տեղն ուրիշ մը եկաւ. վերջը զրկուեցաւ Սուրէն ճիհր որ Հայերը շատ նեղեց:

Հ. Աս միջոցներուն ի՞նչ նշանաւոր փոփոխութեան բան եղաւ Հայաստանի մէջ.

Հ. Մովսէս կաթողիկոսն Հայոց տօմարը նորոգելով՝ նոր թուական հաստատեց. ուսկից սկսեալ ինչուան հիմա 1350 տարի է:

Հ. Սուրէն մարզպանն ինչպէս սպաննուեցաւ.

Պ. Սուրէն՝ վարդան Մամիկոնեանին Մանուէլ եղբայրը սպաննեց. վարդան աս բանին վրայ բարկացած՝ զօրք ժողվեց վագեց Գուին քաղաքին վրայ, ու քաղաքը առնելով Սուրէնը սպաննեց ու զօրքն ալ ջարդեց ու ցրուեց (564):

Գայլ վանան

Հ. Երբոր վարդանայ աս ըրած գործը հասաւ Խոսրով Պարսից թագաւորին ականջն, ինչ ըրաւ Խոսրով.

Պ. Շատ զօրք զրկեց վարդանայ վրայ. բայց վարդան վարպետութեամբ պատերազմելով՝ յաղթեց անոնց ու ցրուեց:

Հ. Երբոր խոսքով աւելի մեծ բանակ մը զրկեց, Վարդան ինչ ըրաւ.
 Պ. Տեսնելով որ իր քովիններէն շատն փախան զատուեցան, ինքն ալ
 կոստանդնուպօլիս գնաց և Յուստինիանոս կայսերէն օգնութիւն ուզեց.
 Յուստինիանոս ալ տուաւ:

Հ. Վարդան Յունաց օգնութեամբն կրցաւ Պարսից յաղթել.
 Պ. Խոսքով ինքը անձամբ հարիւր քառասուն հազար զօրքով Վարդա-
 նայ և Յունաց վրայ եկաւ. և երկու կողմէն ալ շատ ջարդ ըլլալէն ետև,
 նորէն Պարսից ձեռքը մնաց Հայաստան:

Հ. Երբոր նորէն Պարսից ձեռքը մնաց, ո՞վ եղաւ մարգպան.
 Պ. Ճիհր Վլղոն խազադատէր պարսիկն տասնըհինգ տարի. ասիկայ վեր-
 ջի Պարսիկ մարգպանն եղաւ (578):

Հ. Ճիհր Վլղոնին տեղն ո՞վ եղաւ մարգպան.
 Պ. Սմբատ Բագմայալթ իրեն քաջութիւններուն համար, որ ութ տարի
 մարգպանութիւն ըրաւ:

Հ. Իրեն ո՞վ յաջորդեց.
 Պ. Գաւիթ Սահառունի, որ քսանը չորս տարի մարգպանութիւն ընելէն
 ետքն, վախնալով Պարսիկներէն՝ թողուց իշխանութիւնը և կոստանդնու-
 պօլիս փախաւ:

Հ. Գաւիթ Սահառունիին ատենն ինչ յիշատակի արժանի գործողու-
 թիւն եղաւ Հայաստանի մէջ.
 Պ. Մուշեղ Մամիկոնեան իշխանին և Գայլ Վահանին Պարսից հետ
 ըրած պատերազմներն:

Հ. Ինչ պատճառաւ եղան աս պատերազմներն.
 Պ. Խոսքով պատճառաւ մը թշնամանալով Մուշեղայ հետ, վրան պա-
 տերազմի ելաւ. Մուշեղ ալ իրեն օգնութեան կանչեց Վահան իր ազգա-
 կանը, որ իր վարպետութիւններուն համար Գայլ ըտուեցաւ:

Հ. Գայլ Վահանին քաջութեանցն ու վարպետութեանցն ո՞վ հետևող
 եղաւ.
 Պ. Իր որդին Սմբատ, որ Պարսից շատ անգամ յաղթեց ու չորս երե-
 ւելի զօրավարներ սպաննեց:

Հ. Գաւիթ Սահառունիին տեղ ո՞վ մարգպան դրուեցաւ.
 Պ. Վարազտիրոց՝ Սմբատ Բագմայալթին որդին, որ եօթը տարի մարգ-
 պանութիւն ընելէն ետքը իր ընտանիքովն և Պօլիս փախաւ:

Հ. Ո՞վ եղաւ առաջին կիւրապաղատան.
 Պ. Գաւիթ Սահառունին:

Հ. Ինչպէս եղաւ որ Գաւիթ կիւրապաղատ դրուեցաւ.
 Պ. Աս միջոցներուն Պարսից մէջ խռովութիւն ինկնալով, Հայերն Յոյ-
 ներուն ապաւինեցան ու իրենցմէ իշխան մը ուզեցին. անոնք ալ Գաւի-
 թը զրկեցին կիւրապաղատ անուանելով, որ իշխանութեան անուն մ'է.
 բայց չորս տարիէն նորէն Հայերն մերժեցին գ'Գաւիթը:

Հ. Պարսիկերէն գատ ուրիշ Բնչ թշնամի սկսաւ վագել Հայաստանի վրայ աս միջոցներուն.

Պ. Հագարացիք՝ որ Պարսիկներէն աւելի շատ չարիք հասուցին Հայոց:

Մուշեղ

Հ. Հագարացոց արշաւանացը եղան նախարարներ որ դէմ դնեն.
 Պ. Թէոդորոս Աշտունի և վահան Կամսարական ութ հագար զօրքով
 (676):

Հ. Վահանին այսպիսի ազգասիրական գործողութեանն որոնք արգելք եղան.

Պ. Երբոր Հագարացոց դէմ պատերազմի ելեր էր, Սահուռ Անձեւացին և ուրիշներն՝ Հագարացոց կողմն անցնելով սկսան Տաճիկներուն հետ մէկտեղ Հայերը ջարդել՝ և այսպէս ցրուեցին Վահանայ զօրքերը:

Հ. Հագարացիք Վահանայ զօրքը ջարդելէն ետև ինչ ըրին.

Պ. Շատ մարդ թրէ անցնելէն ետև, երեսուներհինգ հազար հոգի ալ գերի տարին:

Հ. Հագարացոց աս ըրած ջարդէն ետև ո՞վ զրկուեցաւ կիրապաղատ Յունաց կողմանէ.

Պ. Վարազտիրոց, որ տարիէ մը մեռաւ և իրեն յաջորդեց իր տղան Սմբատ:

ԴԱՍ ԺԵ.

Սմբատ կիւրապաղատեմ մինչև Բագրատունեաց քաղաշորշրեան կանգնուշիր:

Հ. Սմբատին կիրապաղատութեան ատեն Հայերն հանգիստ անցուցին.

Պ. Սմբատին կիրապաղատութեան երրորդ տարին Հագարացիք վազեցին Հայաստանի վրայ, ու շատ կոտորածներ ըրին. նախարարները միաբան հնազանդեցան Հագարացոց, և Յունաց իշխանութենէն ելան. որուն Յոյները շատ նեղացան (683):

Հ. Սմբատին տեղն ո՞վ եղաւ իշխան.

Պ. Համազասպ Մամիկոնեան, որ քիչ մ'ատենէն նորէն Յունաց հնազանդելով՝ անոնցմէ Պատրիկ ըսուած իշխանութիւնը առաւ: Ամիրապետն բոլոր իրեն քովի եղած Հայ պատանդները թրէ անցրել տուաւ. անոր յաջորդին նորէն հնազանդեցան Հայերն. ու քիչ ատենէն Համազասպն ալ մեռնելով՝ իրեն տեղը պատրիկ դրուեցաւ իր եղբայրն Գրիգոր:

Հ. Գրիգոր սրջափ ատեն պատրիկ եղաւ, ու իր տեղն ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Քսանըշորս տարի. ու վերջը պատերազմի մէջ մեռաւ: Երկու տարի տակն ու վրայ եղաւ Հայաստան, մինչև որ Աշոտ Բագրատունին զօրաւ նախով թշնամեաց դէմ դրաւ, Հագարացոց հարկ տալով:

Հ. Աշոտ սրջափ ատեն պատրիկու թիւն ըրաւ.

Պ. Յոյներն իմանալով որ Հայերն Հագարացոց հարկատու եղեր են շատ զօրք զրկելով մեծամեծ աւերմունքներ ըրին Հայաստան. Հագարացիք ալ ընդ հակառակն կարծելով որ Հայերը Յունաց հնազանդեր են, իրենք ալ նոյնպէս շատ մնասներ հասուցին Հայոց. Աշոտ ատեն դէմ դրաւ քաջութեամբ. բայց ինքն ալ զարնուելով մեռաւ իրեք տարի իշխելէն ետքը (692):

Հ. Աշոտին մեռնելէն ետև ո՞վ իշխեց Հայոց.

Պ. Հագարացիք, որոնք Քրիստոսի 693 թուականին սկսան Հագարացի իշխան մը զրկել Ոստիկան անունով, որոնց առջինը եղաւ Աբդըլլա:

Աշոտ Բագրատունի

Հ. Աբդըլլային առջի գործողութիւնը սրն եղաւ.

Պ. Նախարարները և Սահակ կաթողիկոսը բռնեց ու Ղամսակոս զրկեց: Քիչ մ'ատենէն Վաբատ Բիրատեանն հալածեց զինքը Հայաստանէն Յունաց օգնութեամբ:

Հ. Հազարացիք Մաքատայ աս ըրած գործողութեան վրէժը ինչպէս հանեցին.

Պ. Մոհմատ անունով զօրավարը զրկեցին, որ շատ վնաս հասուց. ու վերջը կաթուղիկոսին աղաչանաց թղթովն խաղաղութիւն ըրաւ ու գերիները ազատեց:

Հ. Նախարարաց ազատելէն ետև Կաշմ ոստիկանն ինչ չարիք հասուց Հայոց.

Պ. Նախարարները և ուրիշ ազգին մեծերը Նախջուանի եկեղեցւոյն մէջ այրել տուաւ (704):

Հ. Կաշմին տեղն որոնք գրուեցան ոստիկան.

Պ. Վիլթ ու Մահմէտ, որոնք շատ չարիք հասուցին. և Աբղըլագիզ որ քաղցրութեամբ խնամեց ազգը:

Հ. Ասոնցմէ ետքը որոնք գրուեցան ոստիկան.

Պ. Մրուան՝ որ երկու տարիէն Աշոտը իշխան զնելով՝ ինք գնաց ամիրապետ եղաւ. բայց երբոր Մրուան մեռաւ, Աշոտին տեղն Եգիտ անունով չար մարդն ոստիկան գրուեցաւ, որ Հայերը շատ նեղեց (758):

Հ. Եգիտին տեղն ո՞վ իշխեց Հայոց.

Պ. Սահակ Բագրատունի բարեպաշտ մարդը պատրիկ գրուեցաւ. որուն վեցերորդ տարին Սիւլէյմանը ոստիկան զրկուեցաւ. քիչ մ'ատենէն եկաւ Պէքիր անողբով մարդն. ու վերջն ալ Հասան որ ամենէն աւելի նեղեց Հայերը.

Հ. Հասանին ատեն Հայերն ինչ գործողութիւն ըրին.

Պ. Մուշեղ Մամիկոնեան իշխանն Հասանին զօրքերը լաւ մը ջարդեց ու զինքն ալ Գուհինէն փախուց. նոյնպէս նաև Աշոտ Մտակեր իշխանն քանի մը անգամ յաղթեց, մինչև որ Եգիտ Բ. շատ զօրքով նորէն նուաճեց Հայերը. ու շատ չարիք հասուց, որուն նմանը չէր եղած Հայաստանի մէջ (787):

Հ. Եգիտէն ետքը Հայերը ինչ վիճակ ունեցան.

Պ. Քիչ մը հանգստացան, որովհետև Խուզիմա և Հուլ ոստիկանները որ ետևէ ետև նստեցան՝ այնչափ չնեղեցին զՀայերը:

Հ. Հոյին տեղն ո՞վ իշխեց Հայոց.

Պ. Նախարարաց աղանչանքովը սլանորիկ գրուեցաւ Բագարատ Բագրատունին, որ վերջէն տէրութեան առջև յանցաւոր գտնուելով աչքէ ընկաւ:

Հ. Բագարատին տեղն ո՞վ զրկուեցաւ ոստիկան.

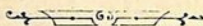
Պ. Ապուսէթ, որ Բագարատը բռնեց ու Գամասկոս զրկեց: Աս բանիս բարկացած Սասունցիք Ապուսէթին վրայ վազեցին ու սպաննեցին (849):

Հ. Ամիրապետն երբոր լսեց Ապուսէթին սպաննուիլը ինչ ըրաւ.

Պ. Բուզա ոստիկանը զրկեց հրաման տալով որ ձեռքէն եկած չարիքը հասցընէ Հայոց. որ բոլոր Հայաստան արիւնլուայ ըրաւ:

Հ. Նախարարներէն չեղաւ մարդ մը որ Բուզային ընդդիմանայ.

Բ Ա Գ Ր Ա Տ Ո Ւ Ն Ե Ա Յ

ԳԱՍ ԺԶ.

Աշոտ Ա. և Սմբատ Ա.

Հ. Բագրատունեաց իշխանութեան առջի թագաւորն ո՞վ եղաւ.
Պ. Աշոտ՝ Սմբատ խոստովանողին որդին:

Հ. Ի՞նչ կերպով Աշոտ աս իշխանութեան հասաւ.
Պ. Շէխին ոստիկանութեան ատենն Հայաստանի վրայ հոգ տանելով և Հագարացոց հաւատարմութիւն ցուցնելով, Շէխին տեղը վերակացու եղաւ Հայաստանի (859):

Հ. Ի՞նչպէս թագաւոր եղաւ Աշոտ.
Պ. Նախարարներն Գէորգ կաթուղիկոսին հետ միաբանած ամիրապետէն խնդրեցին որ իրենց թագաւոր դնէ Աշոտը, խոստանալով որ հաւատարիմ կը կենան. ամիրապետը Աշոտին լաւութիւնները լսած ըլլալով՝ կատարեց խնդրքնին:

Հ. Աշոտ ի՞նչ պատիւ գտաւ Ղևոն կայսերէն, ու ի՞նչպէս մեռաւ.
Պ. Հայաստանի ամեն կողմերը խաղաղցնելէն ետքը Կոստանդնուպօլիս գնաց Ղևոն կայսեր յարգութեան համար, ուր որ մեծամեծ պատիւներ գտաւ. վերջը Հայաստան դառնալու ատենն Շիրակ հասնելով ծանր հիւանդացաւ, ու ամեն հոգեբարկան պատրաստութիւնները ընելով մեռաւ 71 տարեկան. 26 տարի իշխելէն ու հինգ տարի թագաւորելէն ետքը:

Հ. Սմբատ երբոր հօրը տեղը անցաւ, ո՞վ եղաւ որ թագաւորութեան աչք ձգէ.
Պ. Աբաս իր հօրեղբայրն շատ զօրք ժողոված կ'ուզէր ինքը թագաւորել. բայց երկու անգամ յաղթուեցաւ. Սմբատ Աբասին տեղը սղարապետ դրաւ իր Շապուհ եղբայրը:

Հ. Սմբատ՝ Աբասին նուաճելէն ետեւ ուրիշ թշնամի ունեցաւ.
Պ. Ափշին Պարսից ոստիկանն նախանձելով Սմբատայ մեծնալուն վրայ երեսուն հազար զօրքով վրան պատերազմի ելաւ. Սմբատ քաղցրութեամբ Ափշինին սիրտը իջեցուց ու հաշտուեցաւ հետն:

Հ. Ափշին սրչափ ատեն հաստատուն մնաց իր դաշինքին վրայ.

Պ. Շատ քիչ. վասն զի զղջալով ըրած հաշտութեան վրայ, խաբէու թեամբ Սմբատայ վրայ վագեց ու առջի բերան շատ չարիք հասուց. Սմբատ շատ զօրք ժողվեց ու փախուց Ափշինը:

Հ. Սմբատ Ափշինին յաղթելէն ետքը ուրիշ ինչ թշնամի ունեցաւ.

Պ. Աճմատ Միջագետաց սոտիկանը, որուն հետ միացաւ նաև Գագիկ Արծրունին, Սմբատայ ազգականներէն մէկն, ու Աճմատին առաջնորդ եղաւ. Սմբատ թէպէտ և յանկարծակիի եկաւ, բայց քաջութեամբ պատերազմելով յաղթեց Աճմատին ու փախուց իր տեղը:

Հ. Սմբատ Աճմատին ալ յաղթելէն ետքը հանգիստ մնաց.

Պ. Չէ. վասն զի Ափշին նորէն պատերազմի ելաւ վրան, ու Սմբատ ալ անօգնական մնալով՝ պատանդ տուաւ իր որդին. բայց Ափշին երբոր ուրիշ չարիք ալ կ'ուզէր հասցընել, ինքը սոսկալի մահուամբ մեռաւ, ու իրեն տեղը յաջորդեց Յուսուփ իր եղբայրը:

Հ. Սմբատ սոտիկաններուն բռնութենէն ազատելու համար ինչ ճար գտաւ.

Պ. Ամիրապետէն խնդրեց փոխանակ տուրքերը սոտիկաններուն ձեռքովն տալու, ուղղակի ամիրապետին զրկէ ինքը:

Հ. Ինչո՞ւ համար Ատրնեսէն վրաց թագաւորն ու նախարարներն Սմբատայ դէմ ելան.

Պ. Եզերացոց կոստանդին թագաւորն ապստամբեր էր Սմբատէն. Սմբատ Ատրնեսէին հետ մէկտեղ վրան պատերազմի ելաւ, ու զինքը Ատրնեսէին ձեռքովն բռնել տալով Անիի ամրոցը զբաւ. չորս ամսն վրան գլխաւով՝ բանտէն հանեց ու արձրկեց իր տէրութիւնը: Աս բանս նախարարներն իրենց նախատինք սեպելով ապստամբեցան:

Հ. Նախարարներուն ապստամբութիւնն ինչ վերջ ունեցաւ.

Պ. Գործած դարանին չյաջողելով՝ չարաչար յաղթուեցան. Սմբատ նախարարներուն շատին աչքը կուրցուց, ու Ատրնեսէին վրայ գլխաւով ազատեց:

Հ. Սմբատ նախարարներուն յաղթելէն ետքը, ինչ չոր խոռվութիւն ընկաւ Հայաստանի մէջ:

Պ. Գագիկ Արծրունի Սմբատայ քեռորդին ապստամբելով իրմէ, գնաց Յուսուփին քով. Յուսուփ ալ որպէս զի Հայաստանի մէջ խոռվութիւն ձգէ՝ զինքը թագաւոր ըրաւ (908):

Հ. Գագիկայ թագաւորութենէն ինչ չար հետեանքներ ելան.

Պ. Գագիկ և Յուսուփ վագեցին Սմբատայ վրայ որոնց կողմն անցան նաև նախարարներէն շատն. Սմբատ ալ տեսնելով որ մինակ դէմ չկրնար դնել, Գուգարացոց երկիրը փախաւ:

Հ. Սմբատ Գուգարացոց քովէն ո՞ր գնաց քաջուեցաւ.

Պ. Երբոր տեսաւ որ իր Աշոտ ու Մուշեղ տղաքն ալ յաղթուեցան Սևորդիներուն մատնութեամբն, ինքն ալ յուսահատած կապոյտ ըսուած ամուր բերդը գնաց քաջուեցաւ:

Հ. Յուսուփի ինչպէս առաւ Կապոյտ բերդը.

Պ. Սմբատ տեսնելով որ իր պատճառաւ սաստիկ ջարդ կ'ըլլայ, անձնատուր եղաւ Յուսուփին՝ երդումն առնելով որ իր անձին վնաս չհասցընէ.

Հ. Հուսուփ Սմբատայ ինչ ըրաւ.

Պ. Նախ դրսուանց պատիւ ցըցուց ու նաև ազատ ալ թողուց. բայց վերջը նորէն խարդախութեամբ կանչելով սկսաւ տանջել ու չարչարել որ կամ հաւաքը ուրանայ և կամ մեռնի. սոսկալի տանջանքներ տալէն վերջը մորթել ու գլուխն ալ կտրել տուաւ տասնըչորս տարի-թշուառութեամբ թագաւորելէն ետքը (913):

ԳԱՍ ԺԷ.

Աշոտ Բ. Երկար և Աբաս:

Հ. Սմբատին մեռնելէն ետքը Հայոց վիճակն ինչպէս եղաւ.

Պ. Քրտուփ Երենջակ ամուր բերդը առնելով, բնակիչներուն մեծ մասը ջարդեց ու շատն ալ զերի տարաւ. ու բոլոր Հայաստանի տիրելով՝ պահապաններ թողուց ու ինքը Պարսկաստան գնաց:

Հ. Երբոր լսեց Աշոտ՝ Սմբատայ տղան իր հօրը մեռնիլը ինչ ըրաւ.

Պ. Վեցհարիւր հոգւոյ չափ մտրդիկ ժողովելով, վազեց Յուսուփին թողուցած պահապաններուն վրայ ու սաստիկ ջարդ տալով զամենքն ալ փախուց:

Հ. Հայերը Աշոտ Երկաթին քաջութիւնները տեսնելով ինչ ըրին.

Պ. Միաբանեցան ու զինքը թագաւոր դրին, բայց քիչ մ'ատենէն նախարարներէն ոմանք վրան նախանձելով, ապստամբեցան իրմէ ու նորէն խռովեցին աշխարհքը: Աս բաներէս զօրացած Յուսուփ՝ շատ չարիք հասուց Հայոց:

Հ. Հայոց աս թշուառութիւններուն մէջ, չեղա՞ւ մէկն որ ողորմի ու խաղաղացնել ջանայ.

Պ. Կոստանդին Պերփեռուժէն Յունաց կայսրն լսելով Հայոց խեղճութիւնները, Աշոտը Կոստանդնուպօլիս կանչեց, ու շատ պատուէնէն ետքը՝ Յունաց զօրքով զինքը իր թագաւորութեանը դարձուց (921):

Հ. Աշոտ ասանկ փառքով Հայաստան դառնալէն վերջը կրցա՞ւ խաղաղ թագաւորել.

Պ. Չէ. վասն զի Յուսուփ Աշոտ Երկաթին հօրեղբօրը տղան Աշոտը թագաւորեցուց որ Բունաւոր ըսուեցաւ. ասով նորէն խռովութիւն ընկաւ Հայոց մէջ, ու սաստիկ ջարդեր եղան երկու կողմէն ալ, ինչուան որ Յովհաննէս կաթուղիկոսն հաշտեցուց զիրենք:

Հ. Աշոտ Երկաթ՝ Աշոտ բունաւորէն զատ ուրիշ ինչ թշնամիներ ունեցաւ.

Պ. Անկրթութեան և անկարգութեան հոգի մտած ըլլալով. ինչուան

նակ Աբաս Առտտի եղբայրն ալ ապտտամբեցաւ ու պատերազմներ ըրաւ եղբօրը հետ. Առտտ ալ յուսահատած գնաց Սեան կղզին քաշուեցաւ հաւրիւր հոգւով:

Հ. Առտտ Սեան կղզին քաշուելէն առաջ ինչ քաջութիւն ըրաւ Յլիկ Ամրամին դէմ.

Պ. Երբոր օր մը Առտտ զուարճութեան համար Ուտէացոց կողմն գնացեր էր, լսելով անոնց իշխանին Յլիկ Ամրամին ապտտամբութիւնը: Եգեւրացոց թագաւորէն քիչ մը զօրք օգնութիւն առաւ ու գնաց ամուր բերդի մը մէջ պահուրտեցաւ. Արամ եկաւ պաշարեց զինքը. Առտտին քովի մարդիկը տեսնելով որ ազատում չըկայ մէջերնին որոշեցին որ Առտտը բռնեն Ամրամին մատնեն ու իրենք ազատին. Առտտ իմանալով անոնց շարութիւնը՝ զիշերանց ձի հեծաւ ու թշնամեաց մէջէն քաջութեամբ անցնելով փախաւ Սեան կղզին գնաց. ասոր նման շատ քաջութիւններ ըրաւ Առտտ:

Հ. Երբոր Առտտ Սեան կղզին քաշուեր էր, Հայաստան ինչ վիճակի մէջ էր.

Պ. Յուսուփ՝ Նըսր անունով վերակացու մը զրկեց որ շատ չարիք հասուց Հայոց. իրենց անմիաբանութեանն ցաւալի և արժանաւոր պատիժ:

Հ. Առտտ Երկաթ ինչպէս յաղթեց Բըշր ոստիկանին.

Պ. Նըսրին տեղը Բըշր խրկուեցաւ. ասիկայ իմանալով որ Առտտ Սեան կղզին քաշուեր է՝ ուզեց բռնել. բայց Առտտ իրեն քիչուոր մարդիկը այլ և այլ նաւակներու մէջ բաժնելով նետաձգութեամբ շատ մարդ սպաննեց, որով թշնամիներն սիտան փախչիլ. ինքն ալ ետեմին ինկնալով հալածեց, ու դարձաւ իր տեղը:

Հ. Առտտ ինչուան էրը Սեան կղզին քաշուած մնաց.

Պ. Տեսնելով որ կամաց կամաց խաղաղացաւ Հայաստան, ինքն եկաւ իր թագաւորութիւնը ձեռք առաւ ու հաշտութիւն ըրաւ Աբաս եղբօրը հետ. և քսանըջորս տարի ընդհատ ու անհանգիստ թագաւորելէն ետքը՝ մեռաւ: Ասիկայ Շահընշահ (թագաւորներու թագաւոր) ալ ըսուեցաւ:

Հ. Աբաս՝ եղբօրը տեղ յաջորդելով ինչ կերպով կառավարեց ազգը.

Պ. Աթոռը կարս դրաւ. իր զգօնութեամբն թշնամիներուն յաղթեց ու խաղաղութիւն ըրաւ, որով Հայաստան սկսաւ ծաղկիլ:

Հ. Աբաս ինչ երեւիլի պատերազմ ըրած ունի.

Պ. Բեր Վրաց և Ապխազաց թագաւորն պատերազմի ելաւ Աբասին դէմ, ու ծաղրելով պատգամ զրկեց որ կարսին մայր եկեղեցին ինքը պիտի գայ օրհնէ Վրաց ծիսով. Աբաս դէմն ելաւ յաղթեց ու բռնեց և կարս բերելով ցըցուց ան եկեղեցին որ կուզէր օրհնել, ու վերջը անքերը կուրցուց:

Հ. Աբաս սրչափ ատեն թագաւորեց.

Պ. Քսանըջորս տարի խելքով ու խաղաղութեամբ (953):

ԳԱՍ ԺԸ.

Այժմուհեաց կամ վասպուրական աշխարհին րազաւորուրիւնը.
Աշտ Ողորմած ու Սմբատ Բ:

Հ. Ո՞վ եղաւ Արծրունեաց առաջին թագաւորը.

Պ. Գագիկ, Սմբատ առաջնոյն քեռորդին, ինչպէս որ վերը ըսինք:

Հ. Գագիկայ որոնք յաջորդեցին.

Պ. Իր որդին Աշտ Գերենիկ տասնըվեց տարի. ետքը Գերենիկին պզտի եղբայրն Համագասպ Աբուսահլ. որուն յաջորդեցին իր իրեք տղաքն Աշտ, Գուրգէն, Սենեքերիմ. աս Սենեքերիմը Սկիւթացոց բռնութիւններէն ազատելու համար՝ ինքը Սերաստիոյ գաւառը առաւ Յունացմէ ու վասպուրական անոնց տնուա 1021ին: Հոն իրեն յաջորդեց իր որդին Գաւիթ, անոր ալ յաջորդեցին Ատովմ և Աբուսահլ, որոնք երբոր մեռան 1080ին, բոլորովին վերցուեցաւ ան թագաւորութիւնն ալ:

Հ. Աշտ Գերենիկին թագաւորութեան ատենը ի՞նչ յիշատակի արժանի գործ պատահեցաւ.

Պ. Ապլխարիպ Հանունին Գերենիկը մատնելը ու վերջէն ըրած քաջութիւնը:

Հ. Ապլխարիպ ինչո՞ւ համար Գերենիկը մատնեց թշնամեաց ձեռքը.

Պ. Վասն զի Գերենիկ ուրիշնորուն գրգռութեամբը Ապլխարիպը սպառապետութեան պաշտօնէն ձգեք էր. Ապլխարիպ ալ աս բանիս վրէժը առնելու համար Հեր ու Զարեանդ գաւառներուն իշխանները պատերազմի յորդորելով անոնց ձեռքը մատնեց զինքը:

Հ. Ապլխարիպ իր ըրածին վրայ ինչպէս զղջաց.

Պ. Վանահայրներն ու եպիսկոպոսներն լսելով աս բանս՝ նզովեցին Ապլխարիպը. ինքն ալ զղջաց իր յանցանաց վրայ. օր մը երբոր իշխաններն դաշտի մը մէջ Գերենիկը կը շարշարէին հետը խողալով, Ապլխարիպ իմացաւ ու հոն տեղուանքը դարան մտաւ և իշխաններէն որք սպաննեց որք փախուց Հեր քաղաքը, որոնք մէկէն քաղքին դռները գոցեցին. Ապլխարիպ այնպէս կատաղութեամբ գարկաւ՝ որ սուրն երկըթէ դրան մէջը խրեցաւ մնաց. և ասանկով ազատեց Գերենիկը (940):

Հ. Աբասին մեռնելէն ետև Հայոց վիճակն ինչպէս եղաւ.

Պ. Նախարարներն չմխարանելնուն համար տասը տարի առանց թագաւորի մնաց Հայաստան, թէպէտ և Աշտ Աբասին որդին շատ զօրք ժողոված խելքով ազգը կը կառավարէր ու թշնամիներուն սիրտը վախ ձգեց իրեն քաջութիւններովը (952):

Հ. Աշտ Գ. ինչպէս թագաւորեց.

Պ. Տեսնելով նախարարներն Աշտին կատարելութիւնները՝ թագաւոր օծեցին զինքը. ասիկայ իր ողորմածութեան համար Աշտ Ողորմած ըսուեցաւ:

Հ. Աշոտին ատենն ուրիշ ինչ թագաւոր ալ կար Հայաստան.

Պ. Մուշեղ Աշոտին եղբայրն գլուխ քաշելով՝ կարսի մէջ թագաւորեց. Աշոտ խոտովութիւն չըլլալու համար ձայն չհանեց. ուստի թագաւորական ան ճիւղն ալ քիչ մը ատեն գնաց ու վերջը Յունաց անցաւ:

Հ. Աշոտին յիշատակի արժանի կատարելութիւններն որոնք են.

Պ. Իրեն խաղաղասէր խելացիութիւնն ու բարեպաշտութիւնն, որուն նմանը չեղաւ Բագրատունեաց մէջ: Ասիկայ Անին մայրաքաղաք ընելով զարդարեց:

Հ. Աշոտ ինչ արդիւնք ըրաւ որ ամիրապետէն պատիւներ ընդունեցաւ.

Պ. Համառուն Տաճիկներուն սպարապետն ապստամբելով ամիրապետէն, Հայաստանի վրայ վազեց. Աշոտ դէմն ելլելով զինքը սպաննեց:

Հ. Աշոտին ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Քսանըվեց տարի սքանչելի կերպով կառավարելէն ետքը, սրբու թեամբ մեռաւ. իրեն յաջորդեց Սմբատ իր անդրանիկը:

Հ. Սմբատ Ա. ինչ տեսակ կառավարութիւն ունեցաւ.

Պ. Իր հօրը պէս խաղաղասէր ու շինութեանց ետէ՛ եղաւ, ու Տրդատ ճարտարապետին ձեռքովն շինել տուաւ Անիի մայր եկեղեցին, և ուրիշ շատ շէնքեր:

Հ. Ինչուան ետքը իր բարեպաշտութեանը մէջ մնաց.

Պ. Չէ. սկսաւ վերջելը եկեղեցական օրինաց դէմ բաներ ընել, որով ատելի եղաւ. տասուերկու տարի թագաւորելէն ետքը մեռաւ (988):

ԳԱՍ ԺԹ.

Գագիկ Ա. և Յովհաննէս Սմբատ:

Հ. Գագիկ Ա. ինչ կողմանէ անուանի եղաւ.

Պ. Թէ բարեպաշտութեամբ և թէ քաղաքագիտութեամբ Բագրատունեաց երևելի ու գովելի թագաւորներէն մէկն եղաւ. երեսուն տարի թագաւորելէն ետքը մեռաւ. ասիկայ լմընցուց Անիին շէնքերը:

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Գագիկ Աին.

Պ. Յովհաննէս Սմբատ, որ թէպէտև խելացի էր, բայց գործունեայ և աշխոյժ չըլլալուն՝ շատ չարիքներ հետևեցաւ Հայաստանի մէջ. նաև Աշոտ եղբայրն ալ ապստամբեցաւ իրմէ, որ քաջ ու տաք գլուխ երիտասարդ մ'էր:

Հ. Յովհաննէս՝ Աշոտին հետ ինչպէս հաշտուեցաւ.

Պ. Աշոտ Սենեքերիմ վասպուրականի թագաւորէն օգնութիւն առնելով եկաւ Անին պաշարեց. Պետրոս կաթողիկոս ու Գորգի վրաց թագաւորն մէջ մտնելով հաշտեցուցին զիրենք:

Հ. Աշոտ իր խոստման մէջ հաստատուն մնաց.

Պ. Զղջալով ըրած խոստմանը վրայ, հիւանդ ձեացաւ. երբոր հոն որոշ գայթի մէջ բռնուեցաւ ու սկսաւ աղաչել Աշոտին որ իր կենացը խնայէ. Ապիրատ իշխանն բռնեց զՍմբատն ու ձեացուց թէ մեղքընելու կը տանի. բայց գնաց Անի՝ ու նորէն Սմբատը թագաւորեցուց և ինքը փախաւ գնաց:

Հ. Ինչ պատճառաւ Յովհաննէս Սմբատ Անին Յունաց Վասիլ կայսեր խոստացաւ տալ.

Պ. Վասն զի իր թագաւորութեան շորորդ տարին Սկիւթացիք Հայաստանի վրայ վագելով՝ շատ միտասներ հասուցին. ինքն ալ չկրնալով դէմ դնել Վասիլ կայսեր թղթով խոստացաւ որ իր մեռնելէն ետքը Անին Յունաց անցնի, միայն թէ Վասիլ օգնէ իրեն Սկիւթացուց դէմ (1024):

Հ. Սմբատին թղթով ըրած աս խոստմունքը՝ ինչ հետեանքներ ունեցաւ.

Պ. Կոստանդին՝ Վասիլ կայսեր եղբայրը՝ մեռնելու ատենը, Կիրակոս անունով հայ քահանայ մը կանչեց ու ետ տուաւ Անիին համար եղած դաշինքի նամակը: Աս անգամ քահանան ալ պահեց թուղթը քովը, ու երբոր 1034ին Միքայէլ կայսրը նստաւ, տարաւ նորէն անոր տուաւ թուղթը. ու ինքը անոր փոխարէն շատ ստակ առաւ. աս բանս պատճառ եղաւ որ Բագրատունեաց թագաւորութիւնը կործանեցաւ:

Հ. Սմբատ ճրջափ ատեն թագաւորեց.

Պ. Քսան տարի ու անորդի մեռաւ: Ասոր թագաւորութեան վերջի տարիները Տուղրիլ Սկիւթացուց իշխանը շատ մեծ միտս ու աւերմունքներ ըրաւ Հայաստանի մէջ, որուն դէմ դրաւ քաջութեամբ քիչ մը ատեն Վասակ Պալաւունի, թէպէտեւ վերջը ինքն ալ սղաննուեցաւ առանձնացած աղօթք ընելու ատենն:

Հ. Վասպուրական գաւառին մէջ աս միջոցներս ինչ անգթութեան գործք ելաւ.

Պ. Խարիկ անունով Պարսիկն որ Բերկրիին քաղաքապետն էր, Հայերէն հալածուելով ոխ պահեց. ու քանի մը ամիրաներու օգնութեամբ յալթելով Հայոց, մարդաչափ խորութեամբ փոս մը փորել տուաւ՝ ու ձեռքը ինկած մարդիկը մորթել տալով՝ արիւնով լեցուց փոսը. ու ինքը արիւնաբոյծ գազանի պէս մէջը մտնելով լուացուեցաւ:

ԴԱՅ Ի.

Գագիկ Բ. և Բագրատունեաց քաղաշորոշրեան կործանիլը:

Հ. Յովհաննէս Սմբատին մեռնելէն ետքը ինչ վիճակ ունեցաւ Հայաստան.

Պ. Երկու տարի անտէր մնալով վեստ Սարգիս Սիւնեաց իշխանն զօրացաւ ամենուն վրայ և կ'ուզէր թագաւորել:

Հ. Ինչ հնարք բանեցուց վեստ Սարգիս որպէս զի խռովատէր ու ամբարտաւան խորհուրդը առաջ տանի.

Պ. Երբոր լսեց Միքայէլ կայսրն որ Սմբատ մեներ է, իրեք անգամ գօրք զրկեց Հայոց վրայ որ երթան Անին անեն. Վեստ Սարգիս ամենայն կերպով անոնց օգնեց, որպէս զի Միքայէլ կայսեր առջևն արդիւնք մը ըրած ըլլայ:

Հ. Նախարարներն Հայաստանի աւերմունքը տեսելով ինչ ըրին.

Պ. Վահրամ Պահլաւունիին յորդորանքովն միաբանեցան ու Գագիկ Բը. թագաւոր օձեցին. որ Յովհաննէս Սմբատին Աշու եղբօրը տղան էր՝ իմաստուն և շատ չնաչխարհիկ կատարելութիւններով զարդարուած (1042):

Հ. Գագիկ Բին. առջի գործն ո՞րն եղաւ.

Պ. Վեստ Սարգիսը բռնեց ու կապած Անի բերաւ. բայց վերջը ուրիշներու միջնորդելովն ազատ թողուց զինքը:

Հ. Գագիկ Բ. ուրիշ ի՞նչ քաջութեան գործք ըրաւ.

Պ. Սկիւթացիք Հայաստանի վրայ վագեր էին. Գագիկ տասնըվեց հաւար գորքով անոնց դէմ ելաւ ու վարպետութեամբ և քաջութեամբ պատերազմելով զամենքն ալ փախուց:

Հ. Ուրիշ որո՞ն հետ պատերազմ ըրաւ.

Պ. Մոնոմախոս՝ Միքայէլ կայսեր յաջորդը նորէն սկսաւ Անին ուզել. երբոր Գագիկ յանձըն չառաւ, Մոնոմախոս երկու անգամ վրան պատերազմի ելաւ. բայց յաղթուեցաւ. աս ամեն չարութեանց պատճառն էր Վեստ Սարգիս:

Հ. Վեստ Սարգիս երբոր տեսաւ որ Մոնոմախոս յաղթուելով իր խորհուրդն չյաջողեցաւ, ի՞նչ չարիք մտածեց.

Պ. Իրեն պէս քանի մը ազգատեաց փառամով ու չար նախարարներու հետ միացած, խորհուրդ տուաւ Մանոմախոս կայսեր որ բարեկամութեամբ կոտորանդնուալօրիս կանչէ Գագիկը, ու վերջը իրենք մատենն Անին:

Հ. Գագիկ յանձն առաւ կայսեր հրաւերքը.

Պ. Իմանալով կայսեր ու իր թշնամեաց չար միտքը ամենևին յանձն չառաւ. բայց նախարարները սուտ երգում ընելով թէ իրենք Անին կը պաշտպանեն՝ յարդորեցին զինքը որ կայսեր երթայ. ինքն ալ ելաւ գնաց, աւելի ճարը հասնելով քան թէ համոզուելով:

Հ. կայսրն ի՞նչ կերպով ընդունեցաւ զինքը.

Պ. Նախ մեծ պատիւ ու սէր ցըցուց. բայց վերջը սկսաւ Անին ուզել. Գագիկ ամենևին կերպով մ'ալ յանձն չառաւ. ան ատեն Վեստ Սարգիս ու իր կուսակիցներն Անիին բանալիները կայսեր զրկեցին:

Հ. Գագիկ երբոր տեսաւ Անիին բանալիները ի՞նչ ըրաւ.

Պ. Կրքէն ու յուսահատութենէն թագաւորութիւնն ալ ձգեց իրեք տարի իշխելէն ետքն. կայսրը աս բանիս վրայ ուրախացած՝ Գագիկայ քանի մը քաղաքներ տուաւ ու ինքը Հայաստանի տիրեց (1045):

Հ. Բագրատունեաց թագաւորութեան կործանելէն ետքը, ի՞նչ խեղճութիւններու հասաւ Հայաստան.

Պ. Ամեն տեսակ թշնամի Հայաստանի վրայ վազելով մտքէ չանցած չարիքը հասուցին Հայոց, որոնց մէջ նշանաւոր եղան Տուղրիւ Աւփասլան ու իր տղան Մելիք շահ:

Հ. Աս միջոցներուն մէջ ի՞նչ քաջութեան գործ կը սպամուի թաթուլ սպարապետին վրայօք.

Պ. Ասիկայ Տուղրիւին զօրաց դէմ ելլելով, շատ չարիք հասցընելէն վերջն, անոր իշխաններէն մէկուն տղան վիրաւորեց: Երբոր թաթուլ բռնուելով Տուղրիւին դիմացն ելաւ, ըսաւ Տուղրիւ. «Թէ որ ապրի տղան գրեզ ալ կ'ազատեմ»: Պատասխան տուաւ թաթուլ. «Թէ որ զարնուածքը իմս է՝ չապրիր»: մեռաւ տղան, անոր համար զինքն ալ սպաննեցին:

Քաջն թաթուլ Տուղրիւի դիմաց

Հ. Աւփասլան Տուղրիւին յաջորդելով ի՞նչ չարիք հասուց Հայոց.

Պ. Երկար ատեն Անին պաշարելէն ետքը առաւ ու ստսկալի շարդեր ըրաւ Անոյ մէջ:

Հ. Գագիկ Աբասեան ի՞նչ հնարքով ազատեցաւ Աւփասլանին հարուածէն.

Պ. Սուգի լաթեր հագած Աւփասլանին դիմացը ելաւ, ըսելով որ «Տուղրիւին մահուանը համար սուգի մտեր եմ». Աւփասլան վրան խղճալով սիրով պագտուեցաւ հետը ու չարիք մը չհասուց:

Հ. Գագիկ Բ. ինչո՞ւ համար թշնամացաւ Յունաց հետ.

Պ. Կապագովկիոյ Յոյներն չարաչար կը նախատէին զՀայերը. ու Կեւսարիոյ մետարապօլիտն ալ իր շան անունը Արմէն գրեր էր, ինչպէս նաև ուրիշ շատերն:

Հ. Գագիկ Բ. աս նախատանաց վրէժն ի՛նչպէս հանեց.

Պ. Երբոր մետրապօլիտին քովը կերակուրի գացեր էր, խնդրեց Գագիկ որ շունը կանչէ. մետրապօլիտն ալ Արմէն ըսելով կանչեց. ան ատեն Գագիկայ ծառաներն բռնեցին շունն ու մետրապօլիտը ու պարկի մը մէջ դնելով սկսան շունը չարաչար ծեծել. ան ալ կատաղութեամբ այնչափ խածաւ զմետրապօլիտը որ երկուքն ալ պարկին մէջ մեռան:

Հ. Յոյնք իրենց վրէժը ի՛նչպէս հանեցին Գագիկէն.

Պ. Երբոր անգամ մը Կիզիստոս բերդը գացած՝ պարտիզին մէջ կը հանգչէր, բերդին տէրերն, որոնք յոյն էին, դարան մոռնելով բռնեցին զինքը ու սոսկալի տանջանքներով սպաննեցին. վերջը մարմինն ալ բերդին վրայ կախեցին: Թշուառութեամբ թագաւորեց ու ապրեցաւ, խեղճութեամբ ալ մեռաւ (1079):

Հ. Յոյներն սրչափ ատեն տիրեցին Հայաստանի.

Պ. Քիչ միջոց. վասն զի Մելիք շահ Յոյները հալածեց ու ինքը տիրեց Հայաստանի:

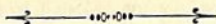
Հ. Բագրատունեաց տէրութիւնն կործանելէն ետև, մէկալ ապրստամբ կամ բռնաւոր թագաւորներն ի՛նչ եղան.

Պ. Աս միջոցներուն վերջուեցան անոնք ալ, որ էին Արծրունեաց ու Կարսի թագաւորութիւնն. որ իրեք թագաւոր ունեցաւ Մուշեղ, Աբաս ու Գագիկ, որ իր տէրութիւնը Յունաց տուաւ և ինքը Մամիղաւ բերդը քաշուեցաւ (1066):

Ի Շ Խ Ա Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Ռ Ռ Ի Բ Ի Ն Ե Ա Ն Յ

ԳԱՍ ԻԱ.

Ռուբրէն Ա. Կրասնոկիև Ա. Թորոս Ա. Լևոն Ա. Թորոս Բ. Մլեհ
և Ռուբրէն Բ:

Հ. Ռուբրէնեանց թագաւորութիւնը ի՞նչպէս սկսաւ.

Պ. Բագրատունեաց տէրութեան կործանելէն երեսունըջորս տարի վերջը, Ռուբրէն անունով իշխան մը Գագկայ ազգականութենէն, Կիլիկիոյ կողմերն երթալով հոն տեղի Հայոց սիրտը վատըկեցաւ, ու խել մը պղտի քաղաքներու տիրեց ու սկսաւ կառավարել զանոնք (1030):

Հ. Ռուբրէն սրչափ ատեն իշխեց.

Պ. Գող վասիլ ըսուած իշխանին օգնութեամբն ուրիշ քաջութիւններ ալ ընելէն վերջն Յունաց գէմ, տասնըվեց տարի իշխելէն ետքը մեռաւ:

Հ. Ո՛վ յաջորդեց իրեն.

Պ. Իր որդին Կոստանդին Ա. որ խելքով հինգ տարի կառավարեց տէրութիւնը ու Լատինացւոց՝ որ սուրբ երկիրը ազատելու կ'երթային՝ օգնեց. որոնցմէ վերջն շատ ընծաներ ու պատիւներ առաւ:

Հ. Թորոս Ա. իր հօրը տեղը յաջորդելով ի՞նչ քաջութիւններ ըրաւ.

Պ. Յոյներէն պատերազմով Անարգաւա քաղաքը առաւ. Ալիւթացիները ու Պարսիկները որ Հայաստանի վրայ կը վագէին՝ ցրուեց ու փախուց. Կիլիստոս բերդն ալ վարպետութեամբ առնելով Գագիկը մեռցընողները սպաննեց: Թորոս քսանուիրեք տարի իշխեց ու մեռաւ:

Հ: Թորոս Աին՝ ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Իր եղբայրն Լևոն Ա. որ Մամեստիա և ուրիշ շատ քաղաքներ առնելով ամենուռ սիրտը վախ ձգեց՝ ինչուան նաև Յունաց ալ:

Հ. Լևոն Ա. ի՞նչպէս բռնուեցաւ Պետևին Անտիոքի կոմսէն.

Պ. Պետևին Լևոնին վրայ նախանձեղով զինքը սեղանի կանչեց ու բռնելով բանտ դրաւ. Լևոն քանի մը քաղաքներ ու իր որդին պատանդ տալով ազատեցաւ:

Հ. Լևոն աս նախատանաց վրէժը ի՞նչպէս հանեց.

Պ. Մէկէն զօրք ժողկեց ու տուած քաղաքները ետ առնելէն զատ, այնչափ նեղը ձգեց Պետևինը, որ ինքը Լևոնին պատանդներ տալով՝ հազիւ ազատեցաւ ձեռքէն:

Հ. Լեոն ինչուան վերջը կրցաւ խաղաղութեամբ իշխել:

Պ. Չէ. վասն զի Յովաննէս Պերփեռուժէն անհամար զօրքով վրան պատերազմի ելաւ՝ նախանձելով ըրած քաջութիւններուն վրայ. Լեոն իշխաններուն անմիաբանութեամբ անօգնական մնալով յաղթուեցաւ, ու բռնուելով Կոստանդնուպօլիս բանա դրուեցաւ (1137):

Հ. Լեոն սրջափ ատեն բանա կեցաւ.

Պ. Տարի մը բանտը մնալէն վերջը՝ կայսրը վրան խղճալով բանտէն հանեց ու իր պալատը կը պահէր: Քանը մը տարիէն նորէն բանտը դրուեցաւ իր Թորոս որդւոյն հետ մէկ տեղ, ուր որ սրտին ցաւէն մեռաւ:

Հ. Թորոս Բ. ինչ կերպով իշխանութիւնը ձեռք ձգեց.

Պ. Երբոր Կիւ Մանուէլ կայսր եղաւ՝ Թորոս որ արդէն բանտէն ելած էր՝ փախաւ, ու Կիլիկիա գալով յալանեց իշխաններուն իրեն ո՞վ ըլլալը. անոնք ալ միաբանեցան ու զինքը իշխան դրին իրենց վրայ, որ սկսաւ մէկէն քաջութիւններ ընել:

Հ. Կիւ Մանուէլ երբոր լսեց Թորոսին քաջութիւնները ինչ ըրաւ.

Պ. Անդրոնիկոս զօրավարը զրկեց շատ զօրքով որ երթայ Թորոսը շղթայի զարկած Կոստանդնուպօլիս բերէ:

Հ. Անդրոնիկոս կրցաւ կայսրն պատուէրքը կատարել.

Պ. Չէ. վասն զի երբոր լսեց Թորոս աս բանս՝ սաստիկ բարկանալով, անանկ քաջութեամբ պատերազմեցաւ, որ մեծ շարժ տալէն ետքը Յունաց, շատ իշխաններ ալ գերի բռնեց անոնցմէ:

Հ. Թորոս ինչ ըրաւ աս իշխանները.

Պ. Կայսրը խիստ շատ ստակով գնեց իրմէ, Թորոս բոլոր առած ստակը զօրաց բաժնեց դեօպաններուն առջին. երբոր անոնք զարմացան՝ ըսաւ Թորոս. «Կամաւ ըրի որպէս զի նորէն բռնեմ ձեր իշխանները»:

Հ. Ինչո՞ւ համար նորէն պատերազմ բացուեցաւ Հայոց և Յունաց.

Պ. Ստեփանէ Թորոսի եղբայրն ապստամբելով իրմէ՝ շատ շարժ հասցուց Յունաց. անոնք ալ հնարքով մը զինքը բռնելով ետացեալ ջուրի մէջ սպանեցին. ասով պատերազմ բացուեցաւ Յունաց ու Թորոսին մէջ:

Հ. Թորոս աս պատերազմներուն մէջ ալ յաղթեց Յունաց.

Պ. Առջի բերանները՝ միշտ յաղթեց. բայց երբոր տեսաւ որ Կիւ Մանուէլ մեծ պատրաստութեամբ վրան կու գայ, հաշտութիւն ըրաւ կայսրը հետ, ու քանի մը տարիէն մեռաւ քսանըջորս տարի իշխելէն ետքը:

Հ. Ինչո՞ւ համար Թորոսին մեռնելէն ետքը խռովութիւն ինկաւ Հայոց մէջ.

Պ. Վասն զի Թորոսին տղան պզտիկ ըլլալով իրեն խնամակալ դրուեցաւ Թովմաս Պայլ որ ազգաւ Լատին էր: Ալեհ՝ Թորոսին եղբայրը, որ արդէն ապստամբած էր՝ Բերիայի ամիրայէն օգնութիւն առնելով եկաւ ու ինքը սկսաւ իշխել, շատ խռովութիւններ ըլլալէն ետքը:

Հ. Մլեհ սրջափ ատեն իշխեց.

Պ. Հինգ տարի իշխելէն ետքը սպանեցին զինքը՝ իրեն անկարգութիւն:

ներուն համար, ու Ռուբէն Բը իշխան դրին (1174).

Հ. Ռուբէն Բ. ինչպէս կառավարեց իր պզտի տէրութիւնը.

Պ. Շատ մեծ խնամք ունեցաւ իր երկրին բարելաւութեանը վրայ. բայց ափսոս որ Հեթում Լամբրոնի իշխանն հետը թշնամացաւ. սրտճառաւ որ Ռուբէն՝ Տարսոնը Յունաց ձեռքէն առեր էր:

Հ. Ի՞նչ հետեանք ունեցաւ աս երկու իշխանաց թշնամութիւնն.

Պ. Պատերազմի ելան իրարու դէմ. ու Հեթում յաղթուելով օգնութեան կանչեց Պեմունդ անունով Անտիոքայ լատին կոմսը. Պեմունդ ալ բարեկամութիւն ձեռացրնելով Ռուբենի հետ, բռնեց զինքը ու շղթայի զարկաւ:

Հ. Ի՞նչ կերպով ազատեցաւ Ռուբէն բանտէն.

Պ. Լեւոն՝ Ռուբենին եղբայրն լսելով աս բանս՝ շատ զօրքով սաստիկ նեղը ձգեց Հեթումն ու Պեմունդը, ու իր եղբայրը ազատելով բերաւ ամրոր նստեցուց:

Հ. Ռուբէն Բ. սրչափ ատեն իշխեց.

Պ. Տասնըմէկ տարի իշխելէն ետքը վանք մը քաշուելով կրօնաւոր եղաւ, ու Լեւոնը իր տեղը իշխեցուց:

ԳՍՍ ԻԲ.

Լևոն Բ. փրկարարս ոչ Հերոսմ Ս. Լևոն Գ.

Հ. Լևոն Բ. ինչ բաներով երեւելի եղաւ.

Պ. Իրեն իմաստութեամբ, քաջութեամբն ու ան ամեն կատարելութիւններով որ թագաւորի մը հարկաւոր են. որով նաև իր տէրութիւնը ամենայն մասամբ ծաղկեցուց ու ընդարձակեց:

Լևոն Բի գանակալութիւնը

Հ. Ի՞նչպէս թագաւոր եղաւ Լևոն Բ.

Պ. Երուսաղեմի վրայ գացող խաչակիր զօրաց օգնելով՝ անունը Եւրոպա հռչակուեցաւ, ու Փրեդերիկոս Գերմանացոց կայսրն ալ թագ խոստացաւ. բայց ինքը մեռնելով իրեն յաջորդն Յենրիկոս և Կղեստիա նոս Պապը կատարեցին Փրեդերիկոսի խոստումները թագ ու դրօշ զրկելով Լևոն ալ Սոսյ մէջ թագաւոր օծուեցաւ Գրիգոր կաթողիկոսէն (1198):

Հ. Լևոն թագաւոր օծուելէն ետքը ի՞նչ պատերազմներ ըրաւ.

Պ. Քայրատոց Իկոնիոյ ամիրային յաղթեց, թէպէտ և սկզբան յաղթուեցաւ իշխաններուն յանդգնութեանը պատճառաւ. նոյնպէս նաև Բեւրիոյ ամիրային ալ յաղթեց. ուսկից շատ աւար առաւ ու անոր իրմէ պահանջած հարկը՝ ինքը անկէ առաւ:

Հ. Լևոն Բ. սրչափ ատեն թագաւորեց .

Պ. Երեսունընորս տարի . ու բարի անուամբ մեռաւ :

Հ. Լևոն Բին տեղը ո՞վ անցաւ :

Պ. Աբու տղայ չունենալով՝ Զապէլ անունով աղջիկը տեղն անցաւ : Իշխանները միացան ու Զապէլը ֆիլիպպոս անունով լատինի մը հետ կարգեցին որ մօր կողմանէ միայն հայ էր . ասիկայ երկու տարի իշխեցին ետքը սկսաւ Սոյ Տարսուղիւնները Անտիոք կրել . աս բանիս բարկաւնալով իշխաններն բանտ դրին զինքը՝ ուր որ մեռաւ քիչ ատենէն :

Հ. Փիլիպպոսին տեղը ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Հէթում Ա. որ Զապէլին հետ կարգուելով ինքը թագաւոր եղաւ ու շատ զարդարեց Հայաստանը :

Հ. Ինչո՞ւ համար Հէթում Թաթարաց Մանգոյ խանին գնաց .

Պ. Տեսնելով որ Թաթարներն շատ չարիք կը հասցընեն Հայաստանի, ու կրնան նաև իր երկրին վրայ ալ գալ, ելաւ Թաթարստան գնաց որպէս զի խանին աղաչէ որ վնաս չընեն Հայոց : Մանգոյ խանը սիրով ընդունեցաւ զինքը և խնդիրքը կատարեց :

Հ. Հէթում Թաթարստանէն դառնալէն ետքը ի՞նչ պատերազմներ ըրաւ .

Պ. Իկոնիոյ ամիրան վրան նախանձելով պատերազմի ելաւ, բայց յաղթուեցաւ : Նոյնպէս նաև Կոստանդին Համբրոնի իշխանը ապրստամբելով՝ Իկոնիոյ ամիրայիս հետ միաբանած վրան պատերազմի ելաւ . բայց երկուքն ալ յաղթուեցան :

Հ. Հէթում վերի ըսած թշնամիներէն գատ ուրիշ ի՞նչ նոր թշնամի ունեցաւ .

Պ. Փնտուխտար Եգիպտոսի ամիրան, որ Սկիւթացոց և ուրիշ շատերուն յաղթելէն ետքը, դեսպան դրկեց Հէթումին որ Եգիպտացոցմէ առած քաղաքները ետ տայ . Հէթում յանձն չառաւ աս բանս ու իր երկու որդիքը Լևոն և Թորոսը թողլով անոր դէմ, ինքը գնաց որ Թաթարներէն օգնութիւն առնէ :

Հ. Թորոս և Լևոն կրցան փնտուխտարին յաղթել .

Պ. Թորոս պատերազմի մէջ մեռաւ : Լևոնն ալ գերի ինկաւ . ասով բոլոր երկիրը թշնամիներէն կոխկոտուեցաւ :

Հ. Հէթում ետ դառնալով ի՞նչպէս գտաւ Կիլիկիան .

Պ. Ամեն բան տակն ու վրայ ու աւերակ դարձած . և տեսնելով որ դարման չկայ ետ համբեց վարձուոր զօրքերը, և աղաչանքով և շատ ստակ տալով Լևոնը գերութենէ ազատեց :

Հ. Լևոնին դառնալէն ետքը դեռ սրչափ ալ թագաւորեց Հէթում :

Պ. Քիչ մը ատենէն Լևոն որդւոյն յանձնեց թագաւորութիւնը ու ինքը Գրազարկ վանքը քաշուելով բարի մահուամբ մեռաւ, քառասունըհինգ տարի թագաւորելէն ետքը :

Հ. Լևոն Գ, ինչպիսի մարդ էր .

Պ. Խոհեմ, բարեպաշտ և ուսումնասէր, որով մէկէն սկսաւ դըպրոց-

ներ բանալ ու գիտութիւնը ծաղկեցնլ, որպէս զի տգիտութեան, նախանձու, ատելութեան և փառամոլութիան անիծեալ շառաւիղները չորցընէ. բայց ափսոս ինչպէս որ կ'ուզէր վախճանին հասաւ (1269):

- Հ. Ինչ արգելք եղաւ որ Ղևոն միտքը դրածը չկրցաւ առաջ տանիլ.
Պ. Իշխաններէն ոմանք հետը թշնամանալով գացին փնտուխտարը Ղևո-

Հեթում Ա կ'ողորայ իւր երկու որդիքը

նին դէմ գրգռեցին. ան ալ անթիւ բազմութեամբ Արիւկիոյ վրայ եկաւ. Ղևոն անօգնական մնալով փախաւ պահուրտեցաւ, որով թշնամիք ամեն չարիք հասուցին:

Հ. Ղևոն տեսնելով Արիւկիոյ աւերմունքը ինչ ըրաւ.

- Պ. Ելաւ պահուրտած տեղէն ու քիչ մը զօրք ժողովելով Սմբատ եղբօրը հետ միացած հալածեց Եգիպտացիները, ու յաղթեց նաև Իկոնիոյ ամիրային: Տասնըինը տարի թագաւորելէն ետքը մեռաւ:

ԳԱՍ ԻԴ.

Հերուս Բեև. միևնիւ Ռոշրիկեանց րագաւորութեան կործանիլը:

Հ. Հեթում Բ. ինչո՞ն թագաւոր չօծուեցաւ.

- Պ. Վասն զի սաստիկ կրօնասէր ու բարեպաշտ ըլլալով, չէր ուզեր արտաքին բաներու խառնուիլ. անոր համար ալ չորս տարի իշխելէն ետքը վասնք մը քաշուեցաւ ու Թորոս եղբայրը թագաւորեցուց (1293):

Հ. Թորոս Գ. ճրչափ ատեն թագաւորեց.

Պ. Երեք տարիէն թագաւորութիւնը ձգեց ու ինքն ալ վանք մը քաշուեցաւ, ստիպելով որ նորէն Հեթում գայ թագաւորէ:

Հ. Աս միջոցներուն ինչ խոովութիւն եղաւ Կիլիկիոյ մէջ.

Պ. Մարիամ կայսրուհիին աղաչանքովն (որ իրենց քոյրն էր) Հեթում ու Թորոս և Պօլիս գացին. ան միջոցին Սմբատ մէկալ եղբայրնին՝ իշխանները համոզելով ինքը թագաւոր օծուեցաւ. ու երբոր անոնք իր դառնային՝ դէմերնին ելելով երկուքն ալ բռնեց, Հեթումը կուրցուց ու Թորոսը սպաննեց:

Հ. Սմբատ կրցաւ հանգիստ թագաւորել.

Պ. Չէ. վասն զի կոստանդին մէկալ եղբայրնին աս բանիս վրայ բարկանալով, շատ զօրքով Սմբատին վրայ ելաւ ու յաղթելով անոր՝ բռնեց գանիկայ ու բանտ դրաւ, և ինքը անոր տեղը թագաւորեց: Հեթումն ալ բանտէն հանած հանգիստ կը պահէր:

Հ. կոստանդին Բ. ճրչափ ատեն թագաւորեց.

Պ. Երկու տարիի չափ. վասն զի երբոր հրաշքով մը Հեթումին աչքերը բացուեցան, ամենքը սկսան ուզել սր նորէն Հեթում թագաւորէ. բայց երբոր կոստանդին աս բանիս վրայ սկսաւ խոովութիւն հանել, Հեթում ալ բռնեց զինքը. և Սմբատն ալ մէկտեղ Կ. Պօլիս զրկեց:

Հ. Հեթում Բ. երրորդ անգամ թագաւորելով ինչ ըրաւ.

Պ. Այլ և այլ անգամ Եգիպտացոց ու Լիկարոնացոց յաղթելէն վերջը նորէն առանձնացաւ վանքը. բայց միշտ խորհրդով կ'օգնէր Լևոն Գին, որ խելացի ու բարեպաշտ էր:

Հ. Լևոն Գին ատենը ինչ նոր խոովութիւն ինկաւ Կիլիկիոյ մէջ.

Պ. Լևոն Գ. Գրիգոր Անուարկեցի կաթողիկոսին յորդորելովն Ստյ մէջ եկեղեցական ժողովք մը ընել տուաւ, որուն մէջը շատ բան փոխեցին ծէսերու վերաբերեալ. շատ մը խոովարար ու անկարգ մարդիկ աս բանիս վրայ բարկացած մեծամեծ խոովութիւններ հանեցին Կիլիկիոյ մէջ, ու ասոնք ալ բաւական չսեպելով՝ անըզգամութեամբ գնացին Թաթարաց Պիլղար իշխանը, որ Անարգաբա կը նստէր, Լևոնին դէմ գրգռեցին:

Հ. Պիլղար ինչ չարիք հասուց Լևոնին.

Պ. Խարզախութեամբ Լևոնը իրեն կանչեց, իբրև թէ խորհուրդ հարցնելու համար. ան ալ շատ իշխաններով ու Հեթումն ալ մէկտեղ առած ելաւ գնաց. Պիլղար նախ սիրով ընդունեցաւ ու վերջը զամենըն ալ թրէ անցուց (1308):

Հ. Լևոն Գին ո՞ր յաջորդեց.

Պ. Օշին Հեթումին եղբայրը շատ զօրք ժողոված Պիլղարին զօրքերը ցրուեց փախուց ու ինքը թագաւոր եղաւ, ստիպելով որ Ստյ ժողովքին կանոնները պահուին: Օշին գրեթէ աստուածային հրաշքով մը Նոր Եգիպտոսի ամիրային ալ յաղթեց որ շատ զօրով վրան եկեր էր. տասուերկու տարի թագաւորեց ու լաւ մահուամբ մեռաւ:

Հ. Լևոն Ե. իր հօրը տեղը յաջորդելով ինչ տեսակ կառավարութիւն ունեցաւ.

Պ. Ռուբինեանց թագաւորներուն մէջ գրեթէ ամենէն աւելի անգամ թ հ անկարգ կեանք անցընողը ինքն եղաւ, որով իր կինը, եղբայրը ու Օշին Պայլ փեսան սպաննել տուաւ անիրաւութեամբ:

Հ. Լեոն Եին ատենը օտար թշնամիներն ինչ չարիք հասուցին Կիլիկիոյ.

Պ. Եգիպտոսի Սուլդանն, թաթարներն ու թուրքերն շատ անգամ Կիլիկիոյ վրայ վազելով շատ վնասներ հասուցին, միշտ պատճառ բերելով որ Հայերն Լատինացոց հետ թղթակցութիւն ու վերաբերութիւն ունին ու զանտք կը գրգռեն Երուսաղեմի վրայ գալու:

Հ. Լեոն Ե. յրչափ ատեն թագաւորեց.

Պ. Քսանրմէկ տարի. շատ անհանգիստ ու խեղճ կերպով:

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Լեոն Եին.

Պ. Յովհաննէս Պայլ ազգաւ լատին. ասիկայ տարիէ մը սպաննուեցաւ իշխաններէն իր հայատեցութեանը համար:

Հ. Յովհաննէսին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Եղբայրը Գուիտոն, որ երկու տարիէն սպաննուեցաւ, Լատինի ծէս ազգին մէջ մոցնել ուզելուն համար:

Հ. Կոստանդին՝ Գուիտոնին տեղը յաջորդելով, ինչ ճամբայ բռնեց.

Պ. Թէպէտ և ազգաւ լատին էր. բայց խելքով կառավարեց ազգը սասնըութք տարի: Նոյնպէս ասոր ատենն ալ Եգիպտոսի ամիրան շատ զօրքով Կիլիկիոյ վրայ եկաւ. բայց չարաչար յաղթուեցաւ Կոստանդինէն:

Հ. Լեոն Զ. ինչ տեսակ կառավարութիւն ունեցաւ.

Պ. Երկու տարի ամբողջ տունաց թագաւորի մնալէն վերջը, իշխաններուն փառամոլութեան համար, ընտրուեցաւ թագաւոր Լեոն Զ. որուն մայրը միայն հայ էր. խելացի ու բարեպաշտ ըլլալով շատ լաւ պիտի կառավարէր ազգը, բայց, ափսոս ժամանակին պարագաները չթողուցին (1365):

Հ. Ռուբինեանց թագաւորութիւնը ինչպէս կործանեցաւ.

Պ. Լեոն տանրմէկ տարուան թագաւորութեանը մէջ շատ անգամ Եգիպտացիներէն յաղթուելէն վերջը, Եգիպտոսի Սուլդանը Էրէֆ Շապան անհամար զօրքով վրան եկաւ ու երկար ատեն պատերազմէն ետքը բռնեց Լեոնը ու շղթայի զարնելով Եգիպտոս տարաւ, որով վերջացաւ, Հայոց թագաւորութիւնը Քրիստոսի 1375 թուականին:

Հ. Լեոն Զ, ինչ եղաւ Եգիպտոսի մէջ.

Պ. Եօթը տարի բանար կեցաւ հաւասարը չուրանալուն համար, վերջը Սպանիացոց Յովհաննէս թագաւորին աղաչանքովն գերութենէ ազատեցաւ:

Հ. Լեոն գերութենէ ազատելէն ետքը ո՞ւր գնաց.

Պ. Նախ Երուսաղեմ, ուր իր ընտանիքը թողուց և ինքը անցաւ Հոմ. վերջը Յովհաննէս Սպանիոյ թագաւորն իրեն բնակութեան տեղ տուաւ:

Հ. Ո՛ւր մեռաւ .

Պ. Փարիզ. երբոր գացեր էր հոն ճամբորդութեան համար՝ մեռաւ 1393ին, նոյեմբերի 19ին վաթսուն տարուան, ու թաղեցաւ Կեղեստի-նեանց վանքին մէջ, ուր որ մինչև հիմա կայ իր գերեզմանը :

ԴԱՍ ԻԿ.

Ուշբիկեանց տերուրեան կործանելէն մինչև մեր ատենի եղած դիպրուածները .

Հ. Լանկիթիմուր ինչ չարիք հասուց չայաստանի .

Պ. Ռուբինեանց թագաւորութեան կործանելէն տասուերկու տարիի ետքը, Լանկիթիմուր Էօզպէք թաթարաց թագաւորն շատ տեղերու տիրելով չայաստանի վրայ եկաւ, շատ տեղ այրեց աւրըշտրկեց ու շատ ալ արիւնհեղութիւններ ըրաւ, մասնաւորապէս Սերաստիոյ մէջ (1387) :

Հ. Ինչ մարդ էր Պելդինէ Ուուպելեան .

Պ. Քաջ և խոհեմ մարդ մըն էր որ Սիւնեաց գաւառին մէջ (Խափանի կողմերը) հինգ վեց հազարի չափ չայերու վրայ կ'իշխէր հայրաբար, ու զամենքն կը խնամէր :

Հ. Ո՛րչափ տեեց ասոր իշխանութիւնն .

Պ. Վրաց թագաւորն վրան նախանձելով՝ Ամնադին անունով անգամ և շահատէր չայու մը ձեռքով թոյն խմցընել տուաւ ու մեռուց. թէպէտ ալ վերջը Ամնադինն ալ չարաչար մահուամբ սպաննուեցաւ (1438) :

Հ. Ինչ չարիք հասուց չայոց Շահաբաս Պարսից թագաւորն .

Պ. Սոսկալի արիւնհեղութիւններ ընելէն ետքը, հազարաւոր ընտանիք Պարսկաստան տանելով Նոր Զուղան շինել տուաւ ու հոն բնակեցուց-բայց աս ճամբորդութեան մէջը անհամար մարդիկ խեղճաբար մեռան, ու մնացածներն հասան տասուերկու հազար տուն (1604) :

Հ. Ինչ գիտելիք կայ Դաւիթ Սիւնի իշխանին վրայ .

Պ. Խելացի ու կարիճ մարդ ըլլալով Սիւնեաց աշխարհքին կողմերն շատ զօրացաւ աօկէ 175 տարի առաջ՝ իր քանի մը կըտրիճներով, ու չորս տարի Տաճիկներուն դէմ պատերազմեցաւ քաջութեամբ : Իրեն հետն էին Մխիթար, Տէր Աւետիք և Մելիք Բարսաղան կարիճ հայերը (1724) :

Հ. Դաւիթ սրչափ ատեն իշխեց .

Պ. Վէց տարի, շատ յաղթութիւններ ընելէն ետքը՝ մեռաւ յիսունը-չորս տարուան ու իրեն յաջորդեց Մխիթար :

Հ. Մխիթարին իշխանութիւնը սրչափ ատեն տեեց .

Պ. Շատ քիչ. վասն զի քովի մարդիկն զինքը անօգնական ձգելով փախան ցրուեցան, ու վերջը զինքն ալ սպաննեցին : Ասոնցմէ վերջը չայոց

վրայ իրենց ազգէն իշխող մը չեղաւ, բայց ի գեղերու վերակացուներէն. Հայաստան ալ Պարսից և Օսմանեանց և վերջը Ռուսաց իշխանութեան տակն անցաւ: Դատ թշուառութիւններէ ու խեղճութիւններէ վերջը հիմայ կրթութեամբ, գիտութեամբ, և հայրենասէր անձանց ջանքով ազգերնիս յառաջագիմութեան մէջ է:

ԳՍՍ ԻԵ.

Հ. Ո՛վ էր Նատըր Դաս, և ազգերնիս ի՞նչ վիճակ ունեցաւ այս ատեն.

Պ. Նատըր Դաս որ կ'ըստի նաև թահմագ Գուլի, Պարսից թահմագ շահին ծառայութեան մէջ էր, որ իւր թագաւորին դէմ գրգռելով մեծամեծները և զօրքերը՝ զինքը որդւոյն հետ սպաննելէն վերջը՝ 1737ին Մուղանի դաշտին մէջ Պարսից շահ ընտրուեցաւ: Աբրահամ կրետացի կաթուղիկոսը թագաւորին սուրը օրհնեց, և կապեց անոր մէջքը, ցուցընելու համար որ Հայոց ալ թագաւոր է: Մինչև 1746 թուական գրեթէ միշտ Օսմանցոց հետ պատերազմ ունեցաւ, և Պարսից մնաց Հայաստանի արևելեան մասը:

Հ. Նատըր շահի ատեն Հայաստան ի՞նչպէս կը կառավարուէր.

Պ. Թագաւորէն եօթն վերակացուներ որոշուած էին, որոնցմէ երեքը պարսիկ էին և չորսը հայ՝ ամեն մի գաւառի համար. և ամեն տարի հաշիւ կու տային թագաւորին:

Հ. Մէհէմէտ Գուլի ի՞նչ չարիք ըրած է Հայոց:

Պ. Նատըր շահի հրամանով Մէհէմէտ Գուլի պարսիկ իշխանը Հայաստան եկաւ և Դասին դէմ դժգոհ երեսուն երեք հայ իշխաններ խաբէութեամբ բռնեց կուրցուց և անոնց ստացուածքը թագաւորին ղրկեց:

Հ. Ո՛վ էր Հայտար Գուլի.

Պ. Նատըր Դասի մեռնելէն վերջը Հայտար Գուլի՝ պարսիկ իշխան մը խան անուանուեցաւ Հայաստանի Պարսից մասին վրայ. նախ սիրով և ապա թշնամութեամբ վարուեցաւ իրենց հետ: Այս ժամանակ երևելի էր Յովհաննէս Խնդավորեան՝ Դասկերտ աւանին իշխանը, որ քանի մը հարիւր անձիւրներով Հայտարայ դէմ շատ քաջութիւններ ցցուց, բայց յետոյ խանին խորամանկութենէն խաբուելով երբ սեղանի հրաւերն ընդունեցաւ՝ նա կերակրոյն մէջ թոյն խառնելով մեռցուց կտրիճը:

Հ. Հայք երբ Պարսից այս անգութ վարմունքն տեսան ի՞նչ ըրին.

Պ. Այժմ գաղթել Պարսից մասնէն ուրիշ տեղեր. ոմանք Ղափանու կողմերը գացին, որ է հին Սիւնիքը: Հոս շատ անգամ անկախութեան հոգևով կուտեցան Պարսից դէմ մինչև ամբողջ այդ մասին տէր եղան Ռուսք: Ընդհանրապէս իշխանագունքս՝ արաբացի բառով Մեյլիք կը կոչուէին:

ԳԱՍ ԻԶ.

Հ. Հայաստան երբ բաժնուեցաւ Պարսից և Տաճկաց մէջ.
 Պ. ԺԶ. դարէն բաժնուած էր Օսմանեանց և Պարսից մէջ: 1746ին Պարսից ձեռքը մնաց Արարատական գաւառն, Կուր և Երասխ գետերուն մէջ գաւառները մինչև Երևան:

Հ. երբ սկսան ցրուիլ Հայք.
 Պ. ԺԴ. դարէն սկսեալ գաղթեցին Կիլիկիա, Փոքր Ասիա, մինչև Եւրոպա. Հայաստան՝ բնակարան եղաւ Պարսից, Բրդաց, Թիւրքմէնից և Տաճկաց:

Հ. Ռուսք երբ տիրեցին Հայաստանի մի մասին.
 Պ. 1826ին երբ փէթէ-Ալի շահը Ռուսաց վրայ յարձակեցաւ. Նիկողայաւս կայսրը Մատթիա հայազգի քաջ իշխանին և Բասուկիչ զորավարին քաջութեամբ տիրեց մինչև Էջմիածնի և Երևանի կողմերը: 1828ի դաշնագրութեամբ Ռուսաց մնացին Երասխ և Կուր գետի մէջ մնացեալ գաւառները:

Հ. Ռուսք ինչպէս ընդարձակուեցան Հայաստանի մէջ.
 Պ. Տաճկաց դէմ 1828ի պատերազմին տիրեցին Ռուսք Հայաստանի մի մասին ալ, ինչպէս նաև 1877 կոտուով ալ դեռ աւելի յառաջեցին. որով Հայաստանի մեծ մասին տէր եղան Ռուսք:

Հ. երբ սկսան Հայք գաղթել Ռուսաստան.
 Պ. 1060էն սկսեալ յայտնի յիշատակ կայ, որ Հայք Ռուսաստան կը գաղթեն Աղեքսանդր Քիէվի իշխանին հրաւերովը. 1659 ին Պարսկաստանի հայ վաճառականք դաշն կը դնեն: 1729ին Մեծն Պետրոս Ռուսաց մէջ արուեստ և վաճառականութիւն ծաղկեցընելու համար երևելի քաղաքներու մէջ հայ գաղթականներ բերել տուաւ: 1780ին կատարինէ Բ. Ղրիմէ գաղթող հայերը հրաւիրեց որոց մի մասը Տոն գետին կողմերը եկան, շինեցին նոր Նախիջևանք:

Հ. Ինչ տեղեկութիւն կայ Աժտէրխանի Հայոց վրայ.
 Պ. 1239ին Անի քաղաքին աւերման առէն փախան եկան Աժտէրխան բազմութիւն մը և հարիւր տարի վերջ անցան Ղրիմ, Լեհաստան, Մաճառաստան և ուրիշ տեղեր: 1700էն վերջը Պարսկաստանէն վաճառակալներ: Անուանի է Պարոն Աղապատ բարերար ազգայինը, որ 40 տոց համար դպրոց մը կանգնեց. ինչպէս նաև ուրիշ մ'ալ Արզութեանց երկայնաբազուկ Յովսէփ կաթողիկոսը՝ տպարանով. իսկ Լազարեան իշխանք ալ տեղացի ազգայնոց համար եկամուտ հաստատեր են:

Հ. Ղրիմու Հայոց վրայ ինչ տեղեկութիւն կայ.
 Պ. Թաթարաց՝ Անի քաղաքը առնելէն վերջը բնակչաց մեծ մասը այլևայլ տեղեր գաղթեցին, ինչպէս նաև Ազատբա, ուր Թաթարներէն նեղուելով՝ ճննովազուցմէ ինդրելով անցան Կազարտա, Սուրբատ քաղաք:

ները Ղրիմու, ուր զօրացան և շէնցուցին Գարասուպազարէն մինչև Սուրբաթ և Թէոգոսիա: Կրկին թաթարներէն նեղուելով շատեր գաղթեցին Լեհաստան. այնպէս որ երբ Ռուսք 1772ին տիրեցին Քէֆէի՝ կ'ըսեն թէ հազիւ երեք հազար հայ կար ամբողջ Ղրիմու մէջ: Հիմակ 5000էն աւելի կը համարուին:

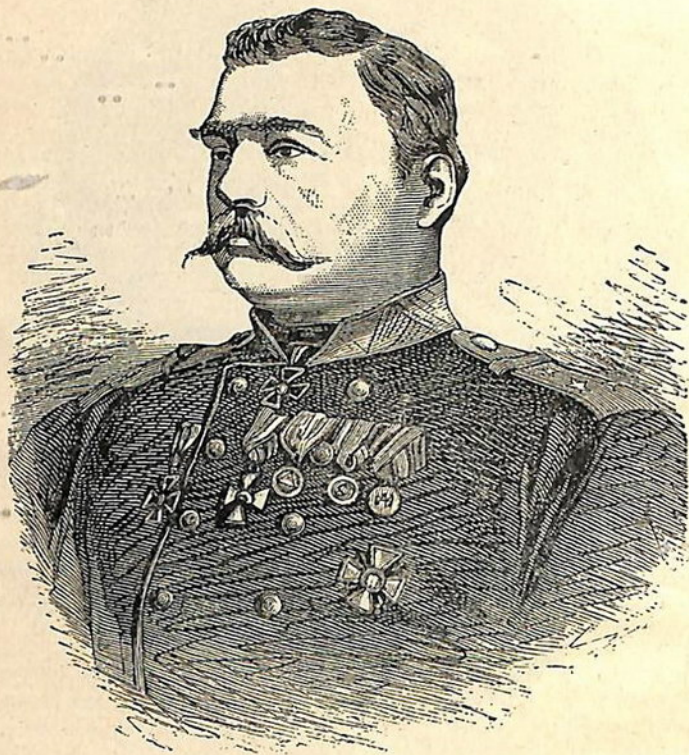

Հոսիս Միլիթով

- Հ. Ռուսաստանի ուրիշ սր քաղաքներու մէջ կը գտնուին Հայք.
 Պ. Հայք կը գտնուին Բեդրսպուրկի, Մոսկուա և Տփղիս: Նշանաւոր է Մոսքուայի Լազարեանց ճեմարանը և Տփղիսու Ներսիսեան վարժարանը:
 Հ. Արդեօք Ռուսաց Տէրութեան ծառայող ազգային երևելի անձինք գտնուեցան:

Պ. Վերջին երկու դարուց միջոց միշտ Ռուսաստանի մէջ հայ երեւիլի և քաջ զորապետներ և սպաներ գտնուեցան, ինչպիսիք են Վիրգայեան Մանուկ պէյ իշխանը, Մատաթեան մեծ զորապետը, Տէլեան երկու եղբարք, Աբամելիք և Մէլիքեան զորավարք. Յարութիւն լազարեան, Բէհպուտեան մեծ զորավարն, Լոռիս Մելիքով, Տէր-Ղուկասով և այլք:

Հ. Այս յետին տարիներուս մէջ արդեօք Ռուսաստանի մէջ ազգային գաղթականութիւնք աւելցան թէ պակսեցան.

Տէր-Ղուկասով

Պ. Նոր և ծանօթ Սասունի և ընդհանուր Տաճկաստանի մէջ ահաւոր կոտորածին և հալածանաց պատճառաւ՝ Հայեր՝ իրենց կեանքը և ընտանեկան յարկի պատիւն ապահովելու համար ցրուեցան ամեն կողմ, բայց յետոյ բարերարներու առատ նպաստներովը և իրենց անխոնջ վաստակովը դարձան տարին իրենց խեղճութիւններուն:

Հ. Ռուսաստանի Հայք այս վերջին դէպքերուն օգնեցին Տաճկաստանի ազգայնոց .

Պ. Հազարներով որբեր պատսպարելու համար ամեն ազգային անհատ իւր լուսայն չմոռցաւ, ինչպէս նաև սնանկացեալ ընտանիքներու և սովէ տառապող ժողովրդեան օգնեց ամէն հայ, բայց աւելի Ռուսահայը և Ամե-րիկա գտնուած 20,000ի չափ հայ զաղթականութիւնը :

Հ. Հիմակ մեր ազգը աւելի ո՛ւր իւր անդորրութիւնը ունի .

Պ. Տաճկաստանի ահաւոր կոտորածէն մնացած Հայք իրենց անխոնջ տոկունութեամբը և համբերութեամբը կրկին սկսան արուեստներու և վաճառականութեան մէջ յառաջ երթալ, բայց դեռ բոլորովին ապահո-վութիւնը չէ հաստատուած : Պարսկահայք՝ հիմակուան Շահին համա-կրանքն շահելով՝ մեծ յոյս կայ, որ օգտուին յառաջագիմելու գիտու-թեան և վաճառականութեան մէջ . Ռուսահայք կարելի է զուրցել որ հա-րըստութեամբ և գիտութեամբ շատ բարձր են իրենց ամէն եղբայրներէն, և իրենց ընչիցը և իրենց ընտանեկան յարկին և կենացն ապահովութիւնն ունին :

ԳԱՍ ԻԷ .

Հ. Հայք երբ Լեհաստան գաղթեցին .

Պ. Բագրատունեաց թագաւորութեան կործանելէն վերջը Անեցիք ան-ցան ոմանք Ղրիմ, մաս մը Լեհաստան, ուր մերձաւորապէս 200,000 կը համարուին : Բագմութիւնը բնակեցաւ Կալիցայի Խվով կամ Լէմպէրկ քաղաքըն 1344ին Պազիմիր նախ Կամինեցի Հայոց շնորհեց առանձին վար-չութիւն մը և 1356ին ալ Լէմպէրկի Հայոց : 1516ին Սիբիսմոնդ Ա. թա-գաւորին հրամանով շինուեցաւ Հայոց առաջին դատարանը Լէմպէրկի մէջ : 1662ին դպրոց մը հիմնուեցաւ Նիկոլ եպիսկոպոսի աղաչանքով, ու կը դատարիսուէր Կղեմէս Գալանոս :

Հ. Ի՞նչ բաներու մէջ նշանաւոր գտնուեցան Լեհաստանի Հայք .

Պ. Լեհաստանի մէջ ծաղկեցուցին վաճառականութիւնը . Տէրութեան պաշտօններուն մէջ մտնելով մեծ ծառայութիւններ մատուցին և ազնուա-կանութեան պատիւը ստացան . զինուորութեան մէջ ալ ոմանք յառաջա-դէմ եղան մինչև զօրապետներ եղան և թագաւորին թիկնապահ :

Հ. Լեհաստանի Հայք գլխաւորապէս ի՞նչ պատճառաւ իրենց հին փայլը կորսնցուցին .

Պ. Նիկոլ թորոսովիչ 1626ին ժողովրդեան կամաց հակառակ եպիսկո-պոս ձեռնադրուեցաւ Մեթիսեղեկ կաթուղիկոսէն . Լէմպէրկի մէջ շատ մը բռնութիւններ ըրաւ ժողորդեան դէմ, երբեմն միանալով Լեհաց տէ-րութեան հետ և երբեմն Յիսուսեան կրօնաւորաց ապաւինելով : Ժողովու-րդը 15 տարի տառապելով միջոց չգտնալով սկսաւ ցրուիլ Եւրոպայի գա-նազան երկիրները, այնպէս որ այժմ հազիւ 5000 հոգի կը գտնուին :

Հ. Հայք երբ Մոլտաւիա գաղթեցին .

Պ. ԺԱ և ԺԲ դարերուն մէջ հաստատուեցան Մոլտաւիոյ մէջ, գլխաւո-րաբար կը բնակին Եաղ և Ֆարջան քաղաքները, ուր եկեղեցի և դպրոցներ ալ ունին :

Հ. Ե՞րբ հաստատուեցան Վալարքիայի մէջ.

Պ. Կիլիկիեցւոց հարստութենէն վերջը եկան Հայք նաև Վալարքիա, ուր 1551ին հալածանք կրեցին Վրասաց Ստեփանոս իշխանէն. Պուրթէշի մէջ աւելի հայք կը գտնուին:

Հ. Գրանսիլվանիոյ Հայոց վրայ ի՞նչ տեղեկութիւն կայ.

Պ. 1671ին Մոլտաւիոյ գաղթականութեան մի մասը անցաւ Գրանսիլվանիա, ուր տեղացի իշխանք, յետոյ Աւստրիոյ կայսերք շատ դիւրութիւններ շնորհեցին: Իրենց բնակութեան գլխաւոր քաղաքներն են Ճորճով կամ Տյէտիոյ, Եղիսաբեթուպոլիս կամ Եպիշվաւոյ կամ Խպաշվաւով, Սամոյշ-Ոււվար կամ Արմէնիէնշղատ կամ Կեուլա:

ԳՍՍ ԻԸ.

Հ. Վենետիկոյ Հայոց վրայ ի՞նչ գիտելիք կայ.

Պ. Հայք Զուրլինանց ժամանակէն սկսան վաճառականութեամբ յարաբերութիւն ունենալ Վենետիկոյ հետ: ԺՉ դարուն Զուրլայեցի հարուստ վաճառականներ բնակութիւն հաստատեցին քաղաքիս մէջ շատ առանձնաշք նորհմունք ունեցան: Ժամանակ անցնելով ոմանք գաղթեցին, մաս մ'ալ Խաւաքցւոց հետ խնամութեամբ խառնուեցաւ:

Հ. Հայոցմէ ի՞նչ յիշատակ մնացեր է Վենետիկ քաղաքին մէջ:

Պ. Փողոցի մը անուն, Calle degli Armeni բուռած, շատ մը տապալանաբարիք Սուրբ Խաչ եկեղեցւոյն մէջ. Սուրբ Մարկոսի եկեղեցւոյն ճակատն ալ քանի մը Զուրլայեցի վաճառականաց անուններ և ամենէն նշանաւոր Սուրբ Խաչ եկեղեցին:

Հ. Ե՞րբ հաստատուեցաւ Վենետիկոյ Մխիթարեանց Մխարանութիւնը.

Պ. Յիշեալ Մխարանութիւնը հաստատեց Սեբաստացի Մխիթար վարդապետն: Նախ 'ի Կոստանդնուպոլիս 1701ին ընկերութիւնը ձևացուց, յետոյ Մոռայի Մեթոն քաղաքին մէջ վանք մը հաստատեց. 1715ին սաւտերազմի սպանաւաւ Վենետիկ փոխաւ իւր Մխարաններովն և Հասարակապետութենէն մշտնջենաւոր բնակութիւն ընդունեցաւ Սուրբ Ղազար կղզեակը, ուր շինեց իւր վանքը: Այս տարի իւր հաստատութեան Բ. դարադարձն է:

Հ. Մխիթարայ վարդապետին նպատակն ի՞նչ էր.

Պ. Կրօնիկ ճշմարիտ վարդապետութեան հետ իւր ազգին մէջ ծաղկեցընել ուսմունք և դատարարակութիւն: Տպագրատուն հաստատեց և շատ գրեանք տպեց. Մխիթարեանց յանձնեցին նաև ազգային մանկաւոյն դատարարակութեան համար երկու մեծանուն բարերարներ Սամուէլ Մուրատ և Եղուարդ Ռափայէլ Ղարամեան զրամագլուխ մը, որուն շահովը կը դատարարակուին ի Վենետիկ և փատուա և այլուր շատ մը աշակերտներ:

Հ. Հայք ուրիշ ո՞ր երկիրներ գաղթեցին.

Պ. Իրենց յիշատակները մնացեր են ԺԳ-ԺԶ դարերէն Խալկիոյ շատ քաղաքներու մէջ, ՄԱնգոնա, ի Հովով, ի Լիվոնոն և այլուր: Նոյնպէս Գաղղիոյ մէջ ալ՝ Բարիք, Մարսիլիա և այլն. Հոլանտիոյ մէջ ալ յԱմբստերամ, ուր թէ վաճառականութիւն և թէ՛ տպագրութիւնը ծաղկեցաւ:

ԳԱՍ ԻԹ.

Հ. Ի՞նչ գիտելիք կայ Պարսկաստանի Հայոց վրայ.

Պ. Ամենէն հինն է Պարսկաստանի զաղթականութիւնը. հայք գլխաւորապէս Շահաբասի հրամանաւ բռնաբար բազմութիւն մը զաղթեցին Նոր Զուղա: Սկզբան շատ ազատութիւններ ունեցան. բայց 1750էն յետոյ ալ շատ նեղութիւններ, և շատեր մեկնեցան Ռուսաստան: Այժմ 80,000 կը համրուին:

Միսիթար Արբայ

Հ. Հայք երբ Հնդկաստան անցան.

Պ. Պարսկաստանի զաղթականութեան մի մասը, աւելի Նոր Զուղացիք, որոց հետեւելով և այլք վաճառականութեան համար երթեկեկելով կամաց կամաց բնակութիւն հաստատեցին Հնդկաստանի երևելի քաղաքներուն մէջ, ինչպէս Պոմպոյ, Կալկադա, Մատրաս, Պաթալիա, Սինկափուր: Մինչև Անգղիացոց տիրապետութիւնը Հայք երևելի վաճառականներ էին և տեղոյն հարստութիւնը իրենց ձեռքն էր:

Հ. Ուսմանց մէջ ինչ յառաջադիմութիւններ ըրին.

Պ. Այրարատեան ընկերութիւնը կազմեցին, որոյ արդիւնք է կալկաթայի տպագրատունը ու մարդասիրական ճեմարանը: Ամենէն աւելի Հնդկաստանի պատիւ բերին երկու հարուստ վաճառականներ. Մամուէլ Մուրատ և Եղուարդ Ռափայէլ Ղարամեան, որք ազգային որը և ազգատմանչ տղայոց դաստիարակութեան համար վաժարաններ հաստատեցին. որոնց մատակարարութիւնը և տեսչութիւնը յանձնեցին Վենետիկոյ Միութարեան Միաբանութեան:

Ռափայէլ

Հ. Տաճկահպատակ Հայք գո՛վ կը ճանչնան իրենց գլուխ Տէրութեան դիմաց.

Պ. Սուլթան Մէհմէտ Բի օրով հաստատուեցաւ հոգևոր պետ մը կոնստանդնուպոլսի մէջ շատ մ'առանձնաշնորհութիւններով, որ Տէրութեան առջև հայ ժողովրդեան ներկայացուցիչ պիտի ըլլար: Առաջին անգամ նոյն աշխարհակալ կայսրը դրաւ կոստանդնուպոլսի մէջ Պատրիարք Հայոց Պուրսայի Տ. Յովակիմ առաջնորդը (1461): Հիմակ այդ աթոռոյն վրայ կը գտնուի 1896էն ի վեր Տ. Տ. Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեան:

Հ. Կաթուղիէ Հայերը գո՛վ կը ճանչնան Տաճկաստանի մէջ իրենց քաղաքական և հոգևոր պետ.

Պ. Պաշտօնապէս կը ճանչցուի այժմ կաթողիկէ Հայոց հոգևոր և քաղաքական պետ Տ. Տ. Պօղոս Պետրոս ԺԱ. Էմմանուէլէան պատրիարք և կաթողիկոս՝ յաջորդ Տ. Տ. Ստեփանոս Պետրոս Ազարեանի:

Հ. Այս պատրիարքութիւնը երբ ճանչցուեցաւ Տէրութենէն.

Պ. Սուլդան Մահմուտի ժամանակ Տաճկաստան 1830ի պատերազմէն վերջը որոշուեցաւ, որ կաթողիկէ Հայք ալ առանձին իրենց ներկայացուցիչն ունենան. և առաջին անգամ եղաւ իբրև պատրիարք Տ. Յակովբ Վ. Մանուէլէան:

Մուրատ

Հ. Հայ Բողոքականք երբ ճանչցուեցան առանձին հասարակութիւն մը Տէրութեան կողմանէ.

Պ. Հայ Բողոքականք Պ. Բէդկլիֆ՝ Անգղիացոց դեսպանին միջնորդութեանը՝ 1850ին յաջողեցան ունենալ առանձին ազգապետ մը: Այժմեան իրենց ներկայացուցիչն է Թուրքիոյ մէջ Յակովբ Էֆ. Պօյաճեան:

Դ Ա Ս

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԿԱԶԱՆՑ

ԴԱՍ Ա.	Հայկէն սկսեալ մինչև Արամ	9
ԴԱՍ Բ.	Արամէն մինչև Պարոյր	13
ԴԱՍ Գ.	Պարոյրէն մինչև Հայկազանց թագաւորութեան կործանիլն և կուսակալաց իշխանութիւնն	17

ԹԱԳՈՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐՇԱԿՈՒՆԵԱՅ

ԴԱՍ Դ.	Վաղարշակէն սկսեալ մինչև Արտաւազգ Ա.	21
ԴԱՍ Ե.	Արտաւազգ Ա. Արշամ և Աբգար	27
ԴԱՍ Զ.	Սնանէ, Սանատրուկ և Երուանդ	29
ԴԱՍ Է.	Արտաշէս Երկրորդէն մինչև Տրդատ	31
ԴԱՍ Ը.	Տրդատ և Խոսրով Բ.	37
ԴԱՍ Թ.	Տիրան Բ. և Աբշահ	41
ԴԱՍ Ճ.	Պապ և Վարազդատ	45
ԴԱՍ ՇԱ.	Խոսրով Գ. Վառաշապուհ և Արտաշէս Գ.	47

ՄԱՐԶՊԱՆԱՅ ԺԱՄԱՆԱԿ

ԴԱՍ ՃԲ.	Վէնմիհրշապուհ և Վարդանանց պատերազմը	52
ԴԱՍ ՃԳ.	Ատրորմիզդ և Ատրվշնասպ և Վահանայ ըրած պատերազմները	57
ԴԱՍ ՃԿ.	Վարդէն մինչև Սմբատին Կիւրապաղատութիւնը	60
ԴԱՍ ՃԿԵ.	Սմբատ կիւրապաղատէն մինչև Բագրատունեաց թագաւորութեան կանգնուիլը	64

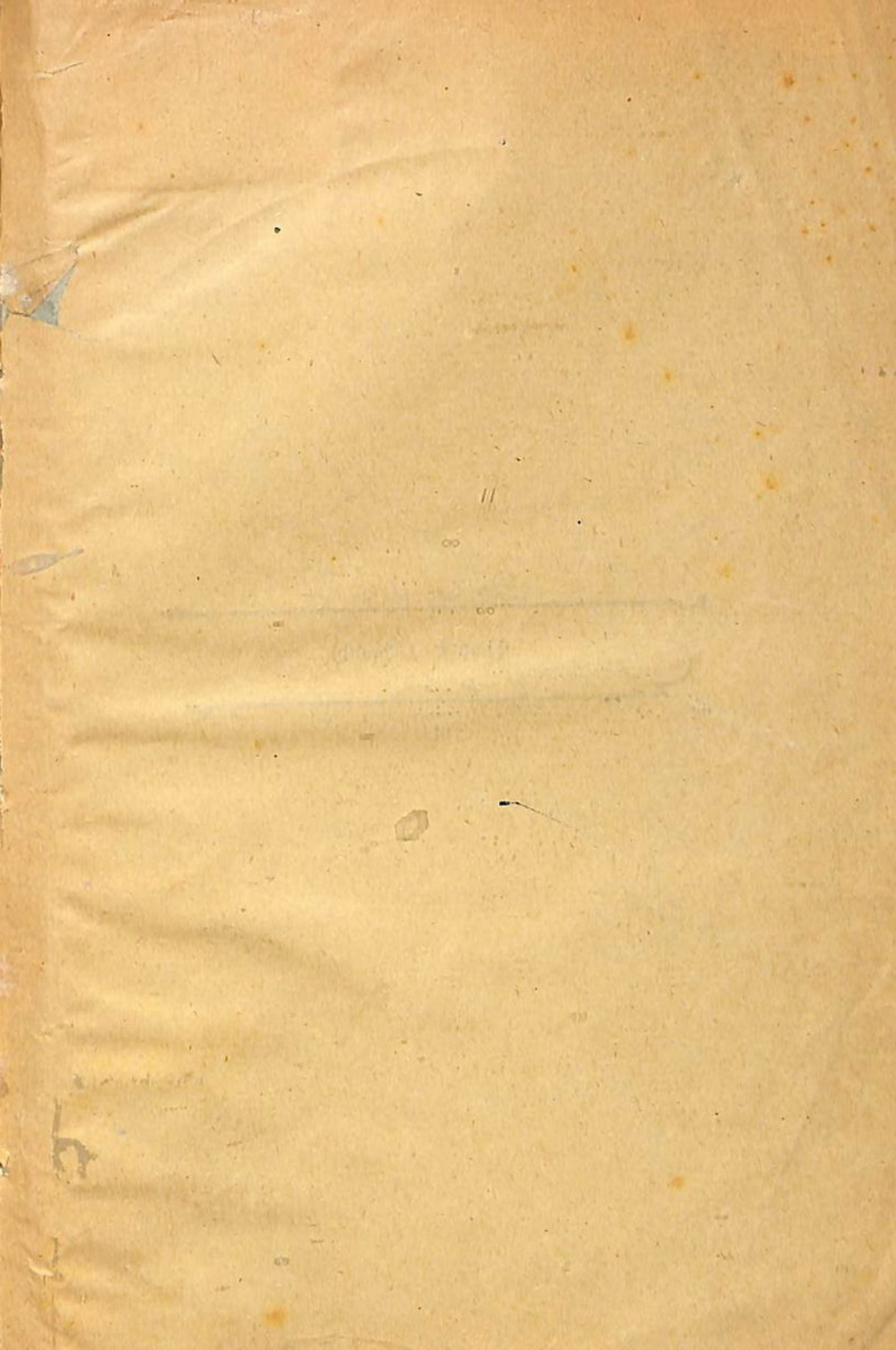
ԹԱԳՈՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԵԱՅ

ԴԱՍ ՃԶ.	Աշոտ Ա. և Սմբատ Ա.	68
ԴԱՍ ՃԷ.	Աշոտ Բ. Երկաթ և Աբաս	70
ԴԱՍ ՃԸ.	Արծրունեաց կամ Վասպուրական աշխարհին թագաւորութիւնը. Աշոտ Ողորմած ու Սմբատ Բ.	72
ԴԱՍ ՃԹ.	Գագիկ Ա. և Յովհաննէս Սմբատ	73
ԴԱՍ Ի.	Գագիկ Բ. և Բագրատունեաց թագաւորութեան կործանիլը	74

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՌՈՒԲԻՆԵԱՆՑ

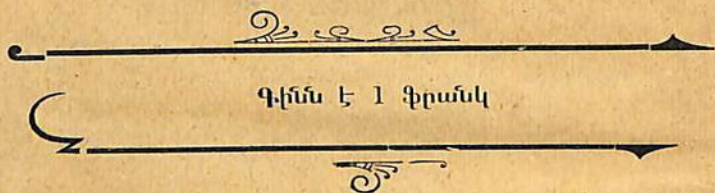
ԴԱՍ ԻԱ.	Ռուբէն Ա. Կոստանդին Ա. Թորոս Ա. Լևոն Ա. Թորոս Բ. և Մլէհ Ռուբէն Բ.	78
ԴԱՍ ԻԲ.	Լևոն Բ. Փիլիպպոս ու Հեթում Ա. Լևոն Գ.	81
ԴԱՍ ԻԳ.	Հեթում Բէն. մինչև Ռուբինեանց թագաւորութեան կործանիլը	83
ԴԱՍ ԻԴ.	Ռուբինեանց տերութեան կործանելէն մինչև մեր ատենը	86
ԴԱՍ ԻԵ.	.	87
ԴԱՍ ԻԶ.	.	88
ԴԱՍ ԻԷ.	.	91
ԴԱՍ ԻԸ.	.	92
ԴԱՍ ԻԹ.	.	93

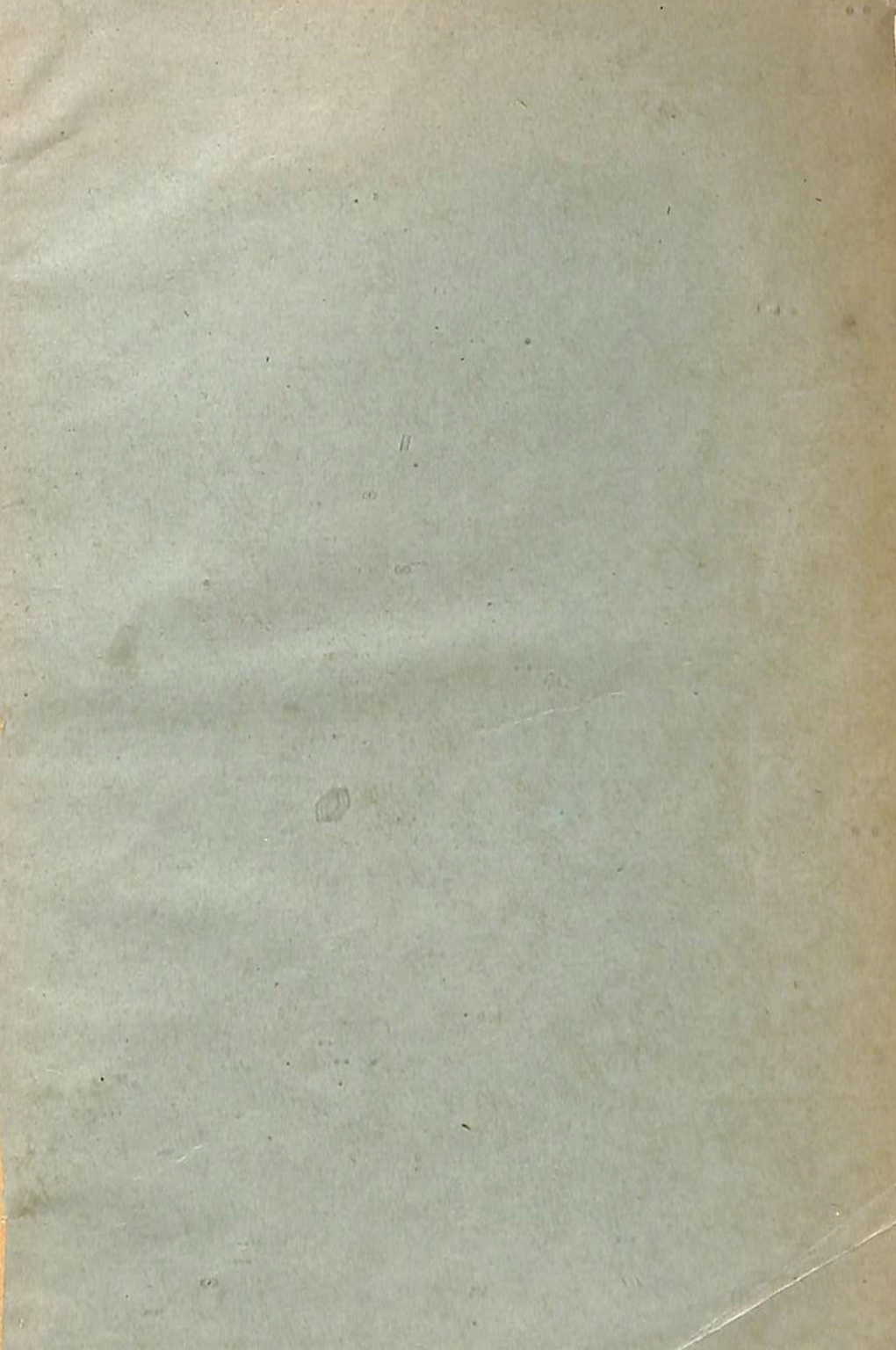

9(47.925)

թ-54

Գինն է 1 ֆրանկ

(In)

A 11
33377

11

133377